

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ ANA BİLİM DALI
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

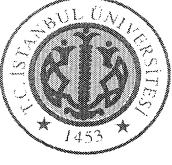
**TURİZM SEKTÖRÜNÜN MAKEDONYA
EKONOMİSİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ**

Bajramali LJUŞI

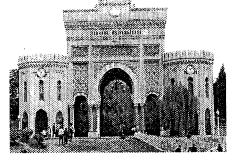
2501070980

Danışman: Prof. Dr. Mithat Zeki DİNÇER

İstanbul-2011

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **TURİZM İŞLETMECİLİĞİ** Anabilim Dalı'nda ders dönemindeki Eğitim - Öğretim Programını başarı ile tamamlayan **2501070980** numaralı **BAJRAMALİ LJUŞI**'nin hazırladığı "**TURİZM SEKTÖRÜNÜN MAKEDONYA EKONOMİSİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ**" konulu **YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **21.01.2011 CUMA** günü saat **10:00'da** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **.....Kabulü.....**'ne* **OYBİRLİĞİ /OYÇÖKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI(*)	İMZA
PROF.DR.MİTHAT ZEKİ DİNÇER	Kabul	
YRD.DOÇ.DR.ŞEHNAZ DEMİRKOL	Kabul	
YRD.DOÇ.DR.SUNA MUĞAN ERTUĞRAL	Kabul	
YRD.DOÇ.DR.ÖZGÜR ASLAN	Kabul	
YRD.DOÇ.DR.ÜNAL ÇAĞLAR	Kabul	

Öz

Bu çalışmada giderek önemi artan, birçok disiplinle doğrudan ve dolaylı ilişkisi olan ve ülke ekonomileri açısından önem arz eden turizm sektörünün Makedonya ekonomisindeki yeri ve önemi incelenmiştir.

Tezin birinci bölümünde genel olarak Makedonya'nın yapısı ve Makedonya'nın ekonomi yapısı ve gelişimi kapsamında GSYH' sı, istihdam yapısı, dış ödemeler dengesi gibi temel ekonomik göstergeleri incelenmiştir.

İkinci bölümde, Makedonya'da turizmin tarihsel gelişimi, turizm potansiyeli olarak doğal ve tarihi çekicilikleri ve Makedonya'nın turizm arzı ve talebi ele alınmıştır. Makedonya'ya olan turizm talebini ise 2000-2008 yılları arasında turist sayıları ve kalış süreleri olmak üzere, turist gönderen ülkelere göre, Makedonya'nın bölgelerine göre ve konaklama türüne göre değerlendirilmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde turizmin Makedonya GSYH 'sı ve istihdamına etkisi, Makedonya'nın 2000-2008 yılları arasında turist gönderen ülkelere göre dış turizm gelirleri ve dış turizm gelirlerinin bölgelere ve konaklama türlerine göre dağılımının yanı sıra turizm sektörünün Makedonya'nın dış ödemeler dengesinde ve ihracatı içindeki yeri ele alınmıştır. Son olarak da Makedonya turizminin SWOT analizi yapılarak Makedonya turizmi değerlendirilmiştir.

Abstract

In this thesis place and importance of tourism sector in Macedonian economy is analysed. Tourism sector has directly or indirectly relationship with other sectors in economy, also it is the sector whose importance is gradually increasing.

In the first part of this thesis, the structure of Macedonia and GNP of Macedonia within the scope of structure and development of Macedonian economy, and also the structure of employment and balance of payments are analysed.

In the second part, the evolution of Macedonian tourism, its natural and historical attractions as tourism potentials and supply and demand of Macedonian tourism are discussed. The demand of Macedonian tourism is analysed according to the number of tourists and their accommodation length between 2000-2008, to tourist sender countries, to regions of Macedonia and to the accommodation type.

In the third part, effects of tourism on Macedonian GNP and employment, Macedonian outside tourism incomes from year 2000 to 2008 compared to tourist sender countries and distribution of external tourism incomes according to regions of Macedonia and accommodation types are analysed. Finally Macedonian tourism is evaluated through SWOT analysis of Macedonian tourism.

ÖNSÖZ

Bu tezde temel olarak, birçok doğal, tarihi ve kültürel zenginliğe sahip olan Makedonya'nın ekonomisi üzerinde turizm sektörünün etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Tezde Makedonya'nın temel ekonomik göstergeleri, turizm potansiyeli, turizm arzı, 2000-2008 yılları arası turizm talebi ve turizm sektörünün Makedonya ekonomisindeki yeri incelenmiştir. Son olarak da Makedonya'nın turizm açısından SWOT analizi yapılmıştır.

Araştırma boyunca karşılaşılan en önemli sorun Makedonya turizm endüstrisi hakkında verilerin yetersiz olması olmuştur. Bunun başında ise turizm gelirleri hakkında kapsamlı ve detaylı verilerin olmaması olmuştur. Bu nedenle hazırlamış olduğum tezin bit çok eksiği bulunmaktadır.

Öncelikle, tez konumun belirlenip çalışmanın gerçekleştirilmesindeki katkıları ve görüşleri ile başından sonuna kadar her aşamada beni yönlendiren tez danışmanım değerli hocam Prof. Dr. Mithat Zeki Dinçer'e sonsuz teşekkür ederim. Ayrıca tezimin düzenlenmesi ve geliştirilmesinde fikirlerini esirgemeyen İstanbul Üniversitesi Turizm İşletmeciliği bölümü saygıdeğer hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Turizm istatistiklerinin elde edilmesi konusunda yardımcı olan Devlet İstatistik Kurumu yetkililerine ve Makedonya turizmi hakkında fikir ve tecrübelerinin benimle paylaşan Makedonya Turizm Odası Başkanı Mirodrag Atanasievski, General Turist Genel Müdürü Yüksel Kerim'e, Badem Tour Genel Müdürü Cihangir Badem'e ve ismini saymadığım yardımını ve fikrini esirgemeyen herkese teşekkür ederim.

	Sayfa No.
ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ	viii
GRAFİK LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

MAKEDONYA EKONOMİSİ İLE İLGİLİ TEMEL AÇIKLAMALAR

1. GENEL OLARAK MAKEDONYA	3
1.1. Coğrafi Konumu.....	3
1.2. Nüfus ve Demografik Yapısı.....	4
1.3. Tarihçe.....	4
1.4. Siyasal Gelişmeler.....	6
2. MAKEDONYA EKONOMİSİNİN GELİŞİMİ	7
2.1. Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla ve Büyüme Oranları.....	7
2.2. Gayri Safi Yurtiçi Hâsılanın Sektörlere Göre Dağılımı.....	9
2.3. İstihdam ve İşsizlik Oranları.....	12
2.4. Fiyatlar ve Enflasyon Oranları.....	14
2.5. Dış Ödemeler Dengesi.....	21

2.6. Yatırım Harcamaları.....	24
-------------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

MAKEDONYA TURİZMİ VE TURİZM POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. MAKEDONYA'DA TURİZMİN TARİHSEL GELİŞİMİ	26
1.1. İkinci Dünya Savaşı Öncesi Turizm.....	26
1.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Turizm.....	27
1.3. Bağımsızlık Sonrası Turizm.....	31
2. MAKEDONYA'NIN TURİZM ÇEKİCİLİKLERİ.....	33
2.1. Doğal Çekicilikleri.....	33
2.2. Tarihi Çekicilikleri.....	36
2.3. Kültürel Çekicilikleri.....	38
3. MAKEDONYA'NIN TURİZM ARZI VE TALEBİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	39
3.1. Makedonya'nın Turizm Arzı.....	39
3.1.1. Konaklama İşletmeleri.....	40
3.1.2. Yiyecek İçecek İşletmeleri.....	46
3.1.3. Eğlence İşletmeleri.....	48
3.1.4. Ulaştırma İşletmeleri.....	48
3.2. Seyahat Acentaları.....	49
3.3. Makedonya'ya Olan Turizm Talebinin Değerlendirilmesi (2000- 2008).....	50
3.3.1. Turist Sayıları ve Yabancı Turizm Talebinin Değerlendirilmesi..	50
3.3.1.1. Makedonya'ya Turist Gönderen Ülkelere Göre Turist Sayıları.....	53
3.3.1.2. Bölgelere Göre Turist Sayıları.....	54

3.3.1.3. Konaklama Türüne Göre Turist Sayıları.....	57
3.3.2. Geceleme Sayıları.....	59
3.3.2.1. Makedonya'ya Turist Gönderen Ülkelere Geceleme Sayıları.....	60
3.3.2.2. Bölgelere Göre Geceleme Sayıları.....	61
3.3.2.3. Konaklama Türüne Göre Geceleme Sayıları.....	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TURİZM SEKTÖRÜNÜN MAKEDONYA EKONOMİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. TURİZMİN MAKEDONYA EKONOMİSİNDEKİ YERİ.....	67
1.1. Turizmin Makedonya GSYH' sındaki Yeri.....	67
1.2. Turizmin Makedonya İstihdamına Etkisi.....	68
1.3. Makedonya'nın Dış Turizm Gelirleri.....	70
1.3.1. Toplam Dış Turizm Gelirleri (2000-2008).....	70
1.3.1.1. Turist Gönderen Ülkelere Göre Turizm Gelirleri.....	72
1.3.1.2. Bölgelere Göre Turizm Gelirleri.....	73
1.3.1.3. Turizm İşletmesi Türüne Göre Turizm Gelirleri.....	75
1.4. Turizmin Makedonya'nın Dış Ödemeler Dengesi ve İhracatı İçindeki Yeri.....	79
2. MAKEDONYA TURİZMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE SWOT ANALİZİ.....	82
2.1. Makedonya Turizmindeki Gelişmeler ve Değerlendirilmesi.....	82
2.2. Makedonya Turizminin Güçlü ve Zayıf yönleri, Fırsat ve Tehditleri-SWOT Analizi.....	89
SONUÇ.....	91
KAYNAKÇA.....	94

TABLULAR LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo 1: GSYH, Kişi Başı Gelir ve Büyüme Oranları (2000 – 2008)	7
Tablo 2: GSYH' nin Ekonomik Faaliyetlere Göre Dağılımı (2000 – 2008).....	10
Tablo 3: İstihdam ve İşsizlik Oranları (2000 - 2008).....	12
Tablo 4: Enflasyon Oranları (2000 - 2008).....	15
Tablo 5: Ödemeler Bilançosu (2000-2008).....	21
Tablo 6: Yatırım Harcamaları (2000 - 2008).....	24
Tablo 7: Makedonya'nın Turizm Talebi ve Yapısı (2000-2008).....	52
Tablo 8: Makedonya'ya En Çok Turist Gönderen İlk On Ülke (2000-2008).....	53
Tablo 9: Turist Sayılarının Bölgelere Göre Dağılımı (2000-2008).....	55
Tablo 10: Turist Sayılarının Konaklama Türlerine Göre Dağılımı (2000-2008).....	57
Tablo 11: Yıllara Göre Geceleme Sayıları ve Yapısı (2000-2008).....	59
Tablo 12: Ülkelere Göre Geceleme Sayıları (2000-2008).....	60
Tablo 13: Geceleme Sayılarının Bölgelere Göre Dağılımı (2000-2008).....	62
Tablo 14: Geceleme Sayılarının Konaklama Türüne Göre Dağılımı (2000-2008).....	65
Tablo 15: Turizmin Gelirlerinin GSYİH sindeki Yeri 2000-2008.....	68
Tablo 16: Yıllar İtibariyle Makedonya İstihdam Rakamları.....	69
Tablo 17: Turizm Sektörünün Toplam İstihdam İçindeki Payı.....	69
Tablo 18: Turizm Sektöründe İstihdam Rakamları ve Dağılımı.....	70
Tablo 19: Turizm Gelirlerinin Yıllara Göre Dağılımı.....	71
Tablo 20: Turizm Gelirlerinin Turist Gönderen Ülkelere Göre Dağılımı.....	72

Tablo 21: Turizm Gelirlerinin Bölgelere Göre Dağılımı.....	74
Tablo 22: Turizm Gelirlerinin Bölgelere Göre Oransal Dağılımı.....	75
Tablo 23: Turizm Gelirlerinin İşletme Türüne Göre Dağılımı.....	76
Tablo 24: Turizm Gelirlerinin İşletmelere Göre Oransal Dağılımı.....	78
Tablo 25: Makedonya'nın Ödemeler Bilançosu-Yıllara Göre Dağılımı.....	79
Tablo 26: Makedonya'nın Ödemeler Bilançosu ve Turizm Gelirleri.....	81
Tablo 27: Makedonya'nın Dış Ticareti ve Turizm Gelirleri-Yıllara Göre Dağılımı.....	81

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: İstihdam ve İşsizlik Oranları.....	14
Grafik 2: Yıllara Göre Enflasyon Oranları.....	15

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ASAM	: Avrasya Strateji Araştırmalar Merkezi
çev.	: Çeviren
drl.	: Derleyen
FYROM	: Former Yugoslavia Republic Of Macedonia-Eski Yugoslavya Makedonya Cumhuriyeti
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	: International Monetary Fund-Uluslar arası Para Fonu
KBG	: Kişi Başına Düşen Gelir
KDV	: Katma Değer Vergisi
MAT	: Macedonian Air Transport
M.C.	: Makedonya Cumhuriyeti
M.C.D.İ.K.	: Makedonya Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu
M.T.G.D.A.	: Makedonya Turizmini Geliştirme ve Destekleme Ajansı
M.Ö.	: Milattan Önce
NBRM	: Narodna Banka na Republika Makedonija-Makedonya Merkez Bankası
Sv.	: Sveti-Aya
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TİKA	: Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı
TÜRSAB	: Türkiye Seyahat Acentaları Birliği
Km²	: Kilometre Kare

GİRİŞ

Küreselleşme ve ulaşım araçlarının geliştirilmesi ile seyahat etmenin ucuzlaması ve mesafelerin kısalması gibi olumlu gelişmeler sayesinde turizm sektörü geçen yüz yılda özellikle son yıllarda dünya genelinde hızlı bir şekilde gelişmiştir. Dünyada toplam yabancı turist hareketleri 900 milyona yaklaşmış ve turizm gelirleri de 900 milyar dolara yaklaşmıştır.

Turizm sektörü basit bir gezme-görme-eğlenme faaliyeti olmaktan ziyade, özellikle ülkeler açısından döviz kazandırıcı özelliği ön plana çıkmaktadır. Turizmin ekonomik etkilerinin ve bu etkilerin büyüklüğünün analiz edilmesi ulusal ekonomiler için oldukça önemlidir.

Ülkelerin özellikle az gelişmiş ülkelerin en temel hedeflerinden olan iktisadi büyüme, kalkınma, refah düzeyini yukarıya çekmek için nitelikli iş gücüne ve sermayeye ihtiyaç duymaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelere tasarruf oranının düşük olması ve sermayenin ülkede üretilmeyen ithal mallara harcanmasından dolayı sermayenin oldukça kıt olması nedeniyle bu ülkelerin uluslararası rekabette fazla şans bulunmamaktadır. Aynı zamanda bu ülkelerin yurt dışından borçlanmaları taşıdıkları geriye ödeyememe riski nedeniyle oldukça zor ve maliyetlidir.

Bütün dünyada özellikle 1980'li yıllardan itibaren yoğun şekilde gündeme gelen ve hızla gelişen turizm sektörü ülkelere kalkınma ve büyüme açısından önemli olan sermayeyi sağlama imkânı sunmaktadır. Turizm sektörü gelişmekte olan ülkelere döviz girdisi sağlamakta, yeni istihdam olanakları oluşturmakta ve dış ödemeler bilançosu açıklarının kapatılmasına yardımcı olmakta, böylece ekonomiye ihtiyacı olan dinamizmi sağlamaktadır.

Özellikle tarihi ve doğal güzelliklerini diğer ülkelere iyi pazarlayabilen ülkeler turizm gelirlerini ve dolayısıyla da döviz gelirlerini artırmış, kalkınmada ve büyümede en çok ihtiyaç duyulan sermayeyi bu

vesileyle sağlama yoluna gitmiştir. Ayrıca turizm sektöründe emek yoğun üretim tekniğinin hâkim olması istihdamı artırması bakımından da ülkeler açısından oldukça önemlidir.

Makedonya doğal ve tarihi zenginlikleri olması itibariyle turistler için çekici olabilmektedir. Fakat turizm faaliyetinin gerçekleştirilebilmesi için alt ve üst yapı yatırımlarının çağın şartlarına uygun şekilde yapılması gerekmektedir. Eski Yugoslavya döneminde Makedonya’da yapılmış olan turizm yatırımları günümüz işletme standartlarıyla rekabet etmesi mümkün değildir. Nitekim bu eski işletmeler özelleştirmeler yoluyla daha modern hale getirilmeye çalışılmakta ve modern konaklama işletmeleri inşa edilmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler arasında bulunan Makedonya yaşadığı ekonomik sorunların giderilmesi amacıyla diğer sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe önemli yatırımlar yapılmıştır. Ekonomi Bakanlığı turizmin gelişmesinde katkı sağlayacak olan iş forumları, toplantılar, etkinlikler düzenleyecek olan kurum ve birliklere 1 milyon denarlık mali teşvik vereceğini duyurmuştur. Ayrıca Ekonomi Bakanlığı yurt dışından turist getiren seyahat acentalarına sübvansiyon sağlamaktadır.

Ekonomi Bakanlığının 2010 yılı ekonomi programında öncelikli sektörler enerji ve turizm olarak belirlenmiştir. 2010 ekonomi programında turizm alanında yapılması öngörülen başlıca çalışmalar; “2009-2013 Milli Turizm Stratejisi”nin gözden geçirilmesi ve uygulanması, Turizm kanununda değişiklikler ve eklemeler, turizm arzının arttırılması, “Makedon Köyü” projesinin uygulanması inşası, Şar Dağı ve Popova Şapka Rekreasyon Merkezinin geliştirilmesi projesinin hazırlanması, turizm hizmetlerinin sunulduğu bir web sayfasının hazırlanması projeleri belirlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MAKEDONYA EKONOMİSİ İLE İLGİLİ TEMEL AÇIKLAMALAR

1. GENEL OLARAK MAKEDONYA

1.1. Coğrafi Konumu

Makedonya kuzeyinde Sırbistan ve Kosova, doğusunda Bulgaristan, güneyinde Yunanistan ve batısında Arnavutluk ile sınırları olan Balkan yarımadasının güney-merkezinde bulunmaktadır. 25.713 km²'lik yüz ölçümüne sahip olan Makedonya dağlık bir ülkedir. Ülkede 2000 metre yüksekliği aşan 34 dağ bulunmaktadır. En yüksek dağı ise 2.753 metre yüksekliğindeki Golem Korab dağıdır¹. Denize sınırı bulunmayan ülkenin 53 adet gölü bulunmaktadır. Bunlardan en önemli ve en büyük olanları ise sırasıyla; Ohri, Prespa ve Doyran gölleridir. Ohri gölü Makedonya'nın en büyük gölü olup turizm açısından en gelişmiş ve en popüler bölgesi olarak bilinmektedir. Ülkenin en uzun nehri olan Vardar (300 km), Makedonya'nın kuzey-batısında Gostivar kentinin çevresinde bulunan Vrutok köyünde çıkıp Makedonya'yı ikiye bölerek Yunanistan'da Ege Denizine akmaktadır.

Makedonya'nın başkenti ülkenin kuzeyinde bulunan, ülke nüfusunun yaklaşık dörtte birinin (467.000 kişi) yaşadığı Üsküp'tür. Başlıca şehirleri ise: Manastır (Bitola), Kumanova, Kalkandelen (Tetovo), Ohri, Pirlpe, İştıp, Ustrumca (Strumica), Gostivar'dır.

1.2. Nüfus ve Demografik Yapısı

Makedonya çok uluslu, çok dinli bir yapıya sahiptir. 2002 sayımına göre Makedonya'nın nüfusu 2.022.547 kişidir. Nüfusun en büyük kısmını(%64.18) Makedonlar oluştururken %25,17'sini Arnavutlar, %3,85'ini

¹ Dış Ticaret Müsteşarlığı, Makedonya Cumhuriyeti Ülke Raporu, s.2.

Türkler, %2,6'sını Romanlar,%1,7'sini Sırlar, %0,8'ini Boşnaklar ve %1,7'sini diğer etnik guruplar oluşturmaktadırlar. Dini dağılımı ise %67 Ortodoks, %30 Müslüman ve %3 diğer dinler olarak oluşmaktadır².

Türkler bölgeye en son Osmanlılarla gelmiş olmakla birlikte, bölgede Türk varlığı Hun Türkleriyle başlayarak Avar, Bulgar, Oğuz, Peçenek ve Selçuklularla 1600 yıllık bir geçmişe sahiptir³. Nüfusun şehirlere göre dağılımı: Üsküp 467.000, Kumanova 104.344, Manastır 87.652, Pirlepe 74.065, Kalkandelen 70.841, Ohri 54.839, Gostivar 49.657 kişidir.

1.3. Tarihçe

Mevcut Dünya siyasi haritasına göre yeni bir devlet olan Makedonya Cumhuriyeti günümüz devletlerinin birçoğundan daha eski tarihe sahiptir. Makedonya Cumhuriyeti bağımsızlığını yeni kazanmış olsa bile aslında çok eski bir devlettir. Makedonya'nın kuruluşu milattan önce sekizinci yüz yıla kadar uzanmaktadır. Günümüzde sahip olduğu toprakların çok daha fazlasına sahip olmuş olan Makedonya bölgede ilk olarak M.Ö. 725 yılında Argead Hanedanı'ndan Birinci Perdikas tarafından Makedonya Krallığı olarak kurulmuştur. M.Ö. 359'da İkinci Filip' in kral olmasıyla, devletin otoritesi kuvvetlenerek sınırlar genişlemiştir. İkinci Filip' ten sonra yerine geçen Büyük İskender (M.Ö. 334-323), Yunanistan, İran, Anadolu, Suriye ve Mısır'ı alıp, Türkistan ve Hindistan'a girerek büyük zaferler elde etmiştir.

M.Ö. 172-168 yılları arasında Makedonya Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti haline getirilmiştir. Milattan sonra 6. yüz yılda Slavlaşmaya başlamıştır. Dördüncü Haçlı Seferinde 1204-1224 yılları arasında Makedonya'da Latin Krallığı kurulmuştur. 1230'larda Bulgarların, 1280'de de

² TİKA, Makedonya Ülke Raporu,2005, s.3.

³ Emel Osmançavuşoğlu Oktay, "Çözülemeyen Düğüm Makedonya Sorunu ve Makedonya Türkleri", **Balkan Türkleri Balkanlar'da Türk Varlığı**, Erhan Türbedar (drl.), Ankara: ASAM Yayınları, 2003, s.125.

Sırpaların hâkimiyetine geçmiştir⁴. Makedonya 1371 yılında Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına dahil edilmiştir⁵. Osmanlı döneminde Makedonya devlet olarak değil de bir bölgenin ismi olarak bilinmektedir. Osmanlı devleti bölgeyi Vilayet-i Selase (Üç Vilayet) olarak isimlendirilmiştir. Bunlar ise; Selanik, Manastır ve Kosova Vilayetlerinden oluşmaktadır. Bölgenin sınırları günümüzden farklı olarak daha geniş dir. Kuzeyde Şar Dağları, güneyde Olimpos ve Pindus dağları, doğuda Rodoplar ve batıda Ohri gölü olarak tanımlanmaktadır⁶. Osmanlı İmparatorluğu'nun 500 yıldan fazla süren hâkimiyeti 1912 yılında Balkan Savaşı ile sona ermiştir. 1944 yılında Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyetine dâhil olana kadar Makedonya toprakları bölge devletlerinin istilasına uğramış ve topraklarının büyük kısmı Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan tarafından paylaşılmıştır. 1944 yılında Tito'nun isteği ile Makedonya Cumhuriyeti kurularak Yugoslavya Federasyonuna dâhil edilmiştir⁷. Makedonya Cumhuriyeti Yunanistan ve Bulgaristan dışında kalan Vardar Makedonya'sı topraklarında kurulmuştur.

1991 yılında Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından, Makedonya 8 Eylül 1991 tarihinde referanduma giderek bağımsızlığını ilan etmiştir⁸. Anayasal ismiyle Bulgaristan'dan sonra ikinci tanıyan devlet Türkiye olmuştur.

1.4. Siyasal Gelişmeler

9 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Makedonya ismi ve bayrağı yüzünden Yunanistan ile sorun yaşamıştır. Avrupa Birliğine resmen tanınması için başvuran Makedonya Yunanistan'ın tepkisiyle karşılaşmıştır. Yunanistan Üsküp başkonsolosluğunu kapatıp Selanik Limanını

⁴ *Makedonya Tarihi*, <http://www.webhatti.com/tarih/54414-makedonya-tarihi.html> (15 Aralık 2008).

⁵ Mehmet İnbaşı, "Tarihsel Perspektif: Türklerin Balkanlara Yerleşmesi", **Balkan Türkleri Balkanlar'da Türk Varlığı**, Erhan Türbedar (drl.), Ankara: ASAM Yayınları, 2003, s.3.

⁶ Oktay, **A.g.e.**, s.124.

⁷ **A.e.**, s.134,136.

⁸ **A.e.**, s.142.

kullanmasını yasaklayarak ekonomik ambargo uygulamaya başlamıştır. ABD'nin girişimi ile Makedonya'nın bayrak olarak kullandığı Kral Filip'in ordusunun kalkanında olan güneşi değiştirmeyi kabul etmesiyle Yunanistan ve Makedonya arasında "Geçici Anlaşma" imzalanmış ve Yunanistan, Makedonya'yı "FYROM" (Eski Yugoslavya Makedonya Cumhuriyeti) adıyla tanımayı kabul ederek uygulamış olduğu ambargoyu kaldırma kararı almıştır.

Ateşkesin ardından Ohri kentinde Cumhurbaşkanı Boris Trajkovski'nin başkanlığında, AB ve ABD temsilcilerinin katılımıyla Mecliste bulunan dört siyasi parti arasında Anayasada değişiklikler yapılması konusunda mutabakata varılarak 13 Ağustos 2001 tarihinde "Ohri Çerçeve Anlaşması" imzalanmıştır.

Anlaşmada ülke çapında kamu kurum ve kuruluşlarında toplulukların nüfuslarıyla orantılı olarak istihdam edilmesi, resmi dilin Makedonca olduğu fakat nüfusun en az %20'sinin konuştuğu dilin resmi dil olarak tanımlanacağı ve yerel makamlarca yapılan yazışmalarda resmi dil olarak kullanılacağı belirtilmiştir.

2. MAKEDONYA EKONOMİSİNİN GELİŞİMİ

2.1. Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla ve Büyüme Oranları

1991 yılında bağımsızlığını elde etmiş olan Makedonya Cumhuriyeti geçiş dönemini (1991-1995 yılları) sıkıntılı geçirmiştir. Bu dönemde Makedonya ekonomisi giderek küçülmüştür. Makedonya'nın GSYH'sı 1990 yılında yüksek bir düşüş yaşamıştır (%9,5 – 4,252 milyar \$)⁹. Makedonya bağımsızlığını ilan ettiğinde de ekonomisinde küçülme devam etmiş olup 1991 yılında GSYH'sı %6,1 küçülerek 3,728 milyar dolara gerilemiştir. Makedonya ekonomisindeki gerileme 1995 yılına kadar devam etmiş ve GSYH'sı 3,351 milyar dolara düşmüştür. 1994 yılında IMF'nin önerdiği ekonomik istikrar

⁹ "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 1992, s.7.

programının başarılı bir şekilde uygulanması, 1995 yılında Birleşmiş Milletlerin Yugoslavya'ya uyguladığı ambargoyu kaldırması ve 13 Eylül 1995 tarihinde Yunanistan'la geçici anlaşma imzalanarak Yunanistan'ın Makedonya'yı 'FYROM' adıyla tanıyıp uyguladığı ambargoyu kaldırmasının ardından Makedonya'nın ekonomisi ilk defa 1996 yılında büyümeye başlamıştır (GSYH 3.390 milyon dolar). Makedonya GSYİH'sı 1996-2000 yılları arası yükselen bir seyir izlemiştir.

Tablo 1: GSYH, Kişi Başı Gelir ve Büyüme Oranları (2000 – 2008) (Milyon)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
GSYİH (\$)	3.588	3.706	3.872	4.119	4.298	4.534	4.892	5.408	6.100
GSYİH (Denar)	209.777	200.284	201.993	207.690	216.164	225.035	233.819	247.422	260.783
Büyüme (%)	4,5	-4,5	0,9	2,8	4,1	4,1	3,9	5,9	4,8
KBG (\$)	1.771	1.689	1.866	2.285	2.641	2.855	3.124	3.709	3.735
KBG (%)	-2,7	-4,6	10,5	22,4	15,6	8,1	9,4	18,7	0,7

Kaynak: “Narodna Banka Na R.M.”, .”(M.C. MERKEZ BANKASI) , “Dirjaven Zavod Za Statistika”, (Devlet İstatistik Kurumu), (<http://www.stat.gov.mk/pdf/2009/3.1.9.08.pdf> 24.Mart.2010).

Tablo 1’de görüleceği üzere GSYH’da ki büyüme 2000 yılında da devam ederek 3.899 milyar dolara ulaşmıştır. En büyük artış yılın ilk çeyreğinde kaydedilmiştir ki bu dönem Katma Değer Vergisi’nin uygulamaya konulmadan önceki son dönemdir. KDV, Nisan 2000 tarihinde Makedonya hükümeti tarafından uygulanmaya başlanmıştır. Bu durum arz ve talep üzerinde olumsuz etki yapmamış olup dış ticarete, kişisel harcamalarda ve yatırım harcamalarında artış gözlenmiştir¹⁰. Yükselerek devam eden (1996-2000) GSYH’da ki artış 2001 yılında yaşanan siyasi gelişmeler neticesinde durmuş ve %4,5 oranında küçülmüştür. En yüksek düşüş yılın üçüncü çeyreğinde yaşanmıştır. Yaşanan siyasi krizin silahlı çatışmalara dönüşmesi nedeniyle hükümet silahlı çatışmaları durdurmak amacıyla harcamalarını

¹⁰ “Narodna Banka Na R.M.”(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2000,s.12.

%33,9 arttırmıştır. Yapılan harcamalar teçhizat ithalatına yönelik yapıldığı için GSYH'ya olumlu etkide bulunmamıştır¹¹.

2001 yılında yaşanan güvenlik krizinin etkileri Makedonya ekonomisini 2002 yılında da etkisi altında tutmaya devam etmiştir. Öyle ki yılın birinci yarında GSYH'da ki düşüş azalarak devam etmiştir. İkinci yarısında ise artarak yükselen GSYH %4,3'e kadar ulaşmış olup yıllık ortalama %0,9 büyümüştür. Güvenlik sorununun yaşanması sebebiyle IMF ile kesilmiş olan ilişkiler 'Staff Monitored' isimli programla tekrar başlatılmış. Aynı zamanda Dünya Ticaret Örgütü'ne katılım protokolü imzalanmıştır¹².

2003 yılında, Makedonya ekonomisinin 2001 krizinin etkilerinden kurtulmaya başladığı görülmektedir. GSYH'sı %2,8 oranında artmış olup GSYH'nın reel artışının en önemli göstergesi olan ve son iki yılda ardı ardına küçülen endüstri sektörünün %4,5'lik büyüme kaydettiği gözlemlenmektedir. Nisan ayı sonunda IMF ile 'Stand by' anlaşması imzalanmıştır¹³.

2004 yılında fiyat istikrarının sağlanması, düşük faizlerin ve mali piyasaların gelişmesi sonucunda GSYH %4,1 büyüme kaydetmiştir. Fakat endüstri sektöründe Makedonya'nın kapasiteye büyük sayılan demir fabrikasının faaliyetini durdurması ve büyük sayıda maden işçisinin işsiz kalması sonucu %2,1'lik düşüş kaydedilmiştir¹⁴.

Son üç yılın devamı olarak Makedonya ekonomisi 2005 yılında da %4,1 oranında büyüme kaydetmiştir. 2005 yılı için planlanan yatırımlarının gerçekleştirilememiş olmasına rağmen iç ve dış talepte artış, diğer taraftan fiyat istikrarının korunması ve bankaların yoğun kredi faaliyetleri neticesinde büyüme gerçekleşmiştir¹⁵.

¹¹ "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2001,s.11.

¹² "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2002,s.13.

¹³ "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2003,s.3.

¹⁴ "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2004,s.3,12-13.

¹⁵ "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2005,s.3,14.

2006 yılında GSYH bir önceki yıla göre % 3,9 büyümüştür¹⁶. Bu yılki büyümenin en büyük taşıyıcıları ticaret sektörü, finans sektörü ve ulaştırma, taşımacılık ve iletişim - telekomünikasyon sektörleri olmuştur¹⁷.

GSYH'nın beklentiler doğrultusunda 2007 yılında da büyüdüğü görülmektedir. Büyümenin temel sebepleri arasında; ücret artışları, kredi almanın kolaylaşması, tüketim ve yatırım harcamalarının artışı, vergilendirme politikasında gelir vergisinde indirimle gidilmesi gibi reformların yapılması gibi gelişmeler görülmektedir. Aynı zamanda daha büyük etkileri uzun dönemde görülen doğrudan yabancı yatırımların artması da ekonominin büyüme hızını arttırmıştır¹⁸.

2.2. Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla'nın Sektörlere Göre Dağılımı

Aşağıda verilmiş olan Tablo 2'de 2000 – 2008 döneminde Makedonya GSYH'sının sektörlere göre dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 2: GSYH'nın Ekonomik Faaliyetlere Göre Dağılımı (2000 - 2008) (Milyon Denar)

SEKTÖRLER	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Tarımcılık, avcılık, ormancılık ve balıkçılık	21.489	19.169	18.779	19.686	20.908	20.941	21.994	21.657	22.934
Madencilik, İmalat, Elektrik, Gaz ve İçme suyu	51.122	48.786	48.390	50.845	50.439	51.803	53.033	57.601	60.534
İnşaat	12.037	10.300	10.364	11.741	12.610	12.725	14.362	14.857	14.339
Toptan ve Perakende Ticaret	22.695	22.505	23.725	24.146	27.933	29.243	31.387	33.354	33.583
Otel ve Restoranlar	3.345	3.195	3.726	4.085	3.623	3.675	3.951	4.382	4.642
Ulaştırma, Taşımacılık ve Haberleşme	18.282	16.761	16.467	16.539	15.745	17.387	19.222	20.830	23.300
Mali Aracılık	27.215	27.783	26.758	25.787	28.817	28.283	30.947	33.563	36.748
Kamu İdaresi ve Savunma	28.546	27.876	28.843	30.262	30.068	31.476	32.185	32.959	34.427

Kaynak: “Narodna Banka Na R.M.”, ”(M.C. MERKEZ BANKASI), (http://www.nbrm.mk/WBStorage/Files/Kvartalen%20izvestaj_januari_20091.pdf, 31 Ekim 2009).

Makedonya ekonomisinin ana sektörlerinden olan imalat sanayii ve ticaret 2000 yılında en fazla büyüme kaydeden sektörler olmuştur. Ticaret

¹⁶ “Narodna Banka Na R.M.”(M.C. MERKEZ BANKASI) İkinci Çeyrek Raporu 2008,s.2.

¹⁷ “Narodna Banka Na R.M.”(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2006,s.19.

¹⁸ “Narodna Banka Na R.M.”(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2007,s.19

sektörü %32,7 artış kaydetmiş olup GSYH'da ki payını %2,9 arttırarak %14 paya ulaşmıştır. İmalat ve madencilik ise %3,5 büyümeyle GSYH'nın %21,1'ini oluşturmuştur. İmalat sanayiinde büyüme inşaat malzemeleri üretiminde, kimyasal malzeme üretiminde ve renkli metal ve demir-çelik alanlarında kaydedilmiştir. Diğer taraftan turizm sektöründe %12,7 küçülme kaydedilmiştir¹⁹.

2001 yılında GSYH'nın %24,6'sını oluşturan imalat sanayii %10,1 düşüş kaydederek GSYH'ya olan katma değeri %10 düşmüştür. Diğer önemli sektör olan ticaret sektörü ise %11,2 azalarak GSYH' da ki payı %10'a düşmüştür. Tarım sektörü %14,3'lük azalışla %9,1'lik paya gerilemiştir. Turizm sektöründe de %4,5'lik bir düşüş görülmüştür²⁰.

2002 yılında endüstri sektöründe %5,1 oranında düşüş kaydedilmiş olup GSYH içindeki payı %23 olarak gerçekleşmiştir. Ticaret ve turizm sektöründe ise sırasıyla %5,4 ve %16,6 büyüme gözlemlenmektedir²¹.

2003 yılında bütün sektörlerde büyüme kaydedilmiştir. GSYH'nın %24,3' üne ulaşan sanayi üretimi %4,7 büyümüştür²². Ticaret sektörü %1,8 artarak %11,6'lik payı oluşturmaktadır. Tarım ise %4,8 büyümüş olup ve GSYH'nın %9,4 oluşturmuştur. Hizmetler sektöründe ise ulaştırma, taşımacılık ve haberleşme %0,4 büyümüştür. Otelcilik ve Restoran işletmeciliği sektörü ise %9,6 büyüyerek %2'lik paya sahip olmuştur.

Makedonya sanayisinde önemli yeri olan metalürji fabrikalarının büyüklerinden birinin faaliyet dışı kalması ve birçok maden işçisinin işsiz kalması sonucu 2004 yılında endüstri üretiminde %12,7 küçülme gerçekleşmiştir²³. Bu sektörün ekonomideki payı da %23,3'e gerilemiştir²⁴.

¹⁹ "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2000, **a.g.e**, s.12,13.

²⁰ "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2001, **a.g.e**, s.12,14.

²¹ "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2002, **a.g.e**,s.3,14.

²² Makro Göstergeler, "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI), s.1.

²³ Makro Göstergeler, "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI), **a.k**, s.1.

²⁴ "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2004, **a.g.e** ,s.13.

Diğer sektörlerde ise büyüme devam etmiş olup GSYH'nın büyümesi korunmuştur. 2004'de ekonominin lokomotiflerinden olan ticaret sektörü %15,7 büyüyerek %12,9 paya ulaşmıştır. İnşaat sektörünün payı ise %6 olmuştur.

Tablo 1'i incelediğimizde 2005 yılında GSYH'da %8 paya sahip olan seyahat ve taşımacılık sektörünün %10,4 büyümeyle en fazla büyüme kaydeden sektör olduğunu görebilmekteyiz. İkinci sırada ise %4,7 oranında büyüme ile ticaret sektörü olmuştur. Makedonya ekonomisinde en büyük paya sahip olan imalat sanayii, madencilik, elektrik üretimi ise 2004 yılına oranla %2,7 büyüme kaydetmiştir. Konaklama ve yiyecek içecek sektörü ise %1,4 büyüme gerçekleştirmiştir.

2006 yılında %7,5 artış kaydetmiş olan konaklama ve yiyecek içecek sektörü 2007 yılında %10,9 artışla en büyük artışı kaydettiği görülmektedir. İmalat sanayii ise %9,3 artış kaydetmiştir. Makedonya ekonomisinde önemli yere sahip olan tarımcılık, ormancılık, balıkçılık ve avcılık gelirlerinde ise %2,9 azalma gerçekleşmiştir.

2008 yılında %3,2 azalma kaydeden inşaat sektörü dışında bütün sektörler büyüme kaydetmişlerdir. Bir önceki yılda gerileyen tarım sektöründe ise %5,7 büyüme gerçekleşmiştir. GSYH içinde %23 oranla en büyük paya sahip olan madencilik, imalat sanayii, elektrik üretimi bir önceki yıla oranla %5,7 gelir artışı gerçekleştirmiştir. Konaklama ve yiyecek içecek sektörü gelirleri ise %5,9 artmıştır.

2.3. İstihdam ve İşsizlik Oranları

Tablo 3: İstihdam ve İşsizlik Oranları (2000 - 2008)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Aktif işgücü sayısı	811.557	862.504	824.824	860.976	832.281	869.187	891.679	907.138	919.424
İstihdam	549.846	599.308	561.341	545.108	522.995	545.253	570.404	590.234	609.015
İstihdam (%)	0,8	9	-6,3	-2,9	-4,1	4,3	4,6	3,5	3,2
İşsizlik	261.711	263.196	263.483	315.868	309.286	323.934	321.274	316.905	310.409
İşsizlik (%)	0,09	0,6	0,1	19,9	-2	4,7	-0,8	-1,4	-2
İşsizli Oranı (%)	32,2	30,5	31,9	36,7	37,2	37,3	36	34,9	33,8

Kaynak: “Narodna Banka Na R.M.”, ”(M.C. MERKEZ BANKASI) , “Dirjaven Zavod Za Statistika”, (<http://www.stat.gov.mk/pdf/2009/2.1.9.08.pdf>, 29 Mart 2009).

2000 yılından günümüze doğru baktığımızda Makedonya’da işsizliğin %34,5 civarında olduğu görülmektedir. 2000 – 2008 döneminde en yüksek işsizlik oranının 2005 yılında ve en düşük işsizlik oranının %30,5 ile 2001 yılında kaydedildiği görülmektedir. Makedonya ekonomisinde yapısal reformlar gerçekleştirilmesine rağmen işsizlik Makedonya ekonomisinin en büyük sorunlarında birini teşkil etmektedir. Ekonomideki büyüme yeni iş alanlarının sağlanmasıyla artmıştır. Büyüme mevcut kapasitelerin daha iyi kullanılması ve işgücünün daha verimli kullanılmasıyla gerçekleştirilmiştir²⁵. 2000 yılında aktif nüfus artmakla birlikte istihdam da artmıştır (%0,8), bununla birlikte işsizlikte az da olsa (%0,09) artmıştır.

2001 yılında ise aktif nüfusta 50.497 kişilik artış gerçekleşmiştir. Yaşanan siyasi kriz sonucu çoğunluğu güvenlik güçlerinde olmak üzere toplam 49.462 kişiye istihdam sağlanmıştır²⁶.

2002 yılına gelindiğinde siyasi krizin sona ermesiyle birlikte sağlanan geçici istihdam da sona ermiş ve işsizlik % 1,4 artmıştır²⁷.

²⁵ “Narodna Banka Na R.M.”(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2000, **a.g.e.**, s.16.

²⁶ “Narodna Banka Na R.M.”(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2001, **a.g.e.**, s.18.

2003 yılında toplam işgücü %4,4 (36.152 kişi) artmıştır. İşsizlerin sayısı da 52.385 kişi (%19,9) artmış olup işsizlik oranı %4,8 yükselerek toplam işgücünün %36,7'sini oluşturmuştur²⁸. 2004 yılında toplam işgücü %3,3 azalmış olup işsizlik de %2 azalmıştır. Fakat istihdam edilen kişilerin sayısı (22.113 kişi) da azalmış olup işsizlik oranı %0,5 artarak %37,2'ye ulaşmıştır.

2006 yılında iş gücü piyasasında olumlu gelişmeler kaydedilmiştir. Aktif nüfus artmakla birlikte istihdam da artmıştır. İşsizlik oranında ise gerileme başlamıştır. İşsizlik oranı %1,3 düşüşle %36'ya gerilemiştir. İstihdamda da %4,6'lık büyüme kaydedilmiştir. İstihdamda %7,7'lik en yüksek artış ekonomideki toplam çalışan sayısının %20'sini oluşturan tarım sektöründe kaydedilmiştir. Toplam çalışan sayısının %33'ünü oluşturan endüstri sektöründe %5,8 istihdam artışı kaydedilmiştir. %47 paya sahip olan hizmetler sektöründe istihdam edilen kişi sayısında %2,5 büyüme kaydedilmiştir. Hizmetler sektöründe %40,4 ile en yüksek artışı sektörün %7'sini oluşturan otel ve restoran işletmeciliği sektörü kaydetmiştir. %3 paya sahip olan finansal hizmetler sektöründe ise %12,3 artış gerçekleşmiştir²⁹.

2007 yılında büyüyen ekonomi ile birlikte işgücüne olan talep artmakta ve işsizlik azalmaya başlamıştır. İşgücüne olan en büyük talep artışı hizmetler sektöründe kaydedilmiştir. Finansal hizmetlerde (%27,7), iletişim sektöründe (%18,2) ve ticaret sektöründe (%13,2) yapılan doğrudan yabancı yatırımlarla yeni işyerlerinin açılması sonucu gerçekleşmiştir. Aynı zamanda madencilik sektöründe de %32 oranında istihdam artışı gerçekleşmiştir³⁰.

2008 yılının ilk üç çeyreğinde istihdamda artış kaydedilirken son çeyreğinde durgunluk yaşanmıştır. Bunun başlıca nedeni ise sonbahar mevsiminde turizm, ticaret ve inşaat sektörlerinde işgücüne olan talebin

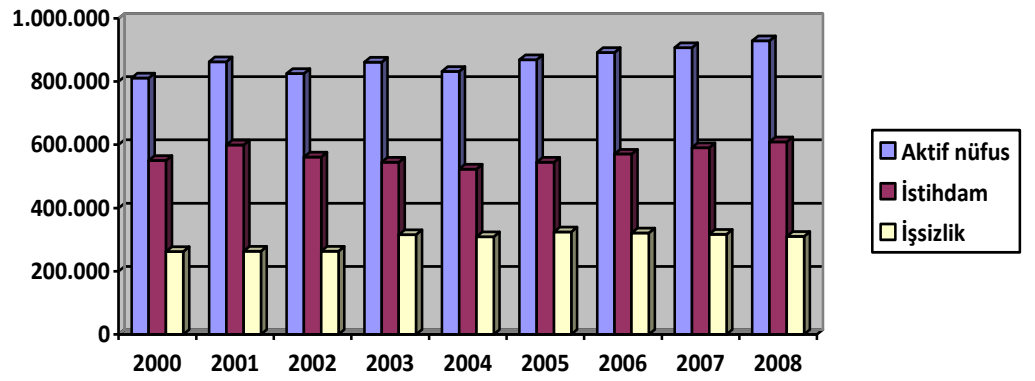
²⁷ "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2002, **a.g.e.**, s.21

²⁸ "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2003, **a.g.e.**, s.23

²⁹ "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2006, **a.g.e.**, s.36.

³⁰ "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2007, **a.g.e.**, s.37.

azalmasından kaynaklandığı görülmektedir. 2007 yılında 316.905 olan işsiz sayısı 2008 yılında 310.409'a gerilemiştir. Diğer taraftan ise istihdam 590.234'den 609.015'e yükselmiştir. Oransal olarak baktığımızda ise %33,8'e gerilediğini görebilmekteyiz. 2008 yılında yaşanan %3,2'lik artışa neden olan sektörlerin başında %11,2 ile tarımcılık, %4,3 ile ticaret ve %2,2 ile üretim sanayii gelmektedir³¹.

Grafik 1: İstihdam ve İşsizlik Oranları

Kaynak: “Narodna Banka Na R.M.”, ”(M.C. MERKEZ BANKASI), “Dirjaven Zavod Za Statistika”, (<http://www.stat.gov.mk/pdf/2009/2.1.9.08.pdf>, 29.Mart.2009).

2.4. Fiyatlar ve Enflasyon Oranları

İktisat teorilerinin ve dünya ekonomilerinde yaşanan tecrübelerinin de gösterdiği gibi küçük ve açık ekonomilerin dünya pazarlarında gerçekleşen hareketlerden çabuk etkilendikleri görülmektedir. Böyle bir ekonomiye sahip olan Makedonya da dış gelişmelere kayıtsız kalması kaçınılmaz olmuştur.

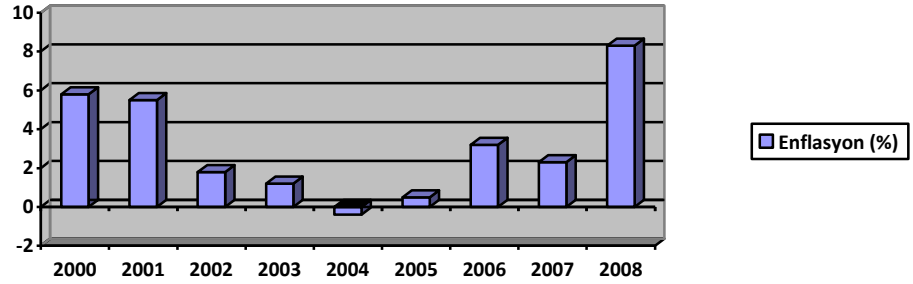
Tablo 4: Enflasyon Oranları (2000 - 2008)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Enflasyon (%)	5,8	5,5	1,8	1,2	-0,4	0,5	3,2	2,3	8,3

Kaynak: “Narodna Banka Na R.M.”, “Dirjaven Zavod Za Statistika”, (<http://www.stat.gov.mk/pdf/2008/4.1.8.90.pdf>, 29 Mart 2009).

³¹ “Narodna Banka Na R.M.”(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2008, a.g.e, s.44,45.

Daha önceki yıllarda düşük puanlarda ve dengede tutulan enflasyon 2000 yılında dış şartların etkisiyle, ham petrol fiyatlarının yükselmesi ve Amerikan Dolarının değer kazanmasıyla yükselişe geçmiştir. Dünya piyasalarında ham petrol fiyatlarının yükselmesi nedeniyle petrol ürünleri üreticilerinin girdilerinde maliyetlerin yükselmesi, elektrik enerjisi fiyatlarının artmasına neden olmuştur. Nisan ayında KDV'nin uygulanmaya konmasıyla, hizmet ücretlerinde (PTT hizmetleri ve motorlu araç sigortası) artışlar sonucu yaşam boyu tüketim harcamaları %5,8 ve tüketici fiyat endeksi %10,6 artmıştır³².

Grafik 2: Yıllara Göre Enflasyon Oranları

Kaynak: “Narodna Banka Na R.M.”, ”(M.C. MERKEZ BANKASI) , “Dirjaven Zavod Za Statistika”, (<http://www.stat.gov.mk/pdf/2008/4.1.8.90.pdf> , 29 Mart 2009).

Makedonya ekonomisinde yaşanan olumsuz etkilerine rağmen fiyat istikrarının korunmasında başarılı olunmuştur. Un fiyatlarının artışı nedeniyle ekmek ve unlu mamullerin fiyatlarının yükselmesi, siyasi krizin bir sonucu olarak halkta psikolojik olarak dövize olan talebin artmasına sebep olmuştur. Ağustos ayında PTT hizmetlerine uygulanan zam ve haziran ve ekim aylarında sebze ve meyve fiyatlarında yaşanan artışlara rağmen uygulanan para ve maliye politikaları ve sabit kur rejimi sayesinde enflasyon tek haneli rakamlarda (%5,5) korunmuştur³³.

³² “Narodna Banka Na R.M.”(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2000, **a.g.e.**,s.1,16-18.

³³ “Narodna Banka Na R.M.”(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2001, **a.g.e.**,s.1,14,15.

Merkez bankasının uyguladığı başarılı para ve mali politikaları ve Denar'ın Euro'ya sabitlenmesi sonucu fiyat istikrarı sağlanmış olup enflasyonda %1,8 artışla tek haneli rakam korunabilmiştir. Gerçekleşmiş olan enflasyon oranı beklenenin altında ve bir önceki enflasyon rakamından (%5,5) daha düşük olmuştur.

Enflasyonu etkileyen faktörleri üç temel başlık altında toplamak mümkündür³⁴:

- PTT hizmetlerinde kontör fiyatlarına ve aylık sabit ücretlere yapılan zam,
- Tarım ürünlerinde fiyat artışı,
- Ham petrol fiyatlarının artması sonucu petrol ürünlerine yapılan zam.

Başarılı mali politikaların gerçekleştirilmesi, bankacılık sisteminde tahsilatın yüksek olması, döviz piyasalarına yapılan müdahaleler ile dövizde kontrol sağlanmış olup, enflasyon dengede tutulmuştur. 2003 yılında gerçekleşen yaşam boyu tüketim harcamaları enflasyon oranı önceki yıldan 0,6 puan daha düşük olup %1,2 gerçekleşmiştir. Nisan ayında KDV kanununda değişiklik yapılması (%19'dan %18' çekilmesi ve %5 olan ürünlerde %18'e çıkarılması), telefon kontör fiyatlarına mayıs ayında yapılan %15'lik zam ve ABD'nin Irak'a saldırısı sonucu uluslararası piyasalarda petrolün değer kazanmasıyla petrol ürünlerinin zamlanması perakende fiyatların artmasına neden olmuştur. Yiyecek ve içecek sepetin en önemli elemanlarından olan 'et ve et ürünleri' ve 'tahıl ve tahıl ürünleri' fiyatlarının düşmesiyle bir önceki yıla göre yiyecek ve içecek sepetinin maliyeti %1 daha düşük olup 10.231 Denar gerçekleşmiştir³⁵.

2004 yılında Makedonya para ve maliye politikalarında değişiklik olmayıp dövizin sabit tutulmasıyla birlikte fiyatların artması engellenmeye

³⁴ "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2002, **a.g.e.**, s.14,15.

³⁵ "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2003, **a.g.e.**, s.15,16.

çalışılmış olup yaşam boyu tüketim harcamaları fiyatlarındaki değişimler arz yönlü faktörlerin etkisi altında kalmıştır. Petrol fiyatlarının yükselmesi, 2003 Nisan ayında KDV oranlarının değiştirilmesi gibi faktörlerin neden oldukları fiyat artışları yiyeceklerin fiyatlarının düşürülmesi ile dengelenmiştir. Bu, ithal ürünlerde gümrük vergilerinin düşürülme ve Makedonya'nın Dünya Ticaret Örgütüne katılmasıyla sağlanmıştır. Böylelikle 2004 yılında %0,4 deflasyon yaşanmış olup yiyecek ve içecek sepeti bir önceki yıla göre %2,7 düşüşle 9.953 denar olmuştur³⁶.

2005 yılında enflasyon oranı %0,5 olarak gerçekleşmiştir. Enflasyonu etkileyen temel faktörler şunlardır³⁷:

- Sigara fiyatlarına yapılan zam (%10,9 AB talimatları doğrultusunda),
- Ham petrolün yükselmesiyle petrol ürünlerinde yapılan zamlar; %10,7,
- Ayakkabı fiyatlarında artış; %4,4
- Sabit telefon kontör ücretlerine yapılan zamlar,
- Yiyeceklerde fiyat düşüşü; tarım ve işlenmiş yiyecek maddelerinde yapılan gümrük vergisi indirimi, %11,9'dan %10,05'e, beyaz ekmek fiyatında yapılan indirim; %1,2,
- Temizlik malzemelerinde %4,2 ve sağlık ürünlerinde %3,0 indirim.

Ulaşım araçları ve hizmetlerinde %3,7, tütün ve içeceklerde %5,5 giyim ve ayakkabı grubunda %3,3 artışlar enflasyon endeksinde ağırlıklı etkiye sahip olan yiyeceklerin fiyatlarındaki %1,2'lik azalışla dengelenmiştir.

2005 yılında %0,5 olan enflasyon oranının 2006 yılında bir önceki yıla göre %3,2 oranla önemli büyüme kaydettiği görülmektedir. Enflasyonun arz

³⁶ "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2004, **a.g.e.**, s.14-17.

³⁷ "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2005, **a.g.e.**, s.16-18.

kaynaklı olduğu gözlemlenmektedir. Diğer taraftan yürütülen sabit kur politikasıyla enflasyonun düşük tutulması sağlanmıştır. Gerçekleşen enflasyonun %36'lık ve en büyük kısmı tütün fiyatlarında artış, özellikle sigara fiyatlarına uygulanan vergilerin AB'nin talimatları doğrultusunda %10 artırılması ve "Sağlığı Koruma Yasası'nda" yapılan değişikliklerle yeni ödemelerin eklenmesi sonucu olduğu gözlemlenmektedir.

Olumsuz hava koşulları ve turfanda tarım ürünlerine olan ihracat talebinin artmasıyla tarım ürünlerinde yaşanan fiyat artışıyla, et ve et ürünleri ve şeker ithalat fiyatlarının yükselmesi sonucunda, gıda maddelerindeki fiyat artışları enflasyonun %26'sını oluşturmuştur³⁸.

Enflasyonu oluşturan elemanlar ve payları aşağıdaki gibidir³⁹:

- Tütün ürünleri - %39
- Gıda maddeleri - %26
- Yakıt - %8,1
- Eğitim - %8,1
- Geri kalanlar - %19

2006 yılında yiyecek ve içecek sepeti 10.278 denar olarak hesaplanmıştır. 2006 yılı için yiyecek içecek sepetinin yapısı aşağıdaki gibi olmuştur⁴⁰:

- Tahıl ürünleri - %17
- Et - %22
- Süt, süt ürünleri ve yumurta - %17
- Yağ - %4
- Meyve - %4

³⁸ "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2006, **a.g.e**, s.27,28.

³⁹ **A.e**, s. 30.

⁴⁰ **A.e**, s.31.

- Sebze - %13
- Şeker, çikolata ve şekerlemeler - %4
- Alkollü ve alkolsüz içecekler - %9
- Diğerleri - %10

2007 yılında gerçekleşen %2,3 enflasyon oranıyla, Makedonya düşük ve sağlam bir enflasyon oranı bölgesinde devam etmiştir. 2007 yılında enflasyon endeksini belirleyen kategorilerde değişiklik yapılarak %5,2 katılım oranı olan 'Restoran ve Oteller' ile 'Diğer Hizmetler' kategorileri eklenmiştir.

Olumsuz hava koşullarını sonucu olarak tarım ürünlerinin arzında daralma yaşanmasıyla, gıda fiyatlarının artması enflasyonun gerçekleşmesinde temel faktörler arasında görülmektedir. Ülkede yılın ikinci yarısında enflasyonun hız kazanması Euro Bölgesi enflasyon oranlarıyla eşzamanlı olarak gerçekleşmiştir. Telekomünikasyon hizmetleri hariç bütün sektörlerde fiyat artışları kaydedilmiştir.

Tüketici fiyatlarında en büyük artışa (%1,4) gıda maddelerindeki fiyat artışları neden olmuştur. Sırasıyla gıda fiyatlarındaki artışı; elektrik enerjisi fiyatları, yiyecek içecek işletmeleri fiyatları, kira, su ve belediye hizmetleri ücretleri, eğitim, giyim eşyası ve ayakkabı ve tütün fiyatlarındaki artışlar takip etmiştir⁴¹.

2008 yılında ortalama %8,3 gerçekleşen enflasyon temelde dış faktörlerin etkisiyle gerçekleşmiştir. Yılın ilk çeyreğinde yaşanan yüksek enflasyon diğer dönemlerde azalmaya başlamıştır. Yılın ilk yarısında enflasyonun artmasına en büyük neden küresel piyasalara paralel olarak yiyecek ve enerji fiyatlarındaki yaşanan artış görülmektedir. Yılın ikinci yarısında ise küresel ekonomik krizin yaşanmasıyla dünyada olduğu gibi Makedonya'da da yakıt fiyatları ve gıda fiyatlarında düşüş yaşanmakla

⁴¹ "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2007, a.g.e, s.28-30.

enflasyonun da küçüldüğü kaydedilmiştir. Nitekim Aralık ayında enflasyon %4,1 olarak belirlenmiştir⁴².

2008 yılında ortalama %15,3 artan ve genel fiyat artışının %71'ini oluşturan gıda maddeleri 2007 yılında yaşanan olumsuz hava koşulları sonucu yılsonunda başlayan fiyat artışları 2008 yılının ilk yarısına kadar devam etmiştir. Yılın ikinci yarısında olumlu hava koşulları ve ithal maddelerin azalmasıyla gıda fiyatlarının da düştüğü görülmektedir⁴³.

2008 yılında gıda maddelerinin yanında önemli fiyat artışları enerji fiyatlarında da yaşanmıştır. Yıllık ortalama %9,3 artan enerji fiyatlarında %14,6 artışla petrol ürünleri en fazla artışı kaydetmiştir. Bunların sonucu olarak da ev masraflarında %5,9 ve otel ve restoran fiyatlarında %11,4 artış yaşanmıştır⁴⁴.

2.5. Dış Ödemeler Dengesi

Tablo 5: Ödemeler Bilançosu (2000-2008) (Milyon ABD doları)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Cari Hesap	-103,11	-235,35	-378,76	-185,50	-451,61	-159,30	-28,55	-605,75	-1.220
Mal Ticareti	-690,82	-526,72	-805,58	-851,00	-1.138	-1.063	-1.260	-1.638	-2.572
Uluslararası Hizmetler	48,70	-19,17	-22,11	-6,62	-54,37	-33,64	28,53	34,37	11,45
Karşılıksız Transferler	609,04	337,78	494,42	735,90	779,71	1.052,21	1.237	1.383	1.456
Diğer Gelirler	-70,03	-27,24	-45,48	-63,79	-37,97	-114,84	-33,70	-385,02	-114,71
Sermaye ve Yatırım Hesabı	40,20	236,60	387,98	218,30	434,05	165,47	23,00	647,77	1.215
Sermaye Hesabı	0,33	1,39	8,26	-6,69	-4,62	-2,02	-1,11	4,91	-17,55
Yatırım Hesabı	39,87	235,20	379,72	224,99	438,68	167,49	24,11	642,86	1.232
Doğrudan Yatırımlar	215,66	446,26	105,47	117,46	321,87	94,23	423,96	700,15	600,50
Portföy Yatırımları	-0,11	0,36	0,35	5,45	12,54	237,87	92,87	155,58	-72,57
Diğer Yatırımlar	88,81	-134,42	134,24	153,04	123,74	250,45	-116,91	-69,86	657,79
Resmi Rezervler	-264,48	-77,00	139,66	-50,96	-19,47	-415,07	-375,82	-143,01	47,22

Kaynak: "Narodna Banka Na R.M.", ."(M.C. MERKEZ BANKASI),

(<http://www.nbrm.gov.mk/?ItemID=5ED8DADBAEF3C947A047BBAA641BBD7D>, 31 Mart 2010).

⁴² "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2008, **a.g.e**, s.38,39.

⁴³ **A.e**, s. 39,40.

⁴⁴ **A.e**, 40,41.

Ödemeler bilançosu, bir ülkenin ekonomik amaçlı başka ülkelerle yapmış olduğu her türlü alışverişin yer aldığı ve ülkenin ekonomik performansını gösteren bir tablodur⁴⁵. Ödemeler bilançosu üç ana hesaba ayrılmaktadır. Bunlar ise: cari işlemler hesabı, sermaye hesabı ve resmi rezervler hesabıdır⁴⁶.

Cari işlemler hesabı; mal ticaret hesabı, uluslar arası hizmetler hesabı, karşılıksız transferler hesabı olarak ayrılmaktadır. Cari işlemler hesabı açık ekonomili ülkelerde GSYH etkileyen ithalat ve ihracatı kapsamaktadır. Bilindiği üzere açık ekonomi milli gelir formülü aşağıdaki gibidir⁴⁷.

$$GSYH = C + I + (X - M)$$

Bundan hareketle cari işlemler hesabının milli geliri etkileyen önemli bir hesap olduğunu söylemek mümkündür. Belirli bir yıl içinde ihracatın ithalattan daha büyük olması durumunda milli gelire pozitif yani artırıcı etki yapmaktadır. Ters durumda ise yani cari hesabın eksi bakiye vermesi ise milli geliri olumsuz etkilemektedir.

İncelediğimiz dönem içerisinde Makedonya'nın ödemeler bilançosuna baktığımızda cari işlemler hesabının devamlı açık verdiği görülmektedir. Karşılıksız transferler hesabının devamlı artmasına rağmen cari hesaptaki açığa neden olan dış ticaret açığını kapatmaya yetmemiştir.

Tablo 5'te görüldüğü üzere 2000 yılına bakıldığında cari işlemler hesabının yaklaşık 103,11 milyon dolar açık verdiğini görmekteyiz. Bu ise GSYH'nin yaklaşık %3'üne tekabül etmektedir. Gerçekleşen cari işlemler açığının, mal ticareti hesabının -690,82 milyon dolar olarak gerçekleşmesinden, yani ithalatın ihracata oranla %34 daha fazla gerçekleşmesinden kaynaklandığı görülmektedir.

⁴⁵ Orhan İçöz, **Turizm Ekonomisi**, Üçüncü Basım. Ankara: Turhan Kitabevi. 2005, s. 238

⁴⁶ S.Rıdvan Karluk, **Uluslar arası Ekonomi**, Beşinci Basım. İstanbul: Beta, 1998, s. 360.

⁴⁷ Kemal Yıldırım ve Doğan Karaman, **Makroekonomi**, Eskişehir: Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayını No:145, 1999, s. 35.

2001 yılında ise siyasi istikrarsızlık nedeniyle ithalattaki azalışın ihracata oranla daha fazla olması dış ticaret açığının 526,72 milyon dolara gerilemesine neden olmuştur. Fakat karşılıksız transferler hesabındaki %45'lik azalış cari işlemler hesabındaki açığın 235,35 milyon dolara yükselmesine neden olmuştur⁴⁸.

2002 yılına baktığımızda cari açığın artmasının dış ticaret açığının büyümesinden kaynaklandığını görmekteyiz. Dış ticarete ithalatın ihracata oranla daha fazla büyüdüğü görülmektedir. İthalat bir önceki yıla göre %14 artış kaydetmiştir⁴⁹.

2003 yılında dış ticaret açığı büyümekle birlikte karşılıksız transferler hesabının daha fazla (yaklaşık %50) büyüdüğü görülmektedir. Sonuç olarak cari açık 378,76 milyondan 185,50 milyona gerilemiştir⁵⁰.

2004 yılında ithalatın yüksek artışıyla (%27) dış ticaret açığı %34 artmış olup, 185,50 milyon dolar olan cari açık 451,61 milyona ulaşmıştır. Bu ise %143,5'lik artışı ifade etmektedir⁵¹.

2005 yılında mal ticareti hesabı açığının azalmasıyla birlikte, karşılıksız transferler hesabında gerçekleşen %35'lik artış cari açığın hızlı bir şekilde düşmesine neden olmuş ve 159,30 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir⁵².

2006 yılında dış ticaret hacminin büyümesiyle mevcut dış ticaret açığı da büyümüştür. Ödemeler bilançosuna artışıyla olumlu etki yapan karşılıksız transferler hesabının yanında geçmiş yıllarda eksi bakiye veren uluslararası

⁴⁸ "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2001, **a.g.e**, s. 59-63.

⁴⁹ "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2002, **a.g.e**, s. 64.

⁵⁰ "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2003, **a.g.e**, s. 66-68.

⁵¹ "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2004, **a.g.e**, s. 74.

⁵² "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2005, **a.g.e**, s. 84-86.

hizmetler hesabının da artışa geçmesiyle birlikte cari açık önceki yılın yaklaşık 1/5'i kadar yani 28,55 milyon ABD doları açık vermiştir⁵³.

2007 yılına gelindiğinde ise Makedonya dış ticaretinde ihracatın %40 ve ithalatın da %35 büyüdüğü görülmektedir. Bununla birlikte dış ticaret açığı da 605,75 milyon dolara ulaşmıştır⁵⁴.

2007 yılına oranla ihracatın %17 artışına karşın ithalatın %30 artmasıyla ticaret açığında %57'lik bir artış yaşanmıştır. Aynı zamanda hizmetler hesabı da azalarak 11,45 milyon dolara gerilemiştir. 2008 yılı cari açığı ise %101 artışla 1.220,14 milyon olarak gerçekleşmiştir. Doğrudan yatırımlar ve portföy yatırımlarının azaldığı fakat borçlanmanın arttığı görülen yatırım hesabının %90 arttığı ve beş yıl aradan sonra resmi rezervlerinin artıya geçtiği görülmektedir⁵⁵.

2.6. Yatırım Harcamaları

Tablo 6: Yatırım Harcamaları (2000 - 2008) (Milyon Denar)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Yatırım Harcamaları	38.332	34.716	40.448	42.110	47.286	48.868	56.485	71.577	86.403

Kaynak: "Dirjaven Zavod Za Statistika", (<http://stat.gov.mk>, 28.09.2009).

2000 yılında yapılan 38,332 milyon denarlık yatırım harcamalarının %50,4'ü inşaat yatırımlarına, %47,3'ü ise makine ve teçhizat yatırımlarına harcanmıştır.

2002 yılında yatırım harcamaları bir önceki yıla göre %16,5 artışla 40,448 milyon denar olarak gerçekleşmiştir. Yatırımlarda inşaat sektörünün %51,4'lük payla en yüksek paya sahip olduğu görülmektedir. İkinci olarak %44,3 makine ve teçhizat yatırımları yer almaktadır. Yılı sonu itibariyle

⁵³ "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2006, **a.g.e**, s. 41-44.

⁵⁴ "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2007, **a.g.e**, s. 41-43.

⁵⁵ "Narodna Banka Na R.M."(M.C. MERKEZ BANKASI) Yıllık Raporu 2008, **a.g.e**, s. 50-53.

yatırımlarda; inşaat sektöründe %21,2, üretim sanayiinde %18 oranında artış gerçekleşmiştir⁵⁶.

2003 yılında 42,110 milyon denar gerçekleşmiş olan yatırım harcamaları GSYH' nin %16.16'sına tekabül etmektedir. Yatırım harcamaları %4,1 artmıştır⁵⁷.

2004 yılında 47,286 milyon denar olarak gerçekleşmiş olan yatırım harcamalarını 2003'e oranla %12,3 fazla olduğu görülmektedir. 2003 yılında artmaya başlayan inşaat yatırımlarının payı %58,3'e ulaşmıştır. Makine ve teçhizat yatırımları payı ise %36,7'ye gerilemiştir. 2004 yılında inşaata 23,289 milyon denar, makine ve teçhizata ise 16,536 milyon denar yatırım yapılmıştır⁵⁸.

2005 yılı itibariyle yatırım harcamalarının %3,3 artışla 48,868 milyon denar gerçekleştiği kaydedilmektedir. Bunun %58,6'sı inşaat yatırımlarına ve %37,2'si ise makine ve teçhizat yatırımlarına harcanmıştır⁵⁹.

2006 yılına gelindiğinde yatırım harcamaları 2005 yılına kıyasla %15,6 artış kaydederek 56,485 milyon denara ulaşmıştır. Bunun 33,247 milyon denarı %58,9 paya sahip olan inşaat yatırımlarına harcanmış olup 21,476 milyon denarı ise makine ve teçhizat yatırımlarına harcanmıştır⁶⁰.

Yatırım harcamaları %26,7 nominal büyümeyle diğer yıllara kıyasla 2007 yılında en büyük artışı gerçekleştirmiştir. Yatırım harcamaları 2007

⁵⁶ Dırjaven Zavod Za Statistika, Investicii Vo Osnovni Sredstva Vo R.M. Vo 2002 Godina , (2002 Yılında Temel Araçlara Yatırımlar), 11.11.2003, s.1.

⁵⁷ Dırjaven Zavod Za Statistika, Investicii Vo Osnovni Sredstva Vo R.M. Vo 2003 Godina, (2003 Yılında Temel Araçlara Yatırımlar), 25.10.2004, s.1.

⁵⁸ Dırjaven Zavod Za Statistika, Investicii Vo Osnovni Sredstva Vo R.M. Vo 2004 Godina, (2004 Yılında Temel Araçlara Yatırımlar), 38.10.2005, s.1,2

⁵⁹ Dırjaven Zavod Za Statistika, Investicii Vo Osnovni Sredstva Vo R.M. Vo 2005 Godina, (2005 Yılında Temel Araçlara Yatırımlar), 01.11.2006, s.1.

⁶⁰ Dırjaven Zavod Za Statistika, Investicii Vo Osnovni Sredstva Vo R.M. Vo 2006 Godina, (2006 Yılında Temel Araçlara Yatırımlar), 31.10.2007, <http://stat.gov.mk>, (04.11.2088), s.1,2

yılında 71,577 milyon denar olarak kaydedilmiştir. Bunun %54,6 sı inşaat yatırımlarına ve %40,4'ü ise makine ve teçhizat yatırımlarına harcanmıştır⁶¹.

2007 yılına oranla 2008 yılında yatırım harcamalarında %20,7 artış görülmektedir. Diğer yıllarda da olduğu gibi 2008 yılında da toplam yatırımların içinde en büyük pay inşaat yatırımlarına ayrılmıştır⁶².

⁶¹Dirjaven Zavod Za Statistika, Investicii Vo Osnovni Sredstva Vo R.M. Vo 2007 Godina, (2007 Yılında Temel Araçlara Yatırımlar), 04.11.2008, s.1.

⁶²Dirjaven Zavod Za Statistika, Investicii Vo Osnovni Sredstva Vo R.M. Vo 2008 Godina, (2008 Yılında Temel Araçlara Yatırımlar), 30.10.2009, s.1.

İKİNCİ BÖLÜM

MAKEDONYA TURİZMİ VE TURİZM POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. MAKEDONYA'DA TURİZMİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Makedonya, coğrafi konumu itibariyle tarihte birçok güzergâhın kesişme noktası olmuş ve birçok farklı kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Makedonya'ya yapılan seyahatlerin yeni yerleri keşfetme ve savaş maksatlı gibi amaçların yanında turizm amaçlı seyahatler olarak nitelendirilebilecek olan kaplıcalara, dini ve kültürel yerlere seyahatlerin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bunlara örnek olarak antik dönemde amfi tiyatrolarda önemli kültürel ve eğlence faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ve Roma döneminde Katlanovo ve Bansko kaplıcalarına sağlık ve eğlenilen amaçlı seyahatler gösterilebilir. Aynı zamanda Osmanlı döneminde Banyişte kaplıcalarına ve Aya Naum Manastırına yapılan seyahatler bu kapsamda değerlendirilebilir. Yine Osmanlı döneminde ilk konaklama tesisleri olarak nitelendirilebilecek olan “Hanlar” ortaya çıkmaktadır⁶³.

Makedonya turizminin gelişimini İkinci Dünya Savaşı öncesi, İkinci Dünya Savaşı sonrası ve Bağımsızlık Sonrası Turizm olmak üzere üç döneme ayırmak mümkündür.

1.1. İkinci Dünya Savaşı Öncesi Turizm

Makedonya'da ilk olarak turizm düzenli gelişimi 1927 yılında Üsküp'te “Yug” turizm birliğinin kurulmasıyla başladığı görülmektedir. Aynı zamanda 1930 yılında sektör temsilcilerinden ve akademisyenlerden oluşan,

⁶³ Naume Marinovski, **Turističkata Geografija Na Republika Makedonija**, Ohrid: Univerzitet Sv. Kliment Ohridski, Institut za İstrajuvanje na Turizmot, 1999, s.245,246.

turizm ile ilgili sorulara cevap vermek amacıyla “Turizm Danışma Kurulu” kurulmuştur⁶⁴.

Bu dönemde konaklama tesisleri inşaatı da yapılmıştır. 1926 yılında Pelister’de “Ştampovec” ve Kruşevoda “Şula Mina” konaklama tesisleri, 1930 yılında “Luboten”, 1931 yılında Kaymakçalan’da ve Popova Şapka’da, 1938 yılında Pelister’de “Kopanki” ve Bey Çeşmesinde dağ evleri yapılmıştır. 1938 yılında ise Mavrova’da turist evi inşa edilmiştir.

Yukarıda belirtilen yatırımlardan anlaşılacağı üzere ilk organize turizm faaliyetleri dağlık bölgelere yapılmıştır. Buna paralel olarak göllere ve kaplıcalara yatırımlar yapılmıştır.

Aynı dönemde ilk otel işletmeleri de inşa edilmiştir. 1934 yılında Katlanovo kaplıcalarında “Pçinya” oteli, Ohri’de; “Büyük Sırbistan”, “Bellevue”, “Turist” ve “Sırp Kırallı” otelleri (1938-1940) inşa edilmiştir.

Sabit yatırımların yanında propaganda çalışmaları da yürütülmüştür. Turizm Odaları Birliği ilk turistik rehberleri olarak “Üsküp Çevresi”, “Vardar Ovasında Turizm” ve “Vardar Ovasında Kaplıcalar” rehberlerini yayınlamıştır⁶⁵.

1.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Turizm

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki döneme bakındığında Makedonya turizminin gelişimi, savaş sonrasında kendisinin de üyesi olduğu Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti’nin turizm sektörüyle ilgili almış olduğu tedbir ve yürütmüş olduğu faaliyetlere bağlı kalmıştır.

⁶⁴ İvanka Valisevska, “Turizam u Makedoniji”, **Tourism**, An International Interdisciplinary Journal, Vol. 5-6, Zagreb: 1998, s.22-37.

⁶⁵ Aleksandar Stojmilov, **Turistička Geografija**, Üsküp: Prosvetno Delo, 1993, s.133,134.

Bu dönemdeki turizm politikası gelişimini 1952 yılında kadar süren merkezi yönetim ve 1953 yılında sonrası yerel yönetim dönemi olarak iki döneme ayırmak mümkündür.

Merkezi yönetim döneminde (1945-1952) savaşın ardından günlük hayatın sürdürülebilmesi için binalar, elektrik, su gibi temel alanlarda yatırımlar yapılmıştır. Aynı zamanda bu dönem içinde 1947 yılında ilk beş yıllık kalkınma planı yapılmıştır. Bu plan doğrultusunda turizm alanında iç turizme yönelmesine kararlaştırılmıştır. Bu planda devlet otel ve konaklama tesislerinin, aynı zamanda yiyecek-içecek işletmelerinin kapasitelerinin artırılması öngörülmüştür.

Devletin iç turizmi teşvik etmesinin temel amacı, işçi vatandaşlarının sağlığının korunması olmuştur. Bu amaçla işçilere yıllık ücretli tatil, seyahat ve konaklama için uygun ödeme şartları ve indirimler sağlanmıştır. 1946 yılında tatile çıkanlara tren, otobüs ve uçak biletlerinde %50 indirim sağlanmıştır. Diğer taraftan indirim sağlamış olan işletmelerin zararlarını karşılamak ve kapasitelerini artırmak için özel teşvikler verilmiştir. Aynı zamanda konaklama tesisleri vergi ve diğer zorunlu ödemelerden muaf tutulmuştur. Bu dönemde inşa edilen konaklama tesisleri devlet politikasına uygun olarak sosyal turizme hitap edecek şekilde; çok yataklı ve banyoları ortak kullanıma uygun olarak inşa edildiği görülmektedir⁶⁶. Bu dönemin önemli hususlarından biri de rekabetin ve karlılığın olmamasıdır. Buna bağlı olarak hizmet kalitesinin düşük olması kaçınılmaz olmuştur.

İkinci dönem olarak nitelendirebileceğimiz yerel yönetim döneminde (1953-1990) turizm sektörü açısından bakıldığında önemli adımların atıldığı görülmektedir. Bu dönem içinde Makedonya’da çok sayıda konaklama tesisi inşa edilmiş ve turizm hizmetlerinde kalite artışı sağlanmıştır. Aynı zamanda yabancı turizmin geliştirilmesine yönelik adımlar da atılmıştır.

⁶⁶ Dušan Nejkov, **Politika Na Razvoj Na Turizmot Jugoslavija**, Manastir: Univerzitet vo Bitola, 1983, s.278-282.

Bu dönemde turizmin gelişimini sosyal ve ekonomi alanında yapılan ilki 1953-1965, ikincisi 1966-1975 ve üçüncüsü 1976-1990 yılları arasında yapılan ekonomi kalkınma dönemi planlarına göre gerçekleştirmiştir⁶⁷.

Birinci ekonomi kalkınma dönemi planı olan 1953-1965 dönemine turizm açısından bakıldığında en belirgin özellik olarak yerli turistlerin korunması ve yabancı turizmin geliştirilmesine yönelik adımlar olarak görülmektedir. Bu doğrultuda yapılacak olan turizm tesisleri yatırımlarında yabancı turistlerin ihtiyaç ve istekleri ön planda tutulmuştur. Turizm bölgelerine ulaşımın kolaylaştırılması için alt yapı yatırımları planlanmıştır. Sabit yatırımların yanında sektörde yabancı turistlere hizmet sunabilecek kadrolar yetiştirilmiştir. Yabancı turizmin gelişmesinde önemli etki yapmış olan icraatlardan biri de ülkenin uluslararası ekonomik ilişkilerinin güçlendirilmesi amacıyla milli para biriminin paritesinde düzenlemeler yapılmış olmasıdır.

Konaklama sektörü açısından ise diğer önemli bir icraat konaklama fiyatlarının belirlenmesinde esneklik sağlanması olmuştur. Fakat bununla birlikte gelen fiyat artışlarından yerli turistlerin korunmasıyla amacıyla sezon içinde %40 ve sezon dışında %60 olmak üzere indirimler sağlanmıştır. Diğer taraftan 1956 yılında konaklama tesislerine gerçekleştirdikleri iş hacmi doğrultusunda sezon içimde %10 ve sezon dışında %25 teşvik ödülleri verilmiştir. 1959 yılında ise sadece sezon dışında olmak üzere %30 teşvik ödülleri verilmiştir. Bu teşvikler 1961 yılında tamamen kaldırılmıştır.

1956 yılında mal ve hizmet ihracatı yapan döviz gelirleri elde eden kurum ve şirketlere döviz işlemleri yapma hakkı tanınmıştır. Böylelikle bu kurum ve şirketler dövizleri resmi kurdan birkaç kat fazlasıyla satmakla yüksek miktarlarda gelir sağlamıştır. Hizmet ihracatı yapan işletmeler olan konaklama işletmeleri, konaklama fiyatlarını düşürerek uluslararası turizm piyasasında fiyat rekabeti sağlamışlardır. Daha sonraki yıllarda turizm işletmelerinin döviz

⁶⁷ Nejkov, a.e, s.284.

işlemleri yapma hakkının %1'e düşürülmesiyle turizm işletmelerinin gelirlerinde azalma gerçekleşmiştir. Fakat bu durumun giderilmesi amacıyla çeşitli vergi indirimleri ve mali kolaylıklar sağlanmıştır⁶⁸.

İkinci ekonomi kalkınma dönemi planı (1966-1975) kapsamında ülke kalkınmasının sağlanması amacıyla alınan tedbirlerde turizme de yer verilmiştir. Turizm sektörüyle ilgili olanları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür⁶⁹:

- Yurtdışı ilişkilerinin güçlendirilmesi politikalarının sonucu olarak turizm işletmelerine yurtdışında borçlanma ve birçok anlaşma yapma olanağı sağlanması,
- Turizm sektörünün döviz gelirlerini arttırıcı unsur olarak görülmesi nedeniyle Federasyon çapında yabancı turizmin geliştirilmesi maksadıyla tesislerin inşa edilmesi için kaynakların yönlendirilmesi,
- Yabancı turistlere yönelik tesislerin inşasında kullanılmak üzere yurtdışı borçlanma kotasından alabilme olanağı,
- Yapılan düzenlemelere göre konaklama işletmeleri elde ettikleri döviz gelirlerinin %20'sini, seyahat acentaları ise %60'ını kullanabilme hakkının tanınması.

Üçüncü ekonomi kalkınma planında (1976-1990), turizm Federasyonu oluşturan cumhuriyetlerin ve özerk bölgelerin kendi faaliyetleri ve tedbirleri ile geliştirilmeye çalışılmıştır. Sanayiye kalkındırmaya yönelik kararlarda ve buna bağlı olarak turizmde de devletin katılımı giderek azalmıştır. Cumhuriyetler de ortak çıkarları doğrultusunda yabancı turizmin geliştirilmesine devam etmişlerdir. 1976-1980 yılları arasında bu amaca yönelik aralarında anlaşma

⁶⁸ Marinovski, **a.g.e**, s.254-256.

⁶⁹ Nejkov, **a.g.e**, s.292-295.

imzalayarak birçok tedbirin alınmasını kararlaştırmışlardır. Bunların bazıları şı şekilde sıralamak mümkündür⁷⁰:

- Yabancılara hizmet veren işletmelere ihracatçı statüsünün verilmesi,
- Turizm, enformasyon propaganda harcamalarının karşılanması için kaynakların sağlanması,
- Turizmin güçlendirilmesi ve yabancı ziyaretçilerin konaklamaları amacıyla konaklama tesislerinin inşa edilmesi için uygun kredilerin sağlanması.

Makedonya Cumhuriyeti'nde turizmi geliştirmeye yönelik bölgenin gelişmişliğine göre, birçok bölgeye “Gelişmemiş Bölgeleri Kalkındırma Fonu”ndan %35-40 kredi sağlanmıştır.

1981-1985 döneminde turizmin geliştirmesi için; konaklama kapasitelerinin kullanım oranlarının artırılması, turizm arzının çeşitlendirilmesi, yeni konaklama tesislerinin inşa edilmesi, turizm işletmeleri arasında ilişkilerin artırılması, evlerde kiralık odaların turizme yönelik teşvik edilmesi, konaklama dışı hizmetlerin artırılması gibi hedefler belirlenmiştir.

1985-1990 döneminde de aynı hedeflerin varlığını korumasına rağmen ekonomik durgunluğun yaşanmasıyla birlikte turizmde de durgunluk yaşanmıştır. Bununla birlikte cumhuriyetler birbirlerinden uzaklaşmaya başlamış ve federasyon dağılma sürecine girmiştir⁷¹. Makedonya da 1991 yılında bağımsızlığını ilan ederek yoluna tek başına devam etmiştir.

1.3. Bağımsızlık Sonrası Turizm

Yugoslavya Federasyonundan ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Makedonya'da sosyal, ekonomik ve siyasi bakımdan birtakım gelişmeler

⁷⁰ Nejkov, a.e, s.306.

⁷¹ Marinovski, a.g.e, s.267,268.

yaşanmıştır. Turizm sektörünü de etkileyen olayları; Makedonya'nın yakın çevresinde yaşanan savaşlar, uygulanan kısıtlamalar ve yaptırımlar, yeni bir yönetim sistemine geçiş dönemi ve yeni yapılanmalar olarak sıralamak mümkündür.

Bağımsızlığını ilan eden Makedonya sınırları dâhilinde savaş yaşanmamasına rağmen yakın çevresinde yaşanan savaşlar ve federasyonun dağılma sürecinin etkileri bütün ekonomide olduğu gibi turizm sektöründe de olumsuz sonuçlara neden olmuştur. Eski Yugoslavya Federasyonu'nda savaşlar yaşanması Makedonya'nın riskli ülkeler arasına girmesine neden olmuştur. Aynı zamanda önemli bir turizm güzergâhı olan Bosna ve Hersek ve Hırvatistan – Adriyatik sahilleri savaş nedeniyle turizme kapalı olması Makedonya turizmini büyük ölçüde etkilemiştir.

Bununla birlikte komşu Yunanistan sınır kapısını kapatarak turistlerin ve malların geçişine engel olmuştur. Diğer taraftan Makedonya'ya en çok turist gönderen Yugoslavya Sosyalist Cumhuriyeti'ne ambargo uygulanması ve Yugoslavya Sosyalist Cumhuriyeti'nin kendi vatandaşlarına yurtdışı çıkış harcı uygulamaya başlaması Makedonya turizmini olumsuz etkilemiştir⁷².

Sosyalist sistemden serbest piyasa ekonomine geçiş döneminde toplumsal gelişmenin özel sektöre dayanması nedeniyle en önemli olaylardan biri de özelleştirme faaliyetleridir. Özelleştirme kapsamı altında kamunun sahipliğinde bulunan turizm işletmeleri anonim şirketlere dönüştürülmüştür. Özelleştirme ile yabancı sermayenin turizme kazandırılması hedeflenmiş olmasına rağmen turizm alanındaki yabancı yatırımlar sembolik miktarda kalmıştır. Bunun sonucu olarak da turizm alanında ilerleme kaydedilememiştir⁷³.

⁷² Marinovski, a.e, s.273,274.

⁷³ Vasilevska, a.g.e, s.22-37.

Geçiş döneminde yabancı turist sayısında yaşanan azalmalar ile birlikte işsizliğin ve sosyal yardıma muhtaç vatandaş sayısının artmasıyla yerli turist sayısında da gerileme kaydedilmiştir.

2. MAKEDONYA’NIN TURİZM ÇEKİCİLİKLERİ

Turizm ürünün en önemli unsurlarından biri olan çekicilik, bir bölgenin veya ülkenin veya bir hizmetin turizm ürünü olarak dikkate alınmasını sağlamaktadır. Bölgenin veya ülkenin çekicilikleri turistlerin bölgeyi veya ülkeyi diğerlerine tercih etmelerini sağlamaktadırlar. Turizm çekiciliklerini; doğal, tarihi, kültürel, sosyal faktörler gibi faktörler olarak değerlendirmek mümkündür⁷⁴.

2.1. Doğal Çekicilikleri

Bir turizm bölgesinin veya ülkesinin çekiciliğini belirleyen en önemli faktörler doğal çekicilikleridir. Bir ülkenin veya bölgenin doğal çekicilikleri arasında dağlarını, denizlerini, göllerini, nehirlerini, parklarını, mağaralarını, termal kaynaklarını saymak mümkündür.

Makedonya’nın en önemli doğal çekicilikleri arasında ise gölleri, dağları, milli parkları ve termal kaynakları sayabiliriz.

- Göller

Makedonya’nın en önemli turistik çekiciliklerinin başında olan gölleri doğal ve yapay göller olarak ayırabiliriz.

Doğal göllerinin başında Makedonya’nın güneybatısında bulunan, turizm açısından oldukça önemli olan aynı zamanda Makedonya’nın en çok turist çeken, on plajdan oluşan, 348,8 km² yüzeyi ile Makedonya’nın en büyük

⁷⁴ Nazmi Kozak, Meryem A. Kozak, Metin Kozak, **Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar**, Altıncı Basım. Ankara: Detay Yayıncılık, 2006, s.41.

gölü olan Ohri gölü gelmektedir⁷⁵. Ohri gölü 268 metre derinliği ile Avrupa'da yedinci Balkanlar'da ise ikinci sırada bulunmaktadır⁷⁶. İkinci sırada ise aynı bölgede yer alan Prespa gölü bulunmaktadır. Prespa gölü 274 km² yüzeyi ile Makedonya'nın ikinci büyük gölüdür. Turizm açısından önemli olan bu gölün yüzmeye uygun altı plajı bulunmaktadır⁷⁷. Üçüncü gölü ise güneydoğuda bulunan Doyran gölüdür. 42,7 km² alanı ile Makedonya'nın en küçük tektonik gölü olan Doyran gölünün 4 plajı bulunmaktadır⁷⁸. Makedonya'da tektonik göllerin dışında çok sayıda buzul-dağ gölü de bulunmaktadır.

Yapay gölleri arasında en önemlilerinden biri olan Mavrova gölünün yüzeyi 13,7 km² dir. Makedonya'nın batısında 1.233 metre deniz üstü yüksekliğinde Bistra, Niçpur ve Bukoviç dağları arasında bulunmaktadır. Makedonya'nın 14 km² alanıyla en büyük yapay gölü Tikveş ise yüzme imkânı sağlayan 84,5 km sahil uzunluğuna sahiptir. Diğer yapay gölleri arasında; 13,2 km² alanıyla Debre'de Şpilye gölü, Üsküp'te Matka gölü ve Veles'te Mladost gölleri bulunmaktadır⁷⁹.

- Dağlar

Coğrafyasının %92,2 si dağlık olan Makedonya'nın 2000 metrenin üzerinde 34 dağı bulunmaktadır. Bunların 14'ü turizmin gelişmesinde önemli olan yüksek dağlardır. Makedonya dağlarının 40 tan fazla tepesi 2.000 metrenin üzerindedir. Bu dağlar uzunluklarının toplamı 115 km olmak üzere 30 adet kış sporları merkezinin kurulması için elverişlidir. En fazla kış sporları merkezinin en uygun olduğu dağ ise Şar Dağlarıdır. Burada 8 kayak merkezinin kurulması için uygun şartlar mevcuttur⁸⁰. Makedonya'nın en büyük dağı olan Şar Dağı 917,2 km² alana sahiptir. 30 kayak parkurunun

⁷⁵ Aleksandar Stojmilov, **Geografija Na Makedonija**, Üsküp: Prosvetno Delo, 1995, s.170.

⁷⁶ Ohrid Lake, <http://makedonija.name/land.php?page=ohridlake>, (15.03.2009)

⁷⁷ Mitko Panov, **Geografija Na Makedonija**, Üsküp: Prosvetno Delo, 1996, s.85.

⁷⁸ Marinoski, **a.g.e**, s.122,123.

⁷⁹ Marinoski, **a.e**, s.129-131.

⁸⁰ Marinoski, **a.e**, s.53.

yapılabilmesine imkân tanıyan 35,000 metreden fazla uzunlukta parkurları mevcuttur⁸¹.

Turizm açısından önem arz eden diğer bir dağ ise 572 km² alanı ile Bistra dağdır. Bistra dağının eteklerinde toplam 7,200 m uzunluğunda kayak parkurlarının yapılması mümkündür. Aynı zamanda Mavrova yapay gölü, Mavrova Milli Parkı ve Bırzovec avlanma alanı Bistra dağında bulunmaktadır⁸².

Makedonya'nın diğer önemli dağları arasında 387,2 km alanıyla Galiçica dağı, 436,2 km² ile Pelister dağı ve Korab, Osogovo ve Kojuf dağlarını sayabiliriz⁸³.

-Termal Kaynaklar

Makedonya'nın doğal kaynakları arasında önemli bir yeri olan toplam 65 termal kaynak bulunmaktadır. Bunların en önemlileri arasında; Debre'de Banyişte ve Kosovrast, Katlanovo, Bansko kaplıcaları başta gelmektedir. Bu termal kaynaklardan suyunun sıcaklığı bakımından 72°C ile Bansko termal kaynakları başta gelmektedir. Kaynak suyunun debisi bakımından ise 120 l/s hızla Banyişte termal kaynakları birinci sırada bulunmaktadır⁸⁴.

-Milli Parklar

Makedonya'nın güneyinde Pelister ve Baba dağlarında 1947 yılında kurulmuş olan Pelister Milli Parkı Makedonya'nın ilk milli parkıdır. 10,400 hektar alanı kaplayan parkta birçok buzul gölü bulunmaktadır⁸⁵.

Diğer bir milli park ise aynı bölgede Ohri gölü ve Prespa gölü arasında Pelister dağının bir bölümünde kurulu olan Galiçica Milli Parkıdır.

⁸¹ Stojmilov, **a.g.e**, s.132.

⁸² Marinoski, **a.g.e**, s.60-64.

⁸³ Marinoski, **a.e**, s.68-72.

⁸⁴ Stojmilov, **a.g.e**, s.101.

⁸⁵ Mihajlo Zikov ve Vasil Atanasovski, "Prirodno Nasledstvo Vo Republika Makedonija i Načinot Na Negovota Zaštita", **Ekologija i Zaštita Na Zivotnata Sredina**, Društvo NA Ekolozite Na Makedonija, Üsküp: 1993, s.32, Marinoski, A.g.e., s.182-184.

Parkın içinde birçok mağara, nehir kaynağı ve Makedonya'nın kültürel eserleri arasında önemli yeri olan birçok manastır bulunmaktadır⁸⁶.

Makedonya'nın batısında Şar Dağı'nın güney kısımları, Bistra, Korab ve Deşat dağlarında 73,088 hektar üzerine kurulu olan Mavrova Milli Parkında birçok şelale bulunmaktadır. Aynı zamanda Mavrova yapay gölü ve Brezovec avlanma bölgesi de bu milli parkın içinde bulunmaktadır⁸⁷.

2.2. Tarihi Çekicilikleri

Makedonya'nın tarihi çekicilikleri arasında milattan önce inşa edilmiş olan şehirleri, ilk dönem Slav Ortodoks manastır ve kiliseleri ve Osmanlı dönemi (1371-1912) cami, han, hamam, çeşme, köprü, çarşı gibi eserleri sayabiliriz.

Antik dönemden kalma olan en önemli eserleri arasında; Heraklea-Linkestis, Stobi, Skupi gibi antik kentleri gelmektedir. Heraklea antik kenti günümüz Manastır şehrine 2 km uzaklıkta bulunan, milattan önce üçüncü yüzyılda Filip II tarafından kurulmuştur. Günümüzde yapılan kazılar sonucunda şehrin sütunlu girişi, Roma tiyatrosu, kiliseleri, manastırlar v.b. kalıntılar ortaya çıkarılmıştır⁸⁸.

Milattan önce ikinci yüzyıldan kalma diğer önemli bir antik kent olan Stobi ise Filip V döneminde kurulmuştur. Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda antik kente ait tiyatro, kumarhane, hapishane, hamamlar, kiliseler v.b. yapılar ortaya çıkarılmıştır⁸⁹.

İlk Slav dönemi eserleri arasında ise manastır ve kiliseler sayılmaktadır. Bunların en önemlileri ise; Ohri'de 886 yılında Aya Kliment'in

⁸⁶ Vladimir Bojaciev, "Nacionalen Park Galičica", **Turizmot - Zbornik Na Trudovi Na FTU – Ohrid**, 1993, s.152, Marinovski, A.g.e., s.185-187.

⁸⁷ Marinovski, **a.g.e.**, s.191-194.

⁸⁸ Sašo Korunovski, **Kulturnoto Nasledstvo**, Ohrid: Grafopak, 2006, s.143-148.

⁸⁹ Elenora Petrova, **Stobi**, Skopje: Skenpoin, Muzej Na Makedonija, Konzervativen Centar Za Kulturnoto Nasledstvo,(Makedonya Müzesi, Kültürel Anıtları Koruma Dairesi), 2008, s.11,14.

yaptırdığı Aya Pantaleymon Manastırı, 900-905 tarihli Aya Naum Manastırı, 1037-1056 Aya Sofya Kilisesi, 1290 Aya Yovan Kaneo Kilisesi, 1295 Aya Kliment Kiliseleridir⁹⁰. Başkent Üsküp bölgesinde ise 14. yüz yıl Aya Spas Kilisesi, Konstantin Angel'in oğlu Aleksiyy Komnen'in yaptırdığı on ikinci yüzyıl Aya Panteleymon Kilisesi, 1377 yılında Kral Marko'nun yaptırdığı Marko Kilisesi ve 1389 tarihli Aya Andre Manastırı bulunmaktadır⁹¹.

Makedonya'nın diğer bölgelerindeki önemli eserleri arasında ise; Manastır kentinde Osmanlı döneminde 1830 yılında inşa edilen Aya Dimitri Kilisesi, Pirlepe'de Varoş yerleşim yerinde; 1270 yılında inşa edilen Aya Arhangel Manastırı, on ikinci yüz yılda inşa edilen Aya Dimitri Kilisesi, Ustrumca'da; onuncu yüz yılda inşa edilen Aya Leontie, 1341 yılında inşa edilen Lesnov Manastırı ve bunlar gibi birçok manastır ve kilise bulunmaktadır⁹².

Tarihi çekicilikler arasında aynı zamanda Osmanlı mimari eserlerinin de önemi büyüktür. Bunların başında ise dini yapılar olarak camiler ve sivil mimari yapılar olarak da hanlar, hamamlar, köprüler, çarşı ve bedestenler gelmektedir.

Osmanlı camilerinin çoğunluğu başkent Üsküp'te bulunmakla birlikte, Ohri, Manastır, Kalkandelen, İştıp gibi şehirlerde de varlıklarını sürdürmektedir.

Başkent Üsküp'teki camilerin en önemlileri ise; Türk Çarşısı içinde bulunan on beşinci yüzyılın sonlarında inşa edildiği tahmin edilen Murat Paşa Camii, Üsküp kalesinin karşısında bulunan 1492 tarihinde Mustafa Paşa tarafından yaptırılan Mustafa Paşa Camii⁹³, Üsküp şehir merkezine hâkim bir tepede bulunan ve Üsküp'ün en büyük camisi olan 1436 yılında Sultan II

⁹⁰ Korunovski, **a.g.e.**, s.118-125.

⁹¹ Korunovski, **a.e.**, s.135-140.

⁹² Korunovski, **a.e.**, s.148,150,155,158.

⁹³ Lidiya Kumbaracı Bogoyeviç, **Üsküp'te Osmanlı Mimari Eserleri**, Suat Engüllü (çev.), İstanbul, Enka,2008, s.78-85.

Murat tarafından yaptırılan Sultan Murat Camii⁹⁴, 1504 tarihli Sultan II Beyazıt'ın damadı Yahya Paşa'nın yaptırdığı Yahya Paşa Camii⁹⁵, Dükkancık Camii, Hatuncuk Camii, İsa Bey, İshak Bey camileri olarak sayılmaktadır.

Üsküp dışında kalan Osmanlı camileri ise; Kalkandelen'de Alaca Camii (15. yüz yıl), Manastır'da Haydar Kadı Camii (1562), İshakiye Camii, Yeni Cami, Ohri'de Hacı Turgut Camii (1466), Tekke Camii, İştîp'te Hüsamettin Paşa Camiidir⁹⁶.

Osmanlı eserleri arasında önemli yere sahip olan sivil mimari eserlerden olan hanlar ise; on beşinci yüzyıl ortalarında İsa Bey tarafından yaptırılan Kapan Han, on altıncı yüzyıl ortalarında Muslihuddin Abdül Gani tarafından yaptırılan Kurşunlu Han ve İshak Bey tarafından kurulan vakfı Sulu Han en tanınmışlarındandır. Hamamlardan ise günümüzde varlıklarını koruyabilenler ise; on beşinci yüzyılda yaptırılan Çifte Hamam olarak bilinen İsa Bey Hamamı, Davut Paşa Hamamı (1468-1497) dır.

Diğer eserler arasında bedestenler önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar Üsküp'te, Türk Çarşısının ortasında bulunan İshak Beyin yaptırdığı Üsküp Bedesteni, Manastır'da ve İştîp'te bulunmaktadırlar.

Çarşılardan ise başta günümüzde hala Türk Çarşısı olarak adlandırılan Üsküp'teki çarşıdır. Üsküp Türk Çarşısı içinde hanlar, hamamlar, bedesten ve dükkândan oluşan Kürkçüler, Kazancılar, Tüfekçiler, Demirciler, Boyacılar, Takkeçiler, olarak adlandırılan çarşılar bulunmaktadır.

2.3. Kültürel Çekicilikleri

Doğal ve tarihi çekiciliklerin yanında turizm çekiciliği olarak kültürel etkinlikler önemli bir çekicilik unsuru sayılmaktadır.

⁹⁴ Enver İlyas, **Rumeli'nin Canevi**, Üsküp: Birlik Yayınları, 2003, s. 94,95.

⁹⁵ Bogoyeviç, **a.g.e.**, s.126-131.

⁹⁶ Metin İzeti, Makedonya Kültürel Eserleri Koruma Merkezi, **Alaca Camii**, Üsküp: 2008.

Makedonya’da kültürel etkinlikler olarak başta festivaller gelmektedir. Festivallerin başında ise Ohri Yaz Festivali gelmektedir. Ohri yaz festivali 1961 yılından günümüze kadar her yıl Temmuz ve Ağustos aylarında Ohri’de Aya Sofya Kilisesi, Amfi Tiyatro, Samoil Kalesi gibi tarihi mekânlarda sanatsal gösterilerin gerçekleştirildiği Avrupa Festivaller Birliği üyesi olmuş geleneksel bir festivaldir. Festivaller arasında Üsküp Jazz Festivali, Üsküp Yazı Festivali, Yörük Festivali, Balkan Halk Türküleri ve Dansları Festivali, Lokum Fest, Bit Fest, Pivo Fest gibi festivalleri sayabiliriz.

Makedonya’da uzun yıllardan beri geleneksel hale gelmiş olan ve birçok turisti ülkeye çeken önemli bir kültürel etkinlik olarak ‘Galiçnik Düğünü’nü gösterebiliriz. ‘Galiçnik Düğünü’nü izlemek için yurt dışında turistler de ülkeye gelmektedirler. Diğer önemli bir etkinlik de ‘Vodici-Suya Haç Atma’ dini törenidir. Her yıl Ocak ayında ülkenin bir çok yerinde yapılmakla birlikte Ohri Gölünde düzenlenen ‘Vodici’ dini törenine yurt dışından özel turlarla yabancı turistler izlemeye gelmektedir.

Makedonya’nın en önemli kültürel çekiciliklerinden biri olarak sayabileceğimiz kültürel etkinlik ise ‘Struga Şiir Akşamları’dır. Struga Şiir Akşamları 1965 yılından itibaren Ağustos ayının ikinci yarısında Dünyanın birçok ülkesinden katılan şairlerin sunmuş oldukları şiirlerden birisine “Altın Çelenk” ödülü takdim edilmektedir. Bu ödülü alanlar arasında Türkiye’den Fazıl Hüsnü Dağlarca da bulunmaktadır.

Son yıllarda Kruşevo kentinde Temmuz ve Ağustos aylarında ‘Etno Grad Kruşevo-Etnik Şehir Kruşevo’ manifestosu düzenlenmektedir. 24 gün süren kutlama boyunca şehirde yüz yıl öncesi gibi Türk askerleri, komitalar gibi eski etnik kıyafetlerle ziyaretçiler karşılanmaktadır.

3. MAKEDONYA’NIN TURİZM ARZI VE TALEBİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Makedonya’nın Turizm Arzı

Turizm arzı, “turistik tüketimde yer alan ve turizm talebinin gereksinimlerini karşılamak için gerekli mal ve hizmetlerin (turistik ürün) tedarik edilmesini içeren üretime dayalı işlemlerin tümü” olarak tanımlanmaktadır⁹⁷.

Turistik ürün, turizm talebinin-turistlerin gereksinimlerinin karşılanması için sunulan; çekicilikler, etkinlikler, ulaşılabilirlik ve turizm işletmeleri unsurlarından oluşmakta⁹⁸ ve turizm arzını geniş olarak tanımlamaktadır.

Bir önceki bölümde Makedonya’nın turizm çekicilikleri olarak doğal, tarihi ve kültürel çekicilikleri incelenmiş olup bu bölümde turizm arzının en önemli unsurlarından olan turizm işletmeleri incelenecektir.

Bir bölgenin doğal, kültürel, tarihi v.b. çekicilikleri olsa bile bunlar turizm işletmeleri (konaklama, ulaştırma, eğlence, yiyecek-içecek işletmeleri) ile desteklenmediği takdirde bölgede turizm faaliyetlerinin oluşması düşük düzeyde kalmaktadır. Turizm işletmeleri doğal, tarihi ve kültürel çekiciliklere sahip bir bölgenin bir turizm bölgesi olarak isimlendirilmesine katkı sağlamaktadır.

3.1.1. Konaklama İşletmeleri

Konaklama işletmeleri, turizm arzını oluşturan turistik çekiciliklerden olan turizm işletmeleri arasında yer alır. Konaklama işletmeleri, müşterilere

⁹⁷ Kozak v.d, a.g.e, s.40.

⁹⁸ Kozak v.d, a.e, s.41.

geceleme hizmeti sunmakla birlikte, yiyecek-içecek ve kısmen eğlence gereksinmelerini karşılamaktadır⁹⁹.

Makedonya Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı'nın "Konaklama-Ağırlama Faaliyeti Kanunu"nun ikinci maddesinde; Konaklama-ağırlama faaliyeti konaklama-geceleme ve yiyecek-içecek hizmetlerinin sunulması olarak tanımlamaktadır¹⁰⁰.

Aynı kanunun üçüncü maddesinde konaklama-ağırlama hizmetlerini; Yiyeceklerin hazırlanıp sunulması, dışarıda tüketilmek üzere yiyeceklerin hazırlanması, alkollü ve alkolsüz içeceklerin sunulması, sıcak ve soğuk içeceklerin hazırlanıp sunulması ve konaklama-geceleme hizmetinin sunulması olarak açıklamaktadır¹⁰¹.

Kanunda konaklama-ağırlama işletmeleri ikiye ayrılmaktadır¹⁰²:

- Konaklama-geceleme hizmeti veren konaklama-ağırlama işletmeleri ve
- Yiyecek-içecek hizmeti veren konaklama-ağırlama işletmeleri.

Konaklama-geceleme işletmeler ise ikiye ayrılmaktadır:

- Temel konaklama işletmeleri: Oteller, otel siteleri, apart siteleri- yerleşkeleri, tatil köyleri v.b.
- Tamamlayıcı konaklama işletmeleri: Konuk evleri, kamplar, özel konaklama olanakları (odalar, apartlar, daireler, evler), dinlenme yerleri (çocuk, genç, işçi, engelli), geçici konaklama yerleri.

Makedonya Cumhuriyeti "Dırjaven Zavod Za Statistika" verilerine göre Makedonya'da toplam 475 adet konaklama işletmesi bulunmaktadır¹⁰³.

⁹⁹ Kozak v.d., a.e, s.48.

¹⁰⁰ "Ministerstvo za Ekonomija Na R.M.", (M.C. Ekonomi Bakanlığı), Zakon za Ugostitelskata Deynost- Konaklama-Ağırlama Faaliyeti Kanunu, M.C. Resmi Gazetesi 62/2004, <http://cert.economy.gov.mk/MEKTurizam/WBStorage/Files/ZakonZaUgostitelskataDejnost.pdf>, (24.02.2009), s.1.

¹⁰¹ "Ministerstvo za Ekonomija Na R.M.", M.C. Ekonomi Bakanlığı, a.g.k, s.1.

¹⁰² "Ministerstvo za Ekonomija Na R.M.", M.C. Ekonomi Bakanlığı, a.g.k, madde 14, s.4.

Çalışmada yukarıdaki gibi bir ayırıma gidilmeyerek genel olarak Makedonya'nın konaklama işletmeleri ele alınacaktır. Yukarıda da belirtildiği gibi konaklama işletmeleri turizm talebine temelde geceleme hizmeti sunmaktadırlar. Geceleme hizmeti sunan konaklama işletmeleri; fiziki yapılarına, buldukları lokasyona, sundukları hizmetlere göre aralarında farklı isimlerle adlandırılmaktadırlar. Bunların arasında en önemlileri otel işletmeleri gelmektedir.

- Otel İşletmeleri

Otel işletmeleri, asıl fonksiyonları müşterilere geceleme hizmeti sunmak olmakla birlikte, yiyecek-içecek, spor ve eğlence hizmetleri sunmak amacıyla yardımcı ve tamamlayıcı birimleri de bünyelerinde bulundurabilen tesislerdir¹⁰⁴.

Konaklama işletmeleri sınıflandırılması yönetmeliğine göre otel işletmeleri en az beş odalı olmaktadır¹⁰⁵. Otel işletmeleri sınıflandırılması çok çeşitli olmakla birlikte çalışmada Makedonya'da mevcut otel işletmeleri; konaklama amacı bakımından ve hukuki özellikleri bakımından ele alınacaktır.

Makedonya'da Ekonomi Bakanlığı verilerine göre 28 Şubat 2009 itibariyle toplamda 157 adet yıldızlı otel bulunmaktadır¹⁰⁶.

Makedonya'da ki mevcut otellere konaklama amacı bakımından baktığımızda, iş amaçlı, sayfiye otelleri; tatil, dinlenme, eğlenme amaçlı, dağ ve kış sporları amaçlı olarak inşa edildikleri görülmektedir.

¹⁰³ “Diržazen Zavod Za Statistika Na R.M., Popis Na Ugotitelskite Objekti, 2008”, (M.C. Devlet İstatistik Kurumu, Konaklama Kapasiteleri Sayımı,2008), <http://www.stat.gov.mk/pdf/2009/8.1.9.07.pdf>, (06.03.09).

¹⁰⁴ Kozak v.d, **a.g.e.**, s.48.

¹⁰⁵ “Ministerstvo za Ekonomija NA R.M.”, Kategorizacija Na Oteli, Moteli i Pansijoni,Otel, (M.C. Ekonomi Bakanlığı, Motel ve Pansiyonların sınıflandırılması), <http://cert.economy.gov.mk/MEKTurizam/default-mk.asp?ItemID=F5DE39B9FBC61F41B3AC1A127CCFE6B3>,(12.01.2009).

¹⁰⁶ “Ministerstvo za Ekonomija Na R.M.”, “Pregled na Kategorizirani Oteli, Sostojba 28.02.2009”, (M.C. Ekonomi Bakanlığı Sınıflandırılmı Oteller listesi, 28.02.2009).

İş amaçlı oteller genel itibariyle beş ve dört yıldızlı olup hemen-hemen tamamının başkent Üsküp'te oldukları görülmektedir. Bu oteller aynı zamanda lüks oteller olup daha yüksek gelir gurubu turistlere, işadamlarına hitap etmektedirler. Sayfiye otellerinin yoğunlukla Makedonya'nın en büyük gölü olan Ohri gölü ve dağ ve spor amaçlı otellerin kış turizminde önemli yere sahip olan Mavrova kayak merkezi bölgesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ohri gölü etrafında 36 otel bulunmaktadır. Mavrova kayak merkezinde ise 8 adet otel mevcuttur.

Hukuki özellikleri bakımından ele aldığımızda, M.C. Ekonomi Bakanlığı verilerine göre 28 Şubat 2009 itibariyle mevcut 157 adet yıldızlı otelin sınıflandırılması aşağıdaki gibidir¹⁰⁷:

- Beş yıldızlı: 9
- Dört yıldızlı: 21
- Üç yıldızlı: 25
- İki yıldızlı: 52
- Bir yıldızlı: 50

Yukarıda da belirtilen aynı yönetmeliğe göre bir yıldızlı oteller en az beş odalı, iki yıldızlı oteller en az yedi odalı ve üç, dört ve beş yıldızlı oteller ise en az on odalı olmaları gerekmektedir.

- Motel İşletmeleri

Motel işletmeleri, “yerleşim merkezleri dışında kalan, karayolları güzergâhı veya yakın çevrelerinde inşa edilen, motorlu araçlarıyla yolculuk yapanların konaklama, yeme-içme ve araçlarının park ihtiyaçlarını karşılayan konaklama tesisleridirler”¹⁰⁸.

Motel işletmeleri Ekonomi Bakanlığının izni ve denetimi altında olup, Otel, motel ve pansiyonların sınıflandırılması yönetmeliğine tabidirler.

¹⁰⁷“Ministerstvo za Ekonomija NA R.M.”, (M.C. Ekonomi Bakanlığı), **a.g.k.**

¹⁰⁸ Kozak v.d., **a.g.e.**, s.56.

Sınıflandırılması aynı yönetmeliğe göre yapılmakta ve bir, iki ve üç yıldızlı olarak sınıflandırılmaktadırlar. Otel işletmelerinde olduğu gibi bir yıldızlı moteller en az beş odalı, iki yıldızlılar ise en az yedi odalı ve üç yıldızlı moteller en az on odalı olmak zorundadır. M.C. Devlet İstatistik Kurumu verilerine göre toplamda otuz üç motelin var olduğu görülmektedir¹⁰⁹.

Makedonya'da Ekonomi bakanlığı kayıtlarına göre ise dokuzu bir, üçü de iki yıldızlı olmak üzere toplamda on iki motel işletmesi kayıtlı bulunmaktadır¹¹⁰.

- Termal Tesisler

Termal tesisler, mineralize sular, içme suyu deniz suyu, çamur gibi maddeler veya solunum yolu ile mekanik ve elektrikli araçlarla masaj ve beden eğitimi gibi yöntemlerle insan sağlığını koruma ve tedavi amacı taşıyan uygulamalardan birinin veya birkaçının, hekim gözetiminde yapıldığı tesisler olup konaklama tesisleri ile ilişkili olarak yapılabilir, işletilebilir ve birlikte belgelendirilebilirler¹¹¹.

M.C. Devlet İstatistik Kurumu verilerine göre Makedonya'da toplam beş adet termal tesisin var olduğu görülmektedir¹¹². Termal tesislerin bölgesel dağılımına bakıldığında, batı Makedonya'da Debre'de Debre ve Kosovrast, Güneydoğuda Usturmca'da Bansko ve Gevgeli'de Negorci, Kuzeyde Üsküp civarı Katlanovo ve Doğuda İştip'te ise Kjovica kaplıcalarının bulunduğu görülmektedir.

- **Debre Termal Tesisleri**, iki ayrı termal kaynakta kurulmuş olup biri Debre Kaplıcası diğeri ise Kosovrast köyünün yakınında kurulmuş olan Kosovrast Kaplıcasıdır. Debre kaplıcaları Makedonya'nın batısında, deniz

¹⁰⁹ "Dirjaven Zavod Za Statistika Na R.M.", Statistički Godišnik Na R.M., 2008, (M.C. Devlet İstatistik Kurumu, Makedonya'nın İstatistik Yıllığı, 2008, s.511.

¹¹⁰ "Ministerstvo za Ekonomija Na R.M.", (M.C. Ekonomi Bakanlığı), **a.g.k.**

¹¹¹ Kozak v.d, **a.g.e.**, s.57-58.

¹¹² "Dirjaven Zavod Za Statistika Na R.M.", (M.C. Devlet İstatistik Kurumu), **a.g.k.**, s.511.

seviyesinin 870 metre üstünde Kırçin dağının eteklerinde bulunmaktadır. Debre'de ve Kosovrast'da 150 yatak kapasiteli iki ayrı termal tesis bulunmaktadır¹¹³.

- **Bansko Termal Tesisleri**, Bansko köyünde, Belasica dağının eteklerinde, 270 m yükseklikte, Usturmc'a ya 12,5 km uzaklıkta bulunmaktadır. Kaplıca aynı zamanda Makedonya'nın üçüncü büyük gölü olan Doyran gölüne yakın olmakla birlikte 8 km yakınında Vodoça yapay gölü bulunmaktadır. Kaplıca üçüncü yüzyılda Romalılar tarafından da kullanılmıştır. Bansko'da 265 yatak kapasiteli, tam teşekkülü, hekim kontrolünde tedavi sunan 'Car Samuil' termal tesisi bulunmaktadır¹¹⁴.

- **Katlanovo Termal Tesisleri**, Katlanovo köyünün üstünde, Kara Tepe dağı eteklerinde, Üsküp'e 20 km. uzaklıkta, Üsküp-Veles karayolu üzerinde bulunmaktadır. Kaplıcanın Roma ve Osmanlı dönemlerinde de faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Katlanovo termal kompleksinde tam teçhizatlı özel terapi ve rehabilitasyon odaları bulunan hastane ve 220 yatak kapasiteli konaklama tesisi bulunmaktadır¹¹⁵.

- **Kejovica Termal Tesisleri**, Makedonya'nın en uzun nehri olan Vardar nehrinin kollarında olan Bregalnica nehrinin kıyısında, İştıp yakınında bulunmaktadır. Fizik tedavi ünitesi olan, modern teçhizat ve tedavi yöntemleri sunan 110 yataklı bir termal tesistir.¹¹⁶.

- Pansiyonlar

Pansiyon, konaklama tesisi olarak planlanıp inşa edilen, yönetimi basit, müşterilerin kendi yemeklerini hazırlayabilme imkânı bulunan,

¹¹³ Aleksandar Stojmilov, "Debarski Banji, Banlište i Kosovraška Banja", **Geografski Razgledi**, Geografsko Društvo Na S.R.M., Üsküp: 1971, s.117, 122-124,140.

¹¹⁴Marinoski, A.g.e., s.159-161, Aleksandar Stojmilov, "Strumička Banja – Bansko", **Geografski Razgledi**, Geografsko Društvo Na S.R.M., Üsküp: 1975, s.45-50.

¹¹⁵ Marinoski, a.g.e, s.153-155, Aleksandar Stojmilov, "Katlanovska Banja", **Geografski Razgledi**, Geografsko Društvo Na S.R.M., Üsküp: 1969, s.78-83.

¹¹⁶ Stojmilov, a.g.e, s.102, Marinoski, a.g.e, s.158.

konaklama işletmeleridirler¹¹⁷. M.C. “Dirjaven Zavod Za Statistika” verilerine göre Makedonya’da toplam altı adet pansiyon bulunmaktadır. Bunların toplam yatak kapasitelerininin 17 olduğu tespit edilmiştir¹¹⁸.

- Kamplar

Kamplar, “karayolları güzergâhları ve yakın çevrelerinde, kent girişlerinde, deniz, göl, dağ gibi doğal güzelliği olan yerlerde kurulan ve genellikle turistlerin kendi imkânlarıyla geceleme, yeme-içme, dinlenme, eğlence ve spor ihtiyaçlarını karşılayan”¹¹⁹, bölge idaresi tarafından belirlenen alanlardır. Makedonya’da sekiz kamp bölgesi bulunmaktadır. Bunların toplam yatak kapasiteleri yaklaşık 11.000 dir. Bunların beşi Ohri Belediyesi sınırları dâhilinde olup belediyenin denetimindedir. Yaklaşık olarak 4000 yatak kapasitesine sahiptir¹²⁰.

3.1.2. Yiyecek İçecek İşletmeleri

Yukarıda da belirtildiği gibi, Makedonya Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı’nın “Konaklama-Ağırlama Faaliyeti Kanunu”nun ikinci maddesinde; Konaklama-ağırlama faaliyeti konaklama-geceleme ve yiyecek-içecek hizmetlerinin sunulması olarak tanımlanmaktadır¹²¹.

Aynı kanunun üçüncü maddesinde konaklama-ağırlama hizmetlerini; Yiyeceklerin hazırlanıp sunulması, dışarıda tüketilmek üzere yiyeceklerin hazırlanması, alkollü ve alkolsüz içeceklerin sunulması, sıcak ve soğuk içeceklerin hazırlanıp sunulması ve konaklama-geceleme hizmetinin sunulması olarak açıklamaktadır¹²².

¹¹⁷ Kozak v.d, **a.g.e**, s.57.

¹¹⁸ “Dirjaven Zavod Za Statistika Na R.M” (M.C. Devlet İstatistik Kurumu), **a.g.k**, s.511,512.

¹¹⁹ Kozak v.d, **a.g.e**, s.57.

¹²⁰ İlker Mustafa, (Ilker.mustafa@ohridnet.gov.mk), Ohri Belediyesi Turizm Bürosu-Ohri Belediyesinde Kamp Alanları, Bajramali Ljuşi’ye, [baylusi@gmail.com] (10.03.09).

¹²¹ “Ministerstvo za Ekonomija Na R.M.”, (M.C. Ekonomi Bakanlığı), **a.g.k**, s.1.

¹²² “Ministerstvo za Ekonomija Na R.M.”, (M.C. Ekonomi Bakanlığı), **a.g.k**, s.1.

Kanunda konaklama-ağırlama işletmeleri ikiye ayrılmaktadır¹²³:

- Konaklama-geceleme hizmeti veren konaklama işletmeleri ve
- Yiyecek-içecek hizmeti veren konaklama-ağırlama işletmeleri.

Yiyecek-İçecek işletmeleri ise “Konaklama-Ağırlama Faaliyeti Kanunu”nda aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır:

- Restoranlar (restoranlar, konuk evleri, selfservice restoranlar, kafeler, büfeler, muhalebiciler, çay bahçeleri, köfteciler, bistro, pizzacılar, v.b.)
- Barlar (meyhaneler, kafeteryalar, gece kulüpleri, kabare, açık-kapalı diskolar, birahaneler, v.b.)
- Kantinler
- Diğerleri

Makedonya’da 1-15 kasım 2008 tarihinde yapılan sayıma göre toplam 5.206 adet turizm işletmesi (konaklama ve yiyecek-içecek işletmesi) tespit edilmiştir. Bunların 4.731 adedi yiyecek-içecek işletmesi olarak belirtilmiştir¹²⁴.Makedonya’da yiyecek-içecek işletmelerinin dağılımına baktığımızda ise başta 326 adet restoran (full service restoranlar), 165 adet bar, 160 adet kafeterya, 147 adet köfteci, 146 meyhane-birahane, 139 pastane, 82 gazino gelmektedir¹²⁵.

3.1.3. Eğlence İşletmeleri

Yukarıda da görüleceği üzere eğlence işletmeleri olarak nitelendirebileceğimiz gece kulüpleri, kabare, açık ve kapalı diskolar “Konaklama-Ağırlama Faaliyeti Kanunu”nda yiyecek içecek hizmetleri veren işletmeler kapsamında yer almaktadır.

¹²³ “Ministerstvo za Ekonomija Na R.M.”, (M.C. Ekonomi Bakanlığı), **a.g.k.**, madde14,s.4.

¹²⁴ “Dirjazen Zavod Za Statistika Na R.M., Popis Na Ugotitelskite Objekti, 2008” (M.C. Devlet İstatistik Kurumu), 2008, <http://www.stat.gov.mk/pdf/2009/8.1.9.07.pdf>, **a.g.k.**,(06.03.09)

¹²⁵ “Dirjaven Zavod Za Statistika Na R.M.”, (M.C. Devlet İstatistik Kurumu) **a.g.k.**, s.511.

M.C. Ekonomi Bakanlığı verilerine göre işletme lisansına sahip eğlence hayatına yönelik toplamda 142 lisanslı eğlence işletmesi bulunmaktadır. Eğlence işletmeleri arasında ilk sırada 121 adetle kabareler yer almaktadır. Ayrıca, 9 açık hava diskosu, 8 kapalı disko ve 4 gece kulübünün işletme lisansına sahip olduğu görülmektedir¹²⁶.

3.1.4. Ulaştırma İşletmeleri

Turizm açısından bakıldığında bir ülkenin ya da bölgenin doğal, tarihi, kültürel çekiciliklere ve konaklama v.d. turizm işletmelerine sahip olmasına rağmen turizm destinasyonu olarak gelişebilmesi için ulaşılabilir olması gerekmektedir. Bu noktada ulaştırma işletmelerinin önemi ortaya çıkmaktadır. Ulaştırma işletmeleri turistlerin turizm bölgesine ulaştırılmasında, turizm bölgesinde turistlerin bölgeyi gezmelerinde ve turistlerin bölgeden geldikleri bölgeye geri götürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ulaştırma işletmeleri karayolu, demiryolu, denizyolu ve havayolu olmak üzere sınıflandırılmaktadır.

Makedonya’da karayolu, demiryolu ve havayolu işletmeleri bulunmaktadır, fakat Makedonya’nın herhangi bir denize sahili bulunmadığı için deniz yolu işletmelerinden söz etmek mümkün değildir. Diğer taraftan gölleri bulunduğu için özellikle Ohri Gölünde turistik faaliyet gösteren su taşıtları ve tekneler mevcuttur.

M.C. “Dirjaven Zavod Za Statistika” verilerine göre Makedonya Devlet Demiryollarına ait 56 lokomotif, 17 motorlu tren bulunmaktadır. Karayollarında ise 599 yolcu otobüsü hizmet vermektedir. Havayolu taşımacılığında Makedonya’nın milli hava yolu şirketi olan MAT- Macedonian Air Transport iflas ettiği için hizmet verememektedir. Fakat yeni kurulan yabancı sermayeli MAT Airways özel havayolu şirketi Makedonya’nın Avrupa

¹²⁶ “Ministerstvo za Ekonomija Na R.M.”, (M.C., Ekonomi Bakanlığı, “Kabare, Gece Kulübü, Disko Kulübü ve Açık Hava Disko Turistik İşletme Lisansı Kayıt Listesi”), http://economy.gov.mk/WBStorage/Files/Registar_na_ugostitelski_objekti1708.pdf, (24.08.10).

ülkeleri ile bağlantısını sağlamaktadır. Ayrıca Türk Hava Yolları Makedonya'nın Türkiye ile ve aktarmalı olarak Dünya ile havayolu ulaşım bağlantılarını gerçekleştirmektedir. Makedonya'da havayolu işletmeciliğinde hizmet veren havayolu işletmesi de Sky Wings'dir.

3.2. Seyahat Acentaları

Seyahat edenler ile hizmet üreticileri arasında, üretilen hizmetler için aracılık ve pazarlama işlevi yapan seyahat acentaları, turizm ürününün dağıtım kanalları içinde önemli bir yere sahiptir¹²⁷. Verdikleri hizmetlerin kapsamına göre seyahat acentaları genel itibariyle "A" sınıfı, "B" sınıfı ve "C" sınıfı olmak üzere üç sınıfa ayrılmaktadır. Makedonya'da "Turizm faaliyeti Kanunu"na göre de durum aynıdır. Fakat "C sınıfı" yerine "V sınıfı" tanımlaması yapılmaktadır. Makedon alfabesinde üçüncü sırada "V" harfi gelmektedir.

Makedonya'da seyahat acentaları, lisans verme işlemi ve denetimi M.C. Ekonomi Bakanlığı Turizm Sektörü tarafından "Turizm Faaliyeti Kanunu" ile yapılmaktadır.

Adı geçen kanuna göre "A" sınıfı seyahat acentalarına yurt içi ve yurtdışı turları düzenleyebilme hakkı tanınmaktadır. Bu aynı zamanda tur operatörlüğü faaliyeti olarak da tanımlanmaktadır¹²⁸. "B" sınıfı seyahat acentaları ise sadece yurt içi turlar düzenleyebilmektedir. Fakat "A" sınıfı seyahat acentası tarafından yetkilendirilmesi durumunda yurt dışında da faaliyet gösterebilmektedir¹²⁹. "V" sınıfı seyahat acentalarına tur düzenleme hakkı tanınmamaktadır. Bu seyahat acentaları "A" ve "B" sınıfı seyahat acentalarının düzenledikleri turları satmaktadır. Aynı zamanda "V" sınıfı

¹²⁷ Şükrü Yarcan ve Metehan Peköz, **Seyahat İşletmeleri**, Dördüncü Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, Şubat 2001, s.6,7.

¹²⁸ "Ministerstvo za Ekonomija Na R.M.", *Zakon za Turistickata Deynost*, (M.C. Ekonomi Bakanlığı, Turizm Faaliyeti Kanunu), <http://cert.economy.gov.mk/MEKTurizam/WBStorage/Files/ZakonZaTuristickataDejnost.pdf>, (20.01.2009), s.13.

¹²⁹ "Ministerstvo za Ekonomija Na R.M.", (MC. Ekonomi Bakanlığı), **a.g.k.**, madde 37, s.16.

seyahat acentalarına, “A” ve “B” sınıfı seyahat acentalarının temsilciliklerini yapabilme hakkı da tanınmaktadır¹³⁰.

Seyahat acentalarının dağılımına baktığımızda “A” sınıfı seyahat acentalarını ilk sırada görebilmekteyiz. Makedonya’da toplam 148 seyahat acentasının 78’i “A” sınıfı seyahat acentası lisansına sahiptir. İkinci sırada ise 54 “V” sınıfı seyahat acentası lisanslı acenta bulunmaktadır. “B” sınıfı seyahat acentası lisansına ise 16 seyahat acentası sahiptir¹³¹.

3.3. Makedonya’ya Olan Turizm Talebinin Değerlendirilmesi (2000-2008)

Yeterli satın alma gücüne ve boş zamana sahip olup belirli bir zaman diliminde belirli bir hedef doğrultusunda turistik mal ve hizmetlerden faydalanan ya da yararlanmak isteyen kişi veya kişiler olarak tanımlanan turizm talebini ülkeler açısından ülke içi ve ülke dışı turizm talebi olarak ayırmak mümkündür¹³².

Çalışmada Makedonya’ya olan toplam turizm talebinin yapısı incelendikten sonra dış turizm talebi üzerinde durulacaktır.

3.3.1. Turist Sayıları ve Yabancı Turizm Talebinin Değerlendirilmesi

1991 yılından önce Yugoslavya Federasyonunun bir üyesi olan Makedonya, bağımsızlığına kavuşmasından sonra diğer alanlarda olduğu gibi turizm alanında da gerilemeye başlamıştır. Bunda en önemli neden bölgede yaşanan savaşlar ve büyük bir ekonomiden ayrılması olarak gösterilmektedir.

¹³⁰ “Ministerstvo za Ekonomija Na R.M.”, (M.C. Ekonomi Bakanlığı), **a.g.k**, madde 38, s.16.

¹³¹ “Ministerstvo za Ekonomija Na R.M.”, (M.C. Ekonomi Bakanlığı), Seyahat Acentaları Sicil Kaydı, <http://cert.economy.gov.mk/MEKTurizam/default-MK.asp?ItemID=540E5988437B13419E19BA645E89EA41> (14.04.2009).

¹³² Kozak v.d, **a.g.e**, s. 63.

Aynı zamanda Sırbistan ve Yunanistan'ın uyguladığı ambargo Makedonya'yı ekonomik alanda zor durumda bırakmıştır.

Yugoslavya döneminde 1 milyonu aşmış olan turist sayısı federasyonun son yıllarında azalmaya başlamış, federasyonun dağılmaya başlamasıyla birlikte 1990 yılından itibaren sert bir şekilde düşmüştür. Makedonya'nın 1991 yılında federasyondan ayrılmasıyla takip eden yıllarda Makedonya'nın turizm talebi küçülmüş toplam turist sayısı 500.000'in altına düşmüştür.

2000 yılına doğru artış kaydedilen turist sayısında 2001 yılında, bu sefer Makedonya'nın kendi içinde yaşadığı siyasi-toplumsal krizden dolayı bütün ekonomiyle paralellik gösteren bir gerileme gerçekleşmiştir. 2001 yılındaki toplam turist sayısı 2000 yılına göre %47 azalmıştır.

2000-2008 yılları arası Makedonya'nın turizm talebini incelemeye başlamadan önce Makedonya'da Devlet İstatistik Kurumu'nun turizm istatistiklerinin oluşturulmasında konaklama işletmelerinin emniyet birimlerine verdikleri konuk kayıt raporlarında verilen rakamlardan yararlanılarak hazırlandığını belirtmekte fayda vardır. Konaklama işletmeleri, özellikle kiralık özel ev ve oda sahiplerinin eksik bildirimleri ve akraba ile yakınlarında misafir olan turistlerin emniyet makamlarına bildirilmemeleri nedeniyle belirtilen istatistiklerin gerçek turist sayılarını ve geceleme sayılarını yansıtmadıkları görülmektedir. Ayrıca bir turist aynı veya farklı bir bölgede başka bir konaklama işletmesinde konaklaması durumunda aynı turistin tekrar yeni bir turist gibi kayıtlanması toplam turist sayılarının olduğundan fazla görünmesine neden olmaktadır. Makedonya'nın 2000-2008 yılları arası turizm talebinin seyrini Tablo 7'de görebilmekteyiz.

Tablo 7: Makedonya'nın Turizm Talebi ve Yapısı (2000-2008)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Toplam Turist Sayısı	632 523	333 308	441 712	483 151	465 015	509 706	499 473	536 212	605 320
Yerli	408 507	234 362	318 851	325 459	299 709	312 490	297 116	306 132	350 363
Yabancı	224 016	98 946	122 861	157 692	165 306	197 216	202 357	230 080	254 957

Kaynak: "Dirjaven Zavod Za Statistika" Godişen İzveštaj; 2003, 2006, 2008 ve 2008 yılı aylık raporları.

Tablo 7'de görüldüğü üzere 2000 yılında 632.523 olan toplam turist sayısı 2008 yılında 605.320 kişi olarak kaydedilmiş olup 2000 yılına göre %4,5 daha az gerçekleşmiştir.

Makedonya'nın toplam turist yapısına baktığımızda yabancı turist sayısının yerli turistlere göre daha az olduğunu görmekteyiz. 2000 yılında yabancı turistlerin toplam turist sayısındaki payının %35,4 olduğu 2008 yılında ise bunun %42'ye yükseldiği görülmektedir.

İnceldiğimiz 2000-2008 döneminde en yüksek turist sayısının 2000 yılında kaydedildiği görülmektedir. 2001 yılında siyasi krizin yaşanmasıyla birlikte turist sayılarında, yabancı turist sayısı dâhil olmak üzere ciddi azalma yaşanmıştır. İlerleyen yıllarda turist sayılarında artışlar yaşanmasına rağmen incelenen dönemin son yılında bile 2000 yılının toplam turist sayısına ulaşamamıştır. Fakat yabancı turist sayısında ise 2000 yılına kıyasla 2007 yılında yaklaşık %3 ve 2008 yılında da %14 daha fazla turist gerçekleşmiştir.

Toplam turist sayısı ile birlikte yabancı turist sayısının da az olduğu görülmektedir. İncelenen dönemde turist sayısındaki artışın yetersiz kaldığını söylemek mümkündür.

Yabancı turistlerin ülke ekonomisine sağladıkları katkı ve özellikle döviz getirme özelliği ile dış ödemeler bilançosuna yapmış oldukları katkı düşünüldüğünde, yabancı turist sayısının artırılması daha da önem kazanmaktadır.

3.3.1.1. Makedonya'ya Turist Gönderen Ülkelere Göre Turist Sayıları

Makedonya'ya turist gönderen birçok ülke olmakla birlikte tablo 8'de bunların sadece en çok turist gönderen ilk on ülkenin göndermiş oldukları turist sayıları göstermektedir.

Tablo 8: Makedonya'ya En Çok Turist Gönderen İlk On Ülke (2000-2008)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Toplam Turist Sayısı	632 523	333 308	441 712	483 151	465 015	509 706	499 473	536 212	605 320
Yerli	408 507	234 362	318 851	325 459	299 709	312 490	297 116	306 132	350 363
Yabancı	224 016	98 946	122 861	157 692	165 306	197 216	202 357	230 080	254 957
Sırbistan ve Karadağ	35 522	16 429	23 239	27 325	30 771	39 147	38 208	44 661	45 022
Yunanistan	21 304	10 637	14 577	27 042	29 901	33 080	30 835	28 618	21 637
Bulgaristan	27 623	8 484	11 703	14 147	12 156	17 462	17 421	18 901	21 308
Arnavutluk	24 747	6 419	9 086	12 088	13 452	16 968	16 188	17 573	19 314
ABD	15 312	7 099	6 997	7 403	7 658	7 588	8 257	7 978	8 472
Türkiye	6 700	3 101	5 818	5 755	6 496	7 379	7 804	8 907	15 561
Almanya	10 349	4 850	6 084	6 317	6 522	6 995	7 659	8 840	9 655
Hırvatistan	4 651	2 609	4 097	5 457	6 828	7 667	8 817	12 326	12 302
Slovenya	5 288	2 658	3 837	4 579	5 444	7 514	9 228	13 046	13 159
Büyük Britanya	6 693	4 357	3 916	4 517	4 049	5 099	5 318	5 789	7 680
DİĞERLERİ	65 827	32 303	33 507	43 062	42 029	48 317	52 622	63 941	80 811

Kaynak: "Dirjaven Zavod Za Statistika" Godişen İzveštaj; 2003, 2006, 2008 ve 2008 yılı aylık raporları.

Verilmiş olan Tablo 8'de toplam yabancı turist sayısının en büyük çoğunluğu bu on ülkeden gelmektedir. 2000 yılında toplam yabancı turist sayısının %70'ini oluşturan bu ülkelerin 2008 yılında toplam yabancı turist sayısının %68'ini oluşturduğu görülmektedir.

Tabloda 8'de gösterildiği gibi Makedonya'ya en çok komşu ülkeleri turist göndermektedir. Bunların başında ise Sırbistan ve Karadağ gelmektedir. Sırbistan ve Karadağ'ın 2000 yılında gönderdiği turist sayısı toplam turist

sayının %16'sını oluştururken 2008 yılında ise Sırbistan tek başına yaklaşık %18'ini teşkil etmektedir. Bu oran Sırbistan'ın Makedonya turizminde ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Komşu ülkelerinin ardından Makedonya'ya en çok turist gönderen beşinci ülke Türkiye dir. İncelenen dönemde Türkiye'den gelen turist sayısının her yıl arttığı görülmektedir. Türkiye 2008'de %75'lik artışla en büyük artışı gerçekleştiren ülke olmuştur. Makedonya ve Türkiye arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin giderek gelişmesi ve Makedonya'nın Türk basınında yer alması turist sayısını olumlu yönde etkilemiştir.

Turist gönderen ülkeler arasında yer alan Yunanistan'dan gelen turist sayılarında ise son üç yılda düşüş gözlemlenmektedir.

3.3.1.2. Bölgelere Göre Turist Sayıları

Denizlere sahili olmayan Makedonya'nın, turizminde önemli yere sahip olan gölleri toplam turist sayısının ortalama %50'sini çekerek birinci yerde bulunmaktadır. Toplam turist sayılarına göre ikinci sırada başkent Üsküp yer almaktadır. Makedonya coğrafyasının büyük bölümünü oluşturan dağları ise turistik bölgeler arasında üçüncü sırada yer almakla birlikte toplam turist sayısından sadece %7 pay alabilmektedir.

Devlet İstatistik Kurumu'nun verilerine ve sınıflandırılmasına göre hazırlanmış olan aşağıdaki tablo “diğer turizm bölgeleri” terimi “sahiller” terimi ile değiştirilmiştir. Çünkü Devlet İstatistik Kurumu tarafından yapılan açıklamada bu bölgeden kasıt Makedonya'da doğal ve yapay göller olduğu belirtilmiştir¹³³.

¹³³“Dırjaven Zavod Za Statistika” **Turizmot Vo Makedonija 2003-2007**, (M.C. Devlet İstatistik Kurumu, **Makedonya'da Turizm 2003-2007**), Skopje: Juni 2008, s.6.

Tablo 9: Turist Sayılarının Bölgelere Göre Dağılımı (2000-2008)

Bölgelere Göre	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Üsküp	117 611	74 869	80 077	96 390	94 672	107 997	108 635	119 634	134 051
Yerli	28 524	18 802	16 706	22 080	20 407	24 934	23 176	24 498	20 088
Yabancı	89 087	56 067	63 371	74 310	74 265	83 63	85 459	95 136	113 963
Kaplıcalar	23 461	19 265	22 284	19 230	19 030	21 293	19 680	20 820	22 965
Yerli	20 744	18 223	20 688	17 380	17 130	18 294	16 195	16 110	17 776
Yabancı	2 717	1 042	1 596	1 850	1 900	2 999	3 485	4 710	5 189
Dağlar	60 769	38 830	41 648	41 592	42 282	43 371	40 089	33 215	43 165
Yerli	53 095	35 411	39 139	38 105	36 820	35 350	32 394	26 501	35 665
Yabancı	7 674	3 419	2 509	3 487	5 462	8 021	7 695	6 714	7 500
Göller	336 477	142 578	237 225	274 741	255 833	271 402	264 305	279 455	305 793
Yerli	256 048	125 382	201 721	220 465	198 824	201 260	188 811	196 799	220 598
Yabancı	80 429	17 196	35 504	54 276	57 009	70 142	75 494	82 656	85 195
Diğer Bölgeler	94 205	57 766	60 478	51 198	53 198	65 643	66 764	83 158	99 346
Yerli	50 096	36 544	40 597	27 429	26 538	32 652	36 540	42 224	56 236
Yabancı	44 109	21 222	19 881	23 769	26 670	32 991	30 224	40 934	43 110

Kaynak: M.C. “Dirjaven Zavod Za Statistika” Godişen İzveštaj; 2003, 2006, 2008 ve 2008 yılı aylık raporları.

Tablo 9’da da görüleceği üzere Makedonya’nın en çok turist çeken bölgeleri; gölleri ve başkent Üsküp’tür. 2008 rakamlarına göre iki bölgeye gelen turist sayısının toplamı Makedonya’nın toplam turist sayısının %73’ünü oluşturmaktadır. Turistlerin bölgelere göre dağılımına baktığımızda; Başkent Üsküp %22, Kaplıcalar %4, Dağlar %7, Göller %51 ve geri kalan %16 ile turistik olmayan diğer bölgelere yer aldığını görülmektedir.

En çok turist kabul eden bölgenin %51 ile göller olduğu görülmektedir. Göller arasında en büyük paya Ohri-Prespa bölgesi olduğu bilinmektedir. Bu bölgede özellikle Ohri’de Makedonya’nın en büyük ve en önemli gölünün ve kültürel çekiciliklerin bulunmasının yanında, bölgede turizm yatırımlarının da yüksek düzeyde olması bölgenin çok turist çekmesini sağlamaktadır.

İkinci sırada %22’lik payla yer alan başkent Üsküp, devlet-idari kurumlarının merkezi, yabancı ülkelerin elçiliklerinin bulunması, birçok yabancı sivil toplum kuruluşunun temsilcilerinin bulunması, birçok yabancı şirketin merkezlerinin bulunması ve benzeri sebeplerden dolayı özellikle

yabancı turistleri çekmektedir. Aynı zamanda birçok kültürel, bilimsel ve ticari organizasyonu da bu şehirde gerçekleştirmektedir.

İncelediğimiz dönemin ilk yılına baktığımızda Üsküp'e gelen turist sayısı 117.611 kişi iken 2008 yılında %14 artışla 134.051 kişi olmuştur. Göller bölgesine baktığımızda ise 2000 yılına göre 2008 yılında %10 daha az olduğu görülmektedir.

Tablo 9'da yabancı turistlerin de bölgelere göre dağılımını görmek mümkündür. Toplam turist sayısına göre ikinci sırada bulunan başkent Üsküp yabancı turistler açısından birinci sırada yer almaktadır. 2000 yılında Üsküp'e gelen yabancı sayısı 89.087 kişi iken 2008 yılında %28 artışla 113.963 kişiye yükselmiştir. Bu aynı zamanda sayı olarak en fazla artış gerçekleşen bölge Üsküp olmuştur.

2008 yılı verilerine göre yabancı turistlerin %45'inin Üsküp'e %33'ü göllere,%3'ü dağlık bölgelerine, %3'ü kaplıcalara ve %17'si turistik olmayan diğer bölgelere gittiği görülmektedir. Yabancı turist sayısında Üsküp'ün birinci sırada yer almasının sebebi daha önce de belirtildiği gibi, Üsküp'ün başkent olması hasebiyle birçok yerli ve yabancı kurum ve kuruluşun merkezinin burada olması ve bunlara gelen yabancıların yabancı turist olarak kayıt edilmeleridir.

Dağlık bölgelerin ve kaplıcaların yüksek potansiyele sahip olmalarına rağmen toplam turist sayısı dağılımında da olduğu gibi yabancı turistlerin bu bölgelere olan talebinin az olduğu görülmektedir.

3.3.1.3. Konaklama Türüne Göre Turist Sayıları

Turizm arzının en önemli unsurlarından olan konaklama işletmeleri aynı zamanda turizm istatistiklerin oluşturulmasında önemli bir rol oynamaktadırlar. Yerli ve yabancı turistlerin konaklamaları turizm istatistiklerinin oluşturulması açısından önemlilik arz etmektedir. Daha önce de

belirtildiği gibi Makedonya turizm istatistikleri konaklama işletmelerine kayıtlanan turist sayılarından oluşturulmaktadır.

Makedonya turizminde turistlerin en çok tercih ettikleri konaklama mekânlarının başında otel işletmeleri, özel ev ve odalar, tedavi amaçlı kullanılan termal tesisleri gelmektedir.

Tablo 10: Turist Sayılarının Konaklama Türlerine Göre Dağılımı (2000-2008) (Kişi)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Oteller	349 974	180 244	237 277	262 063	251 589	274 606	271 003	299 434	327 379
Yerli	172 663	102 569	135 969	130 551	116 126	116 166	107 807	115 639	130 609
Yabancı	177 311	77 675	101 308	131 512	135 463	158 440	163 196	183 795	206 761
Kiralık Oda	86 384	41 497	71 506	81 870	78 000	90 032	85 231	89 848	107 679
Yerli	85 825	41 290	71 360	81 870	78 000	89 354	84 643	88 574	104 516
Yabancı	559	207	146	0	0	678	588	1 274	3 163
Moteller	32 590	18 913	15 868	14 487	12 993	17 976	17 408	22 926	3 393
Yerli	14 487	10 940	11 723	9 980	7 830	9 072	9 794	12 190	2 785
Yabancı	18 103	7 973	4 145	4 507	5 163	8 904	7 614	10 736	608
Termal Tes.	19 126	15 152	18 992	16 620	15 859	16 612	15 588	17 178	20 165
Yerli	17 728	14 432	17 753	15 093	14 407	14 308	12 792	13 126	15 438
Yabancı	1 398	720	1 239	1 527	1 452	2 304	2 796	4 052	4 727
Kamplar	22 803	9 704	16 944	19 113	14 372	15 337	17 594	19 509	17 911
Yerli	20 965	9 587	16 784	18 806	14 135	15 009	16 429	18 077	16 821
Yabancı	1 838	117	160	327	237	328	1 165	1 432	1 069
Over. Lodg.	10 120	6 625	10 200	9 531	9 570	10 433	10 638	11 658	5 368
Yerli	4 183	3 215	4 312	3 092	2 425	2 195	2 658	3 056	1 204
Yabancı	4 937	3 410	5 888	6 439	7 145	8 238	7 980	8 602	4 164
Pansiyonlar	x	3 042	4 103	5 258	5 992	6 742	7 063	7 750	2 750
Yerli	x	203	378	571	412	740	668	720	461
Yabancı	x	2 839	3 725	4 687	5 480	6 002	6 395	7 030	2 279
Diğerleri	111 526	58 131	66 822	74 209	76 640	77 968	74 948	67 909	120 675
Yerli	92 656	52 126	60 572	65 496	66 374	50 272	62 325	54 750	78 529
Yabancı	18 870	6 005	6 250	8 713	10 266	26 696	12 623	13 159	42 146

Kaynak: “Dirjaven Zavod Za Statistika” Godişen İzveštaj; 2003, 2006, 2008 ve 2008 yılı aylık raporları.

Tabloda 10’da görüleceği üzere toplam turistlerin %54’ünün tercihi olan ve en çok tercih edilen konaklama türü olarak otel işletmeleri olmuştur. İncelemiş olduğumuz dönem içinde toplamda 2.453.569, dönem ortalaması olarak ise 272.613 turist otel işletmelerini tercih etmiştir. Bunların %54’ü yabancı, %46’sının ise yerli turist oldukları görülmektedir. Otel işletmelerine

en çok 349.974 turist 2000 yılında konaklamış olup en az konaklayan turist sayısı ise 2001 yılında 180.244 kişi olarak gerçekleşmiştir. Bu büyük düşüşün nedeni otel işletmelerine has olmayıp daha önce de belirtildiği gibi ülkede yaşanan siyasi krizden kaynaklandığı ve toplam turist sayısını olumsuz yönde etkilenmesiyle paralellik göstermektedir. 2008 yılında hala 2000 yılı turist sayılarının ulaşamadığı görülmekle birlikte yabancı turistler açısından baktığımızda %17 artmış olduğu görülmektedir.

Turistler tarafından en çok tercih edilen konaklama türleri arasında ikinci sırada, toplam dönem içinde 732.047 turisti ağırlayan kiralık oda ve evler görülmektedir. Bu konaklama türlerini incelediğimiz dönem içinde ortalama yılda 81 339 turist tercih etmiş olup toplam turistlerin %16,2'sini oluşturmuşlardır. Kiralık odalara olan talep artarak devam etmiştir. Dönemin son yılında 2000 yılına göre %25 artmıştır. Turist yapısına bakıldığında ise kiralık odaları tercih edenlerin yerli turist oldukları görülmektedir. Makedonya vatandaşlarının gelir düzeylerinin düşük olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu durumu normal olarak karşılamak gerekmektedir.

Geri kalan konaklama işletmelerinin toplam turist sayısındaki payları otel ve kiralık odalara göre düşük kalmaktadır. Sırasıyla; %3,5 ile moteller, %3,5 ile termal tesisleri ve %3,4 ile kamplar yer almaktadır. Turist dağılımına bakıldığında ise termal tesislerin ve kampların büyük oranda yerli turistler tarafından tercih edildiği görülmektedir. Yerli turist oranı termal tesislerde %87 iken kamplarda %95 olarak görülmektedir.

3.3.2. Geceleme Sayıları

Bağımsızlığa doğru ve takip eden yıllarda turist sayılarında azalma yaşanmasıyla paralel olarak toplam geceleme sayılarında da düşüş yaşanmıştır. 2000 yılına doğru turist sayılarında artış kaydedilmesiyle geceleme sayılarının da artmaya başlamış fakat 2001 yılında yaşanan siyasi krizle birlikte büyük bir düşüş yaşanmıştır.

Tablo 11: Yıllara Göre Geceleme Sayıları ve Yapısı (2000-2008) (Kişi)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Toplam Geceleme	2434639	1254582	1850384	2006867	1865434	1970042	1917395	2019712	2235520
Yerli	1940772	1041831	1575664	1660667	1504845	1527053	1474550	1501624	1648073
Yabancı	493867	212751	274720	346200	360589	442989	442845	518088	58 447

Kaynak: “Dirjaven Zavod Za Statistika” Yıllık Raporları; 2003, 2006, 2008 ve 2008 yılı aylık raporları.

Tablo 11’de de görüleceği üzere 2000 yılında 2.434.639 olan toplam geceleme sayısı 2001 yılında %50’ye yakın düşüş yaşayarak 1.254.582 geceleme olarak kaydedilmiştir. İlerleyen yıllarda artışlar kaydedilmesine rağmen 2008 yılında hala 2000 yılı sayılarına ulaşamamış olup 199.119 geceleme daha az kaydedilmiştir. Toplam turist sayısı ile karşılaştığımızda ise geceleme sayılarının daha az azaldığı görülmektedir. Turistlerin kalış sürelerine baktığımızda, toplam turistlerin ortalama kalış sürelerinin 3,9 gün, yerli turistlerin 4,9 gün ve yabancı turistlerin ise 2,2 gün olduğu görülmektedir.

Kaydedilen geceleme sayılarının yapısına baktığımızda yerli turistlerin kaydettikleri geceleme sayılarının yabancı turistlere göre daha fazla olduğu görülmektedir. 2000 yılında toplam geceleme sayısının yaklaşık %80’ini yerli turistler tarafından gerçekleştirilirken 2008 yılında bu oran %74’e gerilemiştir. Benzer şekilde 2008 yılında yerli turistlerin geceleme sayıları 2000 yılına göre %15 geride kalırken yabancı turistlerin geceleme sayıları ise %19 artmıştır. Böylelikle yabancı turist gecelemlerinin payının arttığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda geceleme sayısının yabancı turist sayısının artış hızından daha fazla olduğu görülmektedir.

3.3.2.1. Makedonya’ya Turist Gönderen Ülkelere Göre Geceleme Sayıları

Tablo 12’de verilmiş olan on ülke, vatandaşlarının Makedonya’da en çok konaklayan ülkeler olmakla birlikte toplam yabancı turist konaklamalarının

%70'ini oluşturmaktadır. Bu oran incelenen dönemin ilk yılında %73 iken dönemin son yılında %62'ye gerilemiştir.

Tablo 12: Ülkelere Göre Geceleme Sayıları (2000-2008) (Kişi)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Toplam	2434639	1254582	1850384	2006867	1865434	1970042	1917395	2019712	2235520
Yerli	1940772	1041831	1575664	1660667	1504845	1527053	1474550	1501624	1648073
Yabancı	493 867	212 751	274 720	346 200	360 589	442 989	442 845	518 088	587 447
Sırbistan ve Karadağ	79 087	31 946	50 495	58 799	63 415	87 125	84 513	116 909	90 676*
Yunanistan	39 229	19 867	30 730	53 447	63 834	68 825	56 417	58 525	38 927
Arnavutluk	65 141	11 510	20 665	24 095	26 117	34 787	32 214	39 831	48 086
Bulgaristan	59 027	17 177	24 413	28 772	25 262	32 678	34 184	37 246	42 228
ABD	39 337	18 039	19 363	20 013	21 146	19 956	21 510	20 831	22 874
Almanya	25 222	11 598	14 849	16 390	16 805	16 342	18 247	20 758	22 465
Türkiye	17 037	6 103	10 615	11 250	11 871	16 721	15 533	20 026	31 706
Hırvatistan	10 218	5 178	8 537	11 313	13 371	15 605	17 476	23 793	25 034
Slovenya	10 993	4 804	7 546	9 262	10 837	16 283	17 873	24 098	25 274
Büyük Britanya	14 051	12 419	9 274	10 708	9 676	12 532	12 627	12 826	17 594
DİĞERLERİ	134 525	74 110	78 233	102 151	98 255	122 135	132 251	143 245	222 583

Kaynak: “Dirjaven Zavod Za Statistika” Godišen Izveštaj; 2003, 2006, 2008 ve 2008 yılı aylık raporları.

En çok konaklayan ilk on ülke arasındaki konaklama oranlarına baktığımızda; %18 ile Sırbistan, %12 ile Yunanistan, %8 ile Arnavutluk ve Bulgaristan, %6 ABD, %4 ile Almanya ve Türkiye son olarak ise Hırvatistan, Slovenya ve Büyük Britanya'yı %3 ile görmekteyiz.

Tablo 12’de ilk sırada yer alan Sırbistan’a baktığımızda, incelediğimiz 2000-2008 dönemi içinde Sırbistan vatandaşlarının toplam 662.965 gece Makedonya’nın konaklama tesislerinde konakladıkları görülmektedir. Bu ise, daha önce de söylendiği gibi dönem içinde kaydedilen toplam yabancı turist geceleme sayılarının %18’ine tekabül etmektedir. Kalış sürelerine baktığımızda ise 2,2 gece kalarak yabancı turistlerin kalış sürelerine eşit olduğu görülmektedir.

İkinci sırada yer alan Yunanistan'ın toplamda 422.801 geceleme kaydetmiş olup kalış sürelerine bakıldığında ise 1,9 gece ile toplam yabancı kalış süresinin altında kaldığı görülmektedir. Yunanistan vatandaşlarının en yüksek geceleme sayısını 2005 yılında 68.825 gece olarak kaydetmiş oldukları Tablo 12'de görülmektedir. İlerleyen yıllarda göndermiş olduğu turist sayılarında olduğu gibi geceleme sayılarında da düşüş kaydedilmiş olup 2008 yılına gelindiğinde %43 azalmıştır.

3.3.2.2. Bölgelere Göre Geceleme Sayıları

İncelediğimiz 2000-2008 dönemi içinde gerçekleştirilmiş toplam 17.554.575 geceleme içinde açık bir farkla göller başta gelmektedir. Ardından başkent Üsküp ve kaplıcalar gelmektedir. Göller ve kaplıcalar bölgelerinin geceleme sayılarının önemli bir kısmı yerli turistler tarafından gerçekleştirilmektedir. Üsküp'te ise durumun tam tersi olduğu görülmektedir.

Tablo 13: Geceleme Sayılarının Bölgelere Göre Dağılımı (2000-2008) (Kişi)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Üsküp	196 768	147 426	159 371	189 014	177 470	195 825	191 314	214 970	251 950
Yerli	37 974	29 958	27 843	34 067	31 164	33 622	32 918	33 759	29 828
Yabancı	158 794	117 468	131 528	154 947	146 306	162 203	158 401	181 211	222 122
Kaplıcalar	160 135	122 698	136 129	122 737	131 993	125 539	120 298	119 835	137 166
Yerli	149 311	119 230	129 034	114 203	123 340	111 787	104 853	96 772	108 634
Yabancı	10 822	3 468	7 095	8 534	8 653	13 752	16 045	23 063	27 063
Dağlar	153 786	106 559	119 369	119 800	117 443	122 761	110 337	83 806	110 012
Yerli	134 659	98 481	114 148	113 751	104 783	98 203	89 200	71 049	94 063
Yabancı	19 127	8 078	5 221	6 039	12 660	24 568	21 137	12 757	15 949
Sahiller-Göller	1769 102	772 487	1 326 885	1493 006	1345 217	1417 306	369 428	1436 121	1562 487
Yerli	1 535 868	730 074	1 230 932	1 355 619	1 199 461	1 231 869	1 179 950	1 219 211	1 324 241
Yabancı	233 234	42 413	95 953	137 387	145 756	185 437	189 478	216 910	238 246
Diğer Bölgeler	154 848	105 412	108 630	82 310	93 311	108 610	126 018	164 962	173 905
Yerli	82 958	64 088	73 707	43 027	46 097	51 572	68 234	80 734	91 307
Yabancı	71 890	41 324	34 923	39 283	47 214	57 038	57 784	84 228	84 067

Kaynak: "Dirjaven Zavod Za Statistika" Godişen İzveštaj; 2003, 2006, 2008 ve 2008 yılı aylık raporları.

Tablo 13'ü incelediğimizde en çok geceleme gerçekleştirilen bölge olan göller bölgesinde incelenen dönem içinde toplam 12.492.039 geceleme gerçekleştirildiğini görebilmekteyiz. Bu sayı ise dönem içinde Makedonya'da gerçekleştirilen toplam geceleme sayılarının %70'ini oluşturmaktadır. Kaydedilen gecelemlerin yapısına bakıldığında ise %88'inin yerli turistlerin kaydetmiş oldukları gecelemlerden oluştuğu görülmektedir. Aynı zamanda toplam yerli geceleme sayılarının %79'una tekabül etmektedir. Yıllar itibariyle bakıldığında ise en yüksek geceleme sayısının 2000 yılında ve en düşük geceleme sayısının ise 2001 yılında kaydedildiği görülmektedir. İlerleyen yıllarda artan bir seyir izleyen geceleme sayıları 2008 yılında 2000 yılı geceleme sayısından %12 daha geride olduğu görülmektedir. Yabancı turist gecelemleri ise 2000 yılına kıyasla %2 artmıştır. Kalış süreleri ise yerli turistlerin 6,1 gün, yabancı turistlerin 2,7 gün ve toplamının ortalaması ise 5,3 gün olarak ortaya çıkmaktadır. Görüleceği üzere yabancı turistlerin geceleme sayısının göller bölgesindeki payının düşük olduğu gibi kalış süreleri de azdır. Kalış süresinin az olması göller bölgesinin yabancı turistler tarafından ana destinasyon olarak değil de tamamlayıcı destinasyon olarak tercih edildiğinin göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Başkent Üsküp bölgesinde incelediğimiz dönem içinde toplam 1.724.108 geceleme kaydedilmiş olup bu sayı toplam geceleme sayısının %10'unu oluşturmaktadır. Üsküp bölgesinde göller bölgesinin tam tersine yabancı turist gecelemlerinin çoğunlukta olduğu göze çarpmaktadır. Dönem itibariyle toplam yabancı turist geceleme sayıları 1.432.975 olup Üsküp'ün toplam geceleme sayısının %83'ünü oluşturmaktadır. Yıllar itibariyle baktığımızda ise en yüksek yabancı geceleme sayısının 2008 yılında gerçekleştiği görülmektedir. 2008 yılında 2000 yılına göre %40 daha fazla olduğu görülmektedir. Yerli turist gecelemlerinin 2008 yılında 2000 yılına kıyasla daha az olmasına rağmen yabancı gecelemlerdeki artış toplam geceleme sayılarına olumlu etki yaparak %13 artmasına neden olmuştur. Turistlerin kalış sürelerine baktığımızda ise yabancı turistlerin 1,95 gün ile

toplam turist geceleme ortalaması olan 1,85 günün üzerinde olduğu ve yerli turistlerin ise 1,46 gün olduğu görülmektedir. Turistlerin kalış sürelerinden de anlaşılacağı üzere Üsküp bölgesinde konaklayan turistlerin geliş sebepleri tatil amaçlı olmayıp iş ve resmi ziyaret amaçlı olduğu görülmektedir.

Kaplıca bölgelerinde toplam 1.176.530 geceleme gerçekleşmiş olup bunun %90'ına tekabül eden 1.057.164 geceleme yerli turistler tarafından gerçekleştirilmiştir. Yerli turistlerin kalış süreleri 6,5 gündür. Yabancı turistlerin gerçekleştirdikleri geceleme sayılarının oranı ise sadece %10 olup kalış süreleri 4,7 gecedir. En yüksek geceleme sayısı 2000 yılında gerçekleşmiş olup 2008 yılında ise bu yıla göre %14 daha az geceleme kaydedilmiştir. Yabancı turistler açısından baktığımızda ise en çok geceleme 2008 yılında kaydedilmiştir. Aynı zamanda 2008 yılı geceleme sayıları 2000 yılına göre %125 daha fazla gerçekleşmiştir.

Dağlık bölgelerde de kaplıca bölgelerinde olduğu gibi yerli turistlerin geceleme sayılarının daha fazla olduğu görülmektedir. Yerli gecelemlerin payının toplam dönem içinde %89 olarak ortaya çıkmaktadır. Kalış süreleri ise 2,8 gündür. Toplam geceleme sayılarına yıllar itibarıyla baktığımızda en yüksek geceleme sayısının 2000 yılında kaydedildiği ve 2008 yılına gelindiğinde ise 2000 yılına göre %28 daha az olduğu Tablo 13'te görülmektedir. Yabancı turistler açısından baktığımızda en yüksek geceleme sayısının 2005 yılında kaydedilmiştir. Yabancı turistlerin kalış süreleri toplam turist kalış süresi olan 2,7 günün altında kalmış ve 2,4 gün olmuştur.

3.3.2.3. Konaklama Türüne Göre Geceleme Sayıları

Kaydedilen geceleme sayılarının konaklama işletmeleri arasında dağılımına baktığımızda, turist sayılarının dağılımından farklı olarak en çok geceleminin kiralık oda ve evlerde kaydedildiği Tablo 14'de gösterilmiştir. Turistlerin en çok tercih ettikleri konaklama türü olan otel işletmeleri ise kaydedilen geceleme sayıları bakımında ise ikinci sırada gelmektedir.

Tablo 14: Geceleme Sayılarının Konaklama Türlerine Göre Dağılımı (2000-2008) (Kişi)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Kiralık Oda-Ev	848 189	417 232	691 235	794 250	709 400	808 356	745 748	784 109	881 254
Yerli	838 699	413 095	689 085	794 250	709 400	800 384	740 196	781 239	873 356
Yabancı	9 490	4 137	2 150	0	0	7 972	5 552	2 870	7 898
Oteller	815 289	411 602	563 778	614 928	563 908	606 358	597 702	661 561	733 639
Yerli	414 163	240 669	339 818	324 847	268 975	256 254	246 372	254 728	270 692
Yabancı	401 126	170 933	223 960	290 081	294 933	350 204	351 330	406 823	462 947
Kamplar	147 891	63 138	140 384	150 768	114 121	121 176	135 585	141 538	145 418
Yerli	144 836	62 905	139 919	149 544	113 554	120 361	132 991	138 217	141 930
Yabancı	3 055	233	465	1 224	567	815	2 594	3 321	3 488
Termal Tesisler	144 349	102 378	123 983	112 501	119 595	111 151	106 332	107 662	128 247
Yerli	135 774	99 839	118 028	104 673	111 844	98 764	91 626	85 597	86 587
Yabancı	8 575	2 539	5 955	7 828	7 751	12 387	14 706	22 065	41 660
Moteller	41 018	33 625	25 568	23 617	24 843	26 527	29 341	42 258	4 929
Yerli	20 058	18 499	18 791	15 591	14 049	13 918	14 896	22 491	3 730
Yabancı	20 960	15 126	6 777	8 026	10 794	12 609	13 445	19 767	1 199
Overnight Lodging	11 435	7 861	13 433	13 985	15 316	18 431	19 104	21 415	7 630
Yerli	5 308	3 467	4 913	3 848	3 550	3 430	3 840	4 552	1 528
Yabancı	6 127	4 394	8 520	10 137	11 766	15 001	15 264	16 863	6 102
Pansiyonlar	X	6 011	10 139	11 462	11 924	14 115	13 604	15 060	5 253
Yerli	X	409	620	1 202	1 129	1 236	1 285	1 085	924
Yabancı	X	5 602	9 519	10 260	10 795	12 879	12 320	13 975	4 329
Diğerleri	426 428	212 735	281 864	285 356	306 327	263 928	269 979	246 109	329 150
Yerli	381 934	202 948	264 490	266 712	282 344	232 706	243 344	213 715	269 326
Yabancı	44 494	9 878	17 374	18 644	23 983	31 222	26 453	32 394	59 824

Kaynak: “Dirjaven Zavod Za Statistika” Godišen Izveštaj; 2003, 2006, 2008 ve 2008 yılı aylık raporları.

Yukarıda incelediğimiz dönemin toplam geceleme sayısının %38’ine tekabül eden 6.679.773 gece kiralık oda ve evlerde kaydedilmiştir. İkinci sırada bulunan otel işletmelerinde ise toplamda 5.541.765 gece kaydedilmiş olup toplam geceleme sayısının %32’sini oluşturmaktadır.

Tablo 14’te görüleceği üzere yıllar itibariyle baktığımızda ise kiralık ev ve odalarda en fazla geceleme 2008 yılında kaydedilmiş olup dönemin ilk yılına kıyasla %4 artış kaydedilmiştir. En düşük geceleme ise 2001 yılında gerçekleşmiştir. Kiralık oda ve evleri tercih eden turistlerin kalış süreleri

ortalama 9 gün olarak belirlenmiştir. Kaydedilen gecemelerin turist yapısına bakıldığında ise %99'unun yerli turistler ve sadece %1'inin yabancı turistler olduğu görülmektedir.

Otel işletmelerinde en yüksek geceleme sayısı 2000 yılında kaydedilmiş olup dönemin son yılı olan 2008 yılında kaydedilen geceleme sayısı bunun %10 altında gerçekleşmiştir. Yabancı turistlerin kaydetmiş oldukları geceleme sayılarında ise %15 artış görülmektedir. Otel işletmelerinde toplam gecemelerin %53 'ü yabancı turistler tarafından kaydedilmiştir. Yabancı turistlerin kalış süreleri ise 2,2 gündür.

Kaydedilen gecemelerin geri kalan konaklama işletmeleri arasında dağılımı ise; %6,6 kamplar, %6 termal tesisler ve %1,5'i olarak dağılmaktadır. Kamplarda kaydedilen gecemeler sadece Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında gerçekleştirilmiştir. Termal tesislerde ise dönemin ilk yılında yabancı turist geceleme oranının sadece %6 olmasına rağmen son yılda %32'ye yükselmiştir. Diğer bir önemli husus da 2001 yılında yaşanan siyasi krizde diğer konaklama işletmelerinde geceleme sayıları %50 azalırken termal tesislerde bu oran %30 azalmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TURİZM SEKTÖRÜNÜN MAKEDONYA EKONOMİSİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. TURİZMİN MAKEDONYA EKONOMİSİNDEKİ YERİ

Turizm, günümüzde döviz girdisini artırıcı ve istihdam sağlayıcı özellikleriyle ulusal ekonomiye katkıda bulunan, uluslararası kültürel ve toplumsal iletişimi sağlayıcı ve bütünleştirici etkisi ile dünya barışının korunmasında büyük payı olan bir sektördür¹³⁴.

Turizm, sağladığı döviz gelirleriyle ulusal geliri arttırıcı etkide bulunmakta, dış ticaret açığını kapamaya yardımcı olmakta, sağladığı vergi ve harçlarla kamu gelirlerinin büyümesine, doğrudan ve dolaylı olarak istihdamın artmasına neden olmaktadır.

1.1. Turizmin Makedonya GSYH'sındaki Yeri

Ekonominin en önemli göstergelerinden biri olan GSYH'ya bakıldığında, Makedonya'nın GSYH'sında turizm gelirlerinin oranının düşük kaldığını görülmektedir. Fakat turizm sektörünün ekonominin diğer dalları ile sıkı ilişkileri olması nedeniyle turizm gelirlerinin diğer sektörlerin gelirlerinde artışa sebep olmaktadır. Aynı zamanda emek yoğun bir sektör olması nedeniyle işsizliğin azalmasına ve kişilerin gelirlerini arttırmasıyla harcamalarının artmasına neden olmaktadır. Bu faktörlerin göz önünde bulundurulması durumunda turizm sektörünün ulusal gelire katkısının daha büyük olduğu görülmektedir.

¹³⁴Ali Çımat ve Ozan Bahar, "Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerleme", Akdeniz İİBF Dergisi, Sayı:6, 2003, s.1-18, <http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/dergi/Sayi06/05Cimat.pdf>

Tablo 15: Turizmin Gelirlerinin GSYH’sındaki Yeri 2000-2008 (milyon Denar)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
GSYİH	209.777	200.284	201.993	207.690	216.164	225.035	233.819	247.502	259.903
Turizm Gelirleri*	3.345	3.195	3.726	4.085	3.623	3.675	3.951	4.383	4.762
Pay (%)	1,6	1,6	1,84	1,97	1,68	1,63	1,69	1,77	1,83
Taşımacılık ve İletişim	18.282	16.761	16.467	16.539	15.745	17.387	19.222	20.831	20.882
Pay (%)	8,7	8,3	8,1	8,0	7,3	7,7	8,2	8,4	8,0

Kaynak: “Narodna Banka Na R.M.”, (M.C. Merkez Bankası), (http://www.nbrm.mk/WBStorage/Files/Kvartalen%20izvestaj_januari_20091.pdf, 31 Ekim 2009), *Otel ve Restoranlar, Merkez Bankası verileri.

Yukarıda Tablo 15’te de görüleceği gibi M.C. Merkez Bankası verilerine göre turizm gelirlerinin GSYH içindeki payı en düşük 2000 ve 2001 yıllarında %1,6 ve en yüksek %1,97 olarak kaydedilmiştir. Dönemin son yılı olan 2008 yılındaki payı ise %1,83 olmuştur. Fakat turizm gelirleri olarak sadece otel ve restoran gelirleri göz önüne alınmaktadır. Turizmin önemli parçası olan seyahat-taşımacılık sektörünün GSYH içindeki payı iletişim ve nakliyecilik sektörü ile beraber hesaplanmaktadır. Turizm gelirlerine seyahat-taşımacılık sektörü gelirlerini de eklersek turizmin payı daha fazla olmaktadır. Diğer taraftan çalışmanın ilerleyen bölümünde ele alacağımız M.C. Devlet İstatistik Enstitüsü’nün yayınlamış olduğu turizm gelirlerinin GSYH içindeki payının %2,5-%3 civarında olduğu görülmektedir¹³⁵.

1.2. Turizmin Makedonya İstihdamına Etkisi

Gelişmekte olan ülkelerde görülen önemli sorunlardan biri olan işsizlik sorununun giderilmesinde insan emeğinin yoğun olarak kullanıldığı ve otomasyonun diğer sektörlerde olduğundan daha az kullanıldığı turizm sektörü, işsizlik sorununun çözülmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Turizm sektörü, turizm işletmelerinde (otel, motel, restoran, seyahat acentaları vs.) turistlerin harcamaları ile oluşan doğrudan istihdamın yanında

¹³⁵ “Dirjaven Zavod Za Statistika Na R.M”, **Statistički Godišnik NA Makedonija, 2009** (M.C. Devlet İstatistik Kurumu, **Makedonya İstatistik Yılı**), 2009,s.518.

bu işletmelere girdi sağlayan diğer sektörlerde dolaylı istihdama ve bölge halkının turizmden kazandığı gelirleri yeniden harcamasıyla ek istihdama neden olmaktadır. Bu ise turizmin istihdama dolayısıyla ekonomiye katkısını göstermektedir¹³⁶.

Tablo 16: Yıllar İtibariyle Makedonya İstihdam Rakamları

	Toplam İstihdam	Aktif nüfus	İstihdam (%)
2008	609.015	929.424	66,2
2007	590.234	907.238	65,1
2006	570.404	891.679	64,0
2005	545.253	869.187	62,7

Kaynak: “Dirjaven Zavod Za Statistika”, **Godišen İzveštaj ZA Vrabotuvanje**; 2006, 2007, 2008, 2009, (www.stat.gov.mk, 03 Aralık 2009).

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere Makedonya'nın aktif nüfusu artarken aynı zamanda istihdamı da aktif nüfusa oranla daha büyük bir hızla artmıştır.

İstihdama paralel olarak da turizm sektöründeki istihdam da yıllar itibariyle yükselmiştir. Turizm sektörünün toplam istihdamın içindeki payı 2005 yılında %7,2 payla 49.749 kişi iken 2008 yılında %26'lık artışla 49.749 kişiye yükselmiştir. Toplam istihdam içindeki payı da %8,1 olmuştur.

Tablo 17: Turizm Sektörünün Toplam İstihdam İçindeki Payı

	Toplam İstihdam	Turizmde İstihdam	(%)
2008	609.015	49.749	8,1
2007	590.234	45.745	7,7
2006	570.404	43.729	7,7
2005	545.253	39.383	7,2

Kaynak: “Dirjaven Zavod Za Statistika”, **Yıllık İstihdam Raporları**; 2006, 2007, 2008, 2009, (www.stat.gov.mk, 03 Aralık 2009).

Makedonya turizm sektöründe sağlanan istihdamın yapısına bakıldığında ise seyahat işletmelerinin payının daha fazla olduğu Tablo 18'de

¹³⁶ İçöz, a.g.e, s. 272,273.

görülmektedir. 2005 yılında seyahat işletmelerinde sağlanan istihdam 25.825 kişi iken 2008 yılında bu rakam 30.632'ye yükselmiştir. Fakat sektör içindeki payı %65,6'dan %61,6'ya düşmüştür.

Tablo 18: Turizm Sektöründe İstihdam Rakamları ve Dağılımı

	2005	2006	2007	2008
Otel ve Restoranlarda	13.558	19.034	17.486	19.117
Taşımacılık ve Seyahat Acentaları	25.825	24.695	28.259	30.632
Toplam	39.383	43.729	45.745	49.749

Kaynak: “Dirjaven Zavod Za Statistika”, GoYıllık İstihdam Raporları; 2006, 2007, 2008, 2009, (www.stat.gov.mk, 03 Aralık 2009) .

1.3. Makedonya'nın Dış Turizm Gelirleri

Yerli ve yabancı turistlerin seyahatleri sırasında ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla turistik mal ve hizmetleri satın alarak yapmış oldukları harcamalar turizm sektörünün gelirlerini oluşturmaktadır. Bununla birlikte elde edilen gelirler, turizm sektörüne girdi sağlayan tarım, sanayi ve diğer sektörlerle dolaylı gelir sağlanmaktadır. Aynı zamanda turizmden elde edilen gelirler sektörde istihdam edilen kişilerin yaptıkları harcamalar sonucu da uyarılmış gelir oluşmaktadır.

1.3.1. Toplam Dış Turizm Gelirleri (2000-2008)

Turistlerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapmış oldukları harcamalar ile oluşan doğrudan turizm gelirleri ile ilgili olarak “Narodna Banka Na R.M.”’nin yayınlamış olduğu verilerin yanında birde Devlet İstatistik Kurumu'nun farklı yöntemler ile hazırlamış olduğu veriler de mevcuttur. Devlet İstatistik Kurumu beş yılda bir yapmış olduğu anketler ve birtakım hesaplamalar ile turizm istatistiklerini hazırlamaktadırlar. Devlet İstatistik Kurumu anketlerden elde etmiş olduğu verileri diğer yıllarda gerçekleşen turist sayıları ve geceleme sayılarına oranlayarak turizm gelirlerini belirlemektedir.

Tablo 19: Turizm Gelirlerinin Yıllara Göre Dağılımı (000 Denar)

	Turizm Gelirleri	Değişim %
2000	5.298.253	-
2001	4.568.750	-13,8
2002	4.830.220	5,7
2003	5.066.443	4,9
2004	5.490.438	8,3
2005	5.993.918	9,2
2006	6.196.799	3,4
2007	7.169.204	15,7
2008	8.125.392	13,3

Kaynak: “Dirjaven Zavod Za Statistika”, **Statistički Godišnik Na Makedonija**, 2009,s.518.

Devlet İstatistik Kurumu'nun yayınlamış olduğu verilerde konaklama işletmeleri (otel, motel, pansiyon, vs) ve yiyecek içecek işletmelerinde yapılan turizm harcamalarını göz önüne almaktadır.

Devlet İstatistik Kurumu'nun yayınlamış olduğu turizm gelirleri doğrultusunda hazırlanmış olan Tablo 19'de görüleceği üzere Makedonya'nın turizm gelirlerinde 2001 yılı hariç her yıl artış kaydedilmiştir. Turizm gelirleri 2000 yılında 5.298.253.000 Denar iken 2008 yılında %65 artış gerçekleştirerek 8.125.392.000 Denara yükselmiştir. 2001 yılında yaşanan siyasi-toplumsal krizden dolayı ekonominin diğer sektörlerinde olduğu gibi turizm sektörü gelirlerinde de %13,8'lik bir düşüş yaşanmıştır. Bu yaşanan krizin ardından ekonomide, aynı zamanda turizm gelirlerinde iyileşmeler kaydedilmiştir. Fakat krizin ardından turizm gelirlerinde 2002 yılında %5,7 ve 2003 yılında %4,9 artış gerçekleşmesine rağmen 2000 yılı rakamlarına ulaşamamıştır. İncelenen dönemin en yüksek turizm gelirlerine 2008 yılında ulaşılmış olmakla birlikte, %15,7 oranındaki en büyük yükseliş 2007 yılında kaydedilmiştir.

1.3.1.1. Turist Gönderen Ülkelere Göre Turizm Gelirleri

Makedonya'yı ziyaret eden ülkelerin vatandaşlarının Makedonya'da yapmış oldukları turizm harcamalarına ait istatistikî bilgiler bulunmamasından dolayı, incelenen yılda kaydedilen turizm gelirleri toplam yabancı turist sayısı ile ve kaydedilen gecemeler ile bölünerek turist başına gelir elde edilmiştir. Elde edilen kişi başı gelir incelenen ülkenin göndermiş olduğu turist sayısı ve turistlerin kaydetmiş oldukları gecemeler ile çarpılıp elde edilen sonuçlar toplanarak ikiye bölünmektedir. Böylelikle ilgili ülkenin Makedonya'da yapmış olduğu turizm harcaması tahmin edilmektedir. Böyle bir yöntemi uygulamadaki amaç Makedonya turizminin gelişmesinde önemli bir etkisi olan turizm gelirleri hakkında daha isabetli bilgilere ulaşabilmektir. Aynı yöntem Makedonya'ya en çok turist gönderen on ülkeye uygulanarak Tablo 20 oluşturulmuştur.

Tablo 20: Turizm Gelirlerinin Turist Gönderen Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon Denar)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Turizm Gelirleri	5.298	4.569	4.830	5.067	5.491	5.994	6.197	7.169	8.125
Sırbistan ve Karadağ	844	718	901	869	994	1.184	1.176	1.505	-
Sırbistan	-	-	-	-	-	-	-	-	1.346
Karadağ	-	-	-	-	-	-	-	-	83
Yunanistan	425	461	557	826	982	968	867	851	615
Bulgaristan	643	382	445	438	394	468	506	552	633
Arnavutluk	642	273	360	370	422	493	473	553	641
ABD	392	359	308	265	288	251	277	268	294
Almanya	258	237	25	221	236	217	245	281	310
Türkiye	171	138	195	175	198	225	228	277	468
Hırvatistan	110	116	155	170	215	225	257	357	370
Slovenya	121	113	142	141	173	224	266	370	385
İngiltere	154	235	168	151	141	162	170	179	244
Diğerleri	1.538	1.536	1.349	1.439	1.447	1.574	1.731	1.976	2.735

Kaynak: "Dirjaven Zavod Za Statistika", *Statistički Godišnik Na Makedonija*, 2009, 2008, 2006, 2003.

Daha önceki bölümde incelediğimiz en çok turist gönderen ülkeler sıralamasında da olduğu gibi turizm gelirlerinde de en çok turizm geliri sağlayan ülkeler sıralamasında ilk dört sırada Makedonya'nın komşu ülkeleri yer almaktadır.

Tablo 20'de belirtilen on ülkenin 2000-2009 dönemi içinde gerçekleştirmiş oldukları toplam turizm geliri 37.331.727.000 Denar olup toplam turizm gelirlerinin %70'ini oluşturmaktadır. İlk dört sırada bulunan komşu ülkeleri; Sırbistan ve Karadağ, Yunanistan, Bulgaristan ve Arnavutluk vatandaşlarının yapmış oldukları 24.862.903.000 Denarlık turizm harcaması Tablo 20'de belirtilen on ülkenin toplam harcamalarının %66,5'ini ve toplam gelirlerin %47'sinin oluşturmaktadır. Birinci sırada bulunan Sırbistan ve Karadağ sekiz yıllık 8.191.632.000 Denar turizm harcamasıyla on ülkenin gerçekleştirdiği toplam turizm harcamasının %22'sini gerçekleştirmiştir. 2008 yılında ise Sırbistan ve Karadağ Cumhuriyeti'nin bölünmesi nedeniyle iki ülke için ayrı istatistikler tutulmaya başlanmıştır. Sırbistan'ın Karadağ'dan ayrılmış olmasına rağmen turist sayısı ve geceleme sayılarında da olduğu gibi turizm harcamalarında da Makedonya turizminde ilk sırada yer almaktadır.

Turist sayıları sıralaması bakımından farklı olarak, tablonun dokuzuncu sırasında bulunan ABD dönem içinde gerçekleştirmiş olduğu 2.702.801.000 Denarlık turizm harcamalarıyla beşinci sırada ve sekizinci sırada bulunan Almanya'nın da 2.255.840.00 Denarla altıncı sırada yer aldığı görülmektedir. Türkiye ise turist sayılarında da olduğu gibi turizm harcamalarında da yedinci sırada bulunmaktadır.

1.3.1.2. Bölgelere Göre Turizm Gelirleri

Turizm gelirlerinin bölgelere göre dağılımı hakkında istatistikî bilgilerin olamaması nedeniyle bir önceki bölümde kullanılan hesaplama yöntemi kullanılarak, Devlet İstatistik Kurumu'nun yayınlamış olduğu toplam turizm gelirlerinden ve bölgelere göre resmi turist sayıları ve geceleme

sayılarından yararlanılarak bölgelere göre turizm gelirleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 21: Turizm Gelirlerinin Bölgelere Göre Dağılımı (Milyon Denar)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Top. Turizm Gelirleri	5.298	4.568	4.830	5.066	5.490	5.993	6.196	7.196	8.125
Göller	3.334	2.384	3.038	3.324	3.489	3.752	3.850	4.417	4.864
Üsküp Bölgesi	706,7	781,6	645,8	733,5	820,1	933	982,7	1.181,3	1.362,1
Dağlık Bölgeler	421,8	460,2	383,5	369,3	422,4	441,8	426,8	370,8	491,1
Kaplıcalar	272,5	355,5	299,5	255,8	306,6	316,2	316,2	351,9	404,2
Diğer Bölgeler	563,0	588,0	472,4	406,2	416,2	551,2	617,6	848,7	986,2

Kaynak: “Dirjaven Zavod Za Statistika”, Makedonya İstatistik Yıllığı, 2009, 2008, 2006, 2003.

Makedonya turizm gelirlerinin bölgelere göre dağılımına baktığımızda turist sayıları ve geceleme sayılarında da olduğu gibi, Tablo 21’de görüleceği üzere birinci sırada Makedonya’nın göller bölgesi, sahilleri bulunmaktadır. 2000-2008 yılları arasında Makedonya sahillerinde toplamda 32.453.571.000 ve ortalama 3.605.952 Denar gelir elde edilmiştir. En yüksek 4.864 milyon Denar gelir 2008 yılında ve en düşük gelir ise 2.384 milyon Denar 2001 yılında elde edilmiştir.

Dönem içinde göller bölgesinde elde edilen turizm gelirleri toplam turizm gelirin %61,6’sını oluşturmaktadır.

İkinci sırada bulunan Üsküp Makedonya’nın başkenti olması, devlet kurumları ile birçok kurum ve kuruluşların burada bulunması nedeniyle turist sayılarında olduğu gibi turizm gelirlerinde de önemli bir yere sahiptir.

İncelenen dönem içinde ortalama yıllık 905.184.000 Denar turizm gelirin gerçekleştiği Üsküp bölgesi toplam turizm gelirin %15,4’ünü oluşturmaktadır. En yüksek turizm geliri 2008 yılında 1.362,1 milyon Denar ve en düşük turizm geliri 2002 yılında 645,8 milyon Denar olarak kaydedilmiştir.

Kayak merkezlerinin bulunduğu, kış turizminin gerçekleştirildiği dağlık bölgelerde turizm gelirleri sahillere oranla oldukça azdır. Makedonya'nın kış turizminden elde ettiği turizm geliri 2008 yılında 491,1 milyon Denar olmuştur. İncelenen dönem içinde ortalama gelir 420,8 milyon Denar olup toplam turizm geliri ortalamasının %7,5'ini oluşturmaktadır.

Termal kaynaklar açısından zengin olan Makedonya, kaliteli ve donanımlı termal tesislerinin eksikliği yüzünden uluslararası termal turizm sektöründen yeterince pay alamamaktadır. Makedonya'nın turizm gelirleri içinde kaplıcalar sadece %5,5 paya sahiptir.

Diğer bölgelerde bulunan turizm tesislerinde elde edilen ortalama 605,5 milyon Denar turizm gelirlerinin toplam gelirler içindeki payı ise %10'dur. En yüksek gelir 986,2 milyon Denar ile 2008 yılında ve en düşük gelir ise 406,2 milyon Denar ile 2003 yılında gerçekleşmiştir.

Tablo 22: Turizm Gelirlerinin Bölgelere Göre Oransal Dağılımı (Milyon Denar)

	Toplam 2000-2008	Ortalama	Endeks
Toplam Gelir	52.739,4	5.860	100
Göller	32.453,6	3.606	61,6
Üsküp Bölgeler	8.146,7	905,2	15,4
Dağlık Bölgeler	3.787,7	420,8	7,5
Kaplıcalar	2.878,3	319,8	5,5
Diğer Bölgeler	5.449,3	605,5	10

Kaynak: "Dirjaven Zavod Za Statistika", **Statistički Godišnik Na Makedonija**, 2009, 2008, 2006, 2003.

1.3.1.3. Turizm İşletmesi Türüne Göre Turizm Gelirleri

Önceki bölümlerde Makedonya'nın toplam turizm gelirleri, turizm gelirlerinin Makedonya'ya turist gönderen ülkelere göre dağılımı ve bölgelere göre dağılımı hakkında temel bilgiler verilmiştir. Turizm gelirlerinin kaynağı- dağılımının daha detaylı incelenmesi amacıyla Tablo 23 hazırlanmıştır.

Tablo 23: Turizm Gelirlerinin İşletme Türüne Göre Dağılımı (Milyon Denar)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Oteller	2.133	1.536	1.710	1.948	1.941	2.248	2.204	2.691	2.823
Moteller	184	151	147	131	146	136	152	199	24
Kaplıcalar	137	110	125	135	120	158	121	110	132
Kamplar	61	28	24	11	28	25	24	37	54
Pansiyonlar	-	17	20	18	12	23	28	33	13
Kıralık Odalar	-	-	-	-	-	-	-	-	15,4
Restoranlar	549	571	621	607	836	1.101	1.107	1.250	1.424
Bar, Snack Bar	-	-	-	-	-	-	-	-	373
Gece Kulübü	-	-	-	-	-	-	-	-	117

Kaynak: “Dirjaven Zavod Za Statistika”, **Statistički Godišnik Na Makedonija**, 2009, 2008, 2006, 2003.

Otel işletmeleri Makedonya'nın turizm arzında yatak kapasitesi bakımından ikinci sırada olmakla birlikte konaklama tesisi bakımından birinci sıradadır. Ayrıca otel işletmeleri turizm gelirleri bakımından da birinci sırada bulunmaktadır.

2000-2008 yılları arasında otel işletmelerinde toplamda 19.233 milyon Denar ve yıllık ortalama 2.137 milyon Denar gelir ile toplam turizm gelirlerinin %36,5'ini gerçekleştirmiştir. Dönem içinde ortalama 14.100 yatak kapasitesine sahip olan otel işletmeleri, toplam yatak kapasitesinin %19,5'ini oluşturmakta ve yatak başına ise 151.560 Denar ortalama yıllık gelir elde edilmektedir. 2008 yılında 2.823 milyon Denarlık en yüksek gelir ve 272.385 Denar yatak başı gelir elde edilmiştir. En düşük gelir ise 2001 yılında 1.536 milyon Denar ve yatak başı 107.753 Denar olarak kaydedilmiştir.

İkinci sırada bulunan motel işletmelerinde dönem içinde toplam 1.269,4 milyon Denar ve ortalama yıllık 141 milyon Denar gelir gerçekleşmiştir. Bu gelirler ise toplam turizm gelirlerinin %2,4'ünü oluşturmaktadır. Ortalama 1100 yatak kapasitesine sahip olan motel işletmelerinin ortalama yatak başı yıllık gelirleri ise 128.223 Denardır. Motel işletmeleri 1100 yatak kapasitesi ile toplam yatak kapasitesinin %1,53'ünü oluştururken, toplam gelirin %2,4'ünü oluşturmaktadır.

2007 yılında 199 milyon Denarlık en yüksek gelir kaydedilirken 2008 yılında ise dönemin en düşük geliri olan 24 milyon Denar gelir gerçekleştirilmiştir. Bunun en büyük sebebi de motel işletmelerindeki yatak kapasitesindeki büyük azalıştır. 2007 yılında 1.526 yatak kapasitesine sahip iken bu sayı 2008 yılında 289'a düşmüştür.

Doğal termal kaynaklarıyla zengin olan Makedonya bu önemli zenginliğinden yeteri kadar istifade edememektedir. Ortalama 1.148 yatak kapasitesine sahip olan kaplıcalar, Makedonya'nın toplam yatak kapasitesinin sadece %1,6'sını oluşturmaktadır.

Kaplıcalar yıllık ortalama 127,4 milyon Denar ve dönem boyunca toplam 1.146,6 milyon Denar gelir kaydetmişlerdir. Toplam gelirin %2,2'sini oluşturarak konaklama tesisleri arasında gelirler bakımından üçüncü sırada yer almaktadırlar. Yatak başına gelirleri ise ortalama 110.979 Denardır. 2005 yılında gerçekleşen 158 milyon Denarlık en yüksek yıllık gelir ve 143.879 Denar yatak başı gelir kaydedilmiştir.

Kamplar ortalama 11.334 yatak kapasitesiyle toplam yatak kapasitesinin %15,7'sini oluşturmalarına rağmen, turizm gelirlerine fazla katkı sağlayamamaktadırlar. Kamplarda dönem içinde toplam 292 milyon Denar ve yıllık ortalama 32 milyon Denar gelir kaydedilmiştir. Bu ise toplam gelirlerin %0,6'sını teşkil etmektedir. Yatak başına ise yıllık 2.864 Denar tekabül etmektedir.

Kiralık odalar Makedonya'nın toplam yatak kapasitesinin yaklaşık %35'ini ve toplam oda sayısının ise %41,4'ünü oluşturmasına karşın turizm gelirlerine olan katkısı çok düşük kalmaktadır. Konaklama ücretlerinin düşük olduğu kiralık odalar yoğun olarak Makedonya'nın göllerinin çevresinde bulunmakta ve genellikle Makedon vatandaşları tarafından tercih edilmektedir.

2008 yılında kiralık odalardan elde edilen 15.385.000 Denar toplam turizm gelirlerinin sadece %0,26'sını oluşturmaktadır. Odabaşına geliri ise 1.386 Denar ve yatak başı geliri ise yaklaşık 600 Denardır.

Turistlerin konaklama ihtiyaçları dışında yeme-içme, eğlenme ihtiyaçlarını karşılayan işletmeler olarak; restoranlar, kafe bar, snek bar, disko, gece kulübü vb. işletmelerin elde ettikleri gelirleri de Tablo 22'de gösterilmektedir. Bunların arasında en çok gelire sahip olanları ise restoranlardır. Restoranlarda incelenen 2000-2008 yılları arasında toplam 8.064 milyon Denar ve ortalama yıllık 896 milyon Denar gelir kaydedilmiştir. Bu ise toplam turizm gelirlerinin %15,3'ünü oluşturmaktadır.

2008 yılında barlarda elde edilen 373 milyon Denar toplam gelirlerin %6,4'ünü ve disko ve gece kulüplerinde elde edilen 117 milyon Denar gelir ise toplam gelirlerin %2'sini oluşturmaktadır.

Tablo 24: Turizm Gelirlerinin İşletmelere Göre Oransal Dağılımı (Milyon Denar)

	Ortalama	Endeks
Toplam gelir	5.860	100
Oteller	2.137	36,5
Moteller	141	2,4
Kaplıcalar	127,4	2,2
Kamplar	32,5	0,6
Pansiyonlar	20,5	0,5
Kiralık Odalar	15,4	0,35
Restoranlar	896	15,3
Bar, Snek Bar	372,7	6,4
Gece Kulübü	116,9	2,0

Kaynak: "Dirjaven Zavod Za Statistika", Statistički Godišnik Na Makedonija, 2009, 2008, 2006, 2003.

1.4. Turizmin Makedonya'nın Dış Ödemeler Dengesinde ve İhracatı İçindeki Yeri

IMF'nin yaptığı tanıma göre ödemeler bilançosu, belirli bir süre içinde bir ekonominin yerlileri ile yabancılar arasında meydana gelen ekonomik

akımlara bağılı değerlerin, transfer ödemelerinin ve rezervlerde meydana gelen değişikliklerin sistematik ve muhasebe kayıtlarına uygun olarak belirlendiği istatistikî bir belgedir¹³⁷.

Ülkelerin birbirleri ile olan ticari ilişkilerinden doğan ekonomik işlemlerin belirli bir düzen içerisinde izlenmesi gerekir. Bu izleme yapılırken ekonomik işlemler, kendi aralarındaki benzerliklerine göre çeşitli hesaplar içinde toplanır.

Tablo 25: Makedonya'nın Ödemeler Bilançosu-Yıllara Göre Dağılımı (Milyon Euro)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Cari İşlemler Hesabı	-169,78	-361,82	-122,45	-23,37	-421,16	-853,32
Net ihracat (ihracat-ithalat)	-752,96	-914,30	-858,48	-1.001,50	-1.181,03	-1.750,71
Hizmetler	-6,05	-43,43	-24,65	22,37	25,10	4,34
Diğer Gelirler	-56,88	-32,30	-92,64	-26,15	-277,67	-90,94
Cari Transferler	646,10	628,21	853,32	981,91	1.012,44	983,99
Yatırım ve Sermaye Hesabı	193,89	347,11	127,71	18,32	453,96	851,25
Sermaye hesabı	-5,83	-3,80	-1,73	-0,82	3,68	-12,25
Yatırım hesabı	199,72	350,90	129,44	19,14	450,28	863,50
Ödemeler Bilançosu Dengesi	24,11	-14,72	5,25	-5,05	32,79	-2,07

Kaynak: "Narodna Banka Na R.M.", Platen Bilans Na R.M.Seriya 1993-2009, (MC Merkez Bankası), (<http://www.nbrm.mk/?ItemID=5ED8DADBAEF3C947A047BBAA641BBD7D>, 15 Ağustos 2010).

Cari işlemler hesabı, ödemeler bilançosunun en önemli hesabı olup ülkenin ihraç ve ithal ettiği mal ve hizmetler kaydedilir. Cari işlemler hesabı;

- Mal Ticaret Hesabı,
- Uluslararası Hizmet Hesabı (Diğer Mal ve Hizmet Gelir ve Giderleri),
- Özel Karşılıksız Transferler Hesabı olarak üç alt hesaba ayrılır¹³⁸.

¹³⁷ IMF, **Balance Of Payments Manuel**, 1963, s.13.

¹³⁸ S. Rıdvan Karluk, **Türkiye Ekonomisi**, Altıncı Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti. 1999, s.511.

Makedonya ödemeler bilançosu incelendiğinde cari hesabın sürekli açık verdiği görülmektedir. Cari açığın en büyük nedeni dış ticaretin açık vermesidir. Yıllar itibariyle dış ticaretteki açığın artmasıyla paralel olarak cari açık da artış kaydetmiştir. 2008 yılında 934 milyon Avroluk cari transfer girişlerine rağmen yüksek dış ticaret açığı nedeniyle cari hesap 853 milyon Avro açıkla kapanmıştır.

Sermaye hesabı, kamu ve özel kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen sermaye hareketlerini kapsamaktadır. Genelde ülke vatandaşlarının diğer ülkelerde yaptıkları reel yatırımlar ile ülke dışına çıkarılan mali kaynaklardan oluşmaktadır. Ülkenin kendisine ait olmayan sermayeyi kullanması sermaye ithali olup, alacaklı bir hesaptır. Hesaptaki artış lehte, azalış aleyhte bir gelişmeyi göstermektedir¹³⁹.

2008 yılında yatırım ve sermaye hesabındaki yatırım hesabı 863 milyon Avro olarak gerçekleşmiş ve cari açık bu gelirler ile finanse edilmiştir. Makedonya, geçmiş yıllarda olduğu gibi 2008 yılında da cari işlemler açığını kapatmak ve ödemeler bilançosu dengesini sağlamak için dışarıya borçlanmıştır. Daha doğrusu Makedonya net yabancı sermaye ithalatçısı olmuştur.

Tablo 26: Makedonya'nın Ödemeler Bilançosu ve Turizm Gelirleri-Yıllara Göre Dağılımı (Milyon Avro)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Hizmetler	-6,05	-43,43	-24,65	22,37	25,10	4,34
Turizm	7,6	14	22,4	46,3	61	62,7

Kaynak: "Narodna Banka Na R.M.", (M.C. Merkez Bankası),

(http://www.nbrm.mk/WBStorage/Files/WebBuilder_STATISTICKI_PRILOG_4_20090.pdf, 31 Ekim 2009).

Turizmin ödemeler bilançosundaki yerini analiz etmek için, cari işlemler hesabının bir alt kalemi olan hizmetler hesabını incelemek gerekmektedir. Hizmetler Hesabı'nın Makedonya ödemeler bilançosundaki

¹³⁹ S. Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi**, 5.Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. 1998,

önemi çok düşük düzeyde kalmaktadır. 2006-2008 döneminde turizm net gelirleri hizmetler hesabının artı ile kapanmasına neden olmuştur. İncelenen dönemde turizm gelirleri, hizmetler kalemine olumlu katkı sağlarken, bunun yanı sıra cari işlemler hesabı ve en önemlisi ödemeler bilançosuna pozitif katkı sağlamıştır.

Tablo 27: Makedonya'nın Dış Ticareti ve Turizm Gelirleri-Yıllara Göre Dağılımı (Milyon Avro)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
İhracat	1.203,23	1.345,01	1.642,94	1.913,97	2.472,21	2.684,20
İthalat	-1.956,19	-2.259,31	-2.501,42	-2.915,47	-3.653,25	-4.434,91
Dış Ticaret Hacmi	3.159,42	3.604,32	4.144,36	4.829,44	6.125,46	7.119,12
Net İhracat (ihracat-ithalat)	-752,96	-914,30	-858,48	-1.001,50	-1.181,03	-1.750,71
Hizmet	-6,05	-43,43	-24,65	22,37	25,10	4,34
Turizm	7,6	14	22,4	46,3	61	62,7

Kaynak: "Narodna Banka Na R.M.", (M.C. Merkez Bankası), (http://www.nbrm.mk/WBStorage/Files/WebBuilder_STATISTICKI_PRILOG_4_20090.pdf, 31 Ekim 2009).

Cari işlemler hesabı, mal ve hizmet ticaretinin kaydedildiği hesap biçimidir. Hem dış ticaret hem de hizmetler hesabındaki değişimler doğrudan olarak cari işlemler hesabını etkilemektedir. İncelenen dönemde ülke ithalatı ihracatın çok üzerinde seyretmektedir, bu dış ticaretin açık vermesine sebep olmaktadır. Dış açık, cari işlemlerin açık vermesinin en büyük sebebidir. Buna karşın, hizmetler hesabının alt kalemi olan turizm gelirleri, incelenen dönemde sürekli artı bakiye ile sonuçlanmış ve netice itibari ile dış ticaret açığının cari açık ve ödemeler bilançosundaki tahribatı bir nebze de olsa gidermiştir.

Turizm sektörünün Makedonya genelinde yeni yeni gelişmeye başlaması, bu sektörün ülke ekonomisindeki yerinin küçük olmasına sebep olmaktadır. İleriki dönemlerde Makedonya'da turizmin gelişmesi ile bu sektörden gelecek olumlu akımların cari açık ve ödemeler bilançosuna daha fazla olumlu katkı sağlaması beklenmektedir.

2. MAKEDONYA TURİZMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE SWOT ANALİZİ

2.1. Makedonya Turizmindeki Gelişmeler ve Değerlendirilmesi

Bağımsızlık öncesi Makedonya'nın toplam turist sayısı 1 milyonu aşkın ve toplam geceleme sayısı 4 milyona¹⁴⁰ yakındır. Federasyonun dağılması ile 1991 yılında bağımsızlığını elde ettikten sonra bölgede savaşların ve krizlerin yaşanması etkisiyle bağımsızlığın ilk yılları itibariyle turizmde gerileme kaydedilmiştir. 2001 yılında ülkede yaşanan siyasi kriz sonucu toplam turist sayısı 350 binin altına düşmüş, toplam geceleme sayısı ise 1 milyon 250 bine kadar gerilemiştir. Siyasi krizin giderilmesinin ardından ilerleyen yıllarda turist sayılarında artış kaydedilmiştir. Nitekim incelemiş olduğumuz 2000-2008 döneminin son yılında toplam turist sayısı 605.320 ve toplam geceleme sayısı da 2.235.520 olarak gerçekleşmiştir. Fakat hala eski federasyon dönemindeki rakamlara ulaşamamıştır.

Son yıllarda yapılan tanıtım faaliyetleri ve hükümet teşvikleriyle turizme verilen desteğin arttığı görülmektedir

Ekonomi Bakanlığı tarafından turizmin geliştirilmesine yönelik “2009-2013 Milli Turizm Stratejisi” adı altında bir master plan hazırlanmıştır. Fakat bu proje Meclisten onay alamayarak düzeltme yapılması için geri gönderilmiştir. Ancak çalışmada öngörülen projeler hayata geçirilmektedir.

Turizmin geliştirilmesi amacıyla devlet eliyle “MTGDA” Makedonya Turizmi Geliştirme ve Destekleme Ajansı kurulmuştur. Bununla birlikte Makedonya Turizm Odası da kurulmuştur.

Makedonya Hükümeti Ekonomi Bakanlığı ve Makedonya Turizmi Geliştirme ve Destekleme Ajansı aracılığıyla Makedonya turizmini tanıtmak

¹⁴⁰ “Dirjaven Zavod Za Statistika”, Statistički Godišnik Na R.M. 1995, (M.C. Devlet İstatistik Kurumu, Makedonya İstatistik Yıllığı, 1995), s. 517.

maksadıyla yoğun olarak yurtdışında çeşitli fuarlara katılmaktadır. Bunlardan başlıcaları; Berlin ITB fuarı¹⁴¹, İstanbul EMMIT¹⁴², Utreht Hollanda¹⁴³, IFT Belgrat¹⁴⁴, Şanghay Expo¹⁴⁵ dur. Aynı zamanda Ohri kentinde Uluslararası Turizm Fuarı düzenlenmektedir¹⁴⁶. Makedonya'nın dünyaya daha etkin tanıtılması ve turist çekebilmek amacıyla dünya televizyonlarında Makedonya'yı tanıtıcı "Macedonia Timless" isimli kısa tanıtım filmleri yayınlanmaktadır. Aynı slogan altında bir web sayfası kurulmuştur. Bununla birlikte bir ay boyunca CNN televizyonu da başkent Üsküp'ten canlı yayın yapmıştır.

Yapılan tanıtım çalışmalarının yanı sıra Ekonomi Bakanlığı turizmin gelişmesinde katkı sağlayacak olan iş forumları, toplantılar, etkinlikler düzenleyecek olan kurum ve birliklere 1 milyon denarlık mali teşvikler vereceğini duyurmuştur. Bunun yanı sıra Ekonomi Bakanlığının açıklamış olduğu diğer önemli bir teşvik de yurt dışından turist getiren seyahat acentalarına en az on kişi olmak kaydıyla turistin getirildiği ülke ve ulaşım aracına bağlı olarak kişi başı en az 10 ve en fazla 45 € sübvansiyon sağlanacak olmasıdır¹⁴⁷.

Ekonomi Bakanlığının 2010 yılı ekonomi programında öncelikli sektörleri enerji ve turizm olarak belirlenmiştir. 2010 ekonomi programında

¹⁴¹ **Veçer**, "Prezentacija na Makedonskiot Turizam", 15 Mart 2010, s.12.

¹⁴² "Makedonya'dan Türk Turizm Acentalarına Teşvik Müjdesi", Zaman Makedonya, 20 Şubat 2010, <http://mk.zaman.com.tr/mk-tr/detaylar.do?load=detay&link=2732>, 21 Şubat 2010.

¹⁴³ Ministerstvo Za Ekonomija Na R.M.(M.C. Ekonomi Bakanlığı), Zamenik Ministerot za Ekonomija ja pretstavi Republika Makedonija Kako Turistička Atraktivna Destinacija Pred Holangjanite, <http://www.economy.gov.mk/default-mk.asp?ItemID=F4E84C21F121A848B87739AE0B1AB4B1>, 8 Şubat 2010.

¹⁴⁴ **Dnevnik**, "Makedonskata Turistička Ponuda na Saem vo Belgrad", 23 Şubat 2010, s.15.

¹⁴⁵ **Veçer**, "Makedonija na Şangaj Expo 2010", 22 Haziran 2010, s.11.

¹⁴⁶ Ministerstvo Za Ekonomija Na R.M.(M.C. Ekonomi Bakanlığı), Zamenik Ministerot Hsci Vaskov Go Otvori Saemot za Turizam vo Ohrid, <http://www.economy.gov.mk/default-mk.asp?ItemID=24271D011C4B874B927CDEACECA33770>, (8 Şubat 2010).

¹⁴⁷ Ministerstvo Za Ekonomija Na R.M.(M.C. Ekonomi Bakanlığı), Ministerot za Ekonomija Fatmir Besimi go Promoviraşe Upatstvoto za Subvencioniranje na Stranskiot Organiziran Turistički Promet za 2010 Godina, 30 Aralık 2009, <http://www.economy.gov.mk/?ItemID=DE4D66686C9CAA428C08C4431F4EA7D3>, (12 Ocak 2010).

turizm alanında yapılması öngörülen başlıca çalışmalar; “2009-2013 Milli Turizm Stratejisi”nin gözden geçirilmesi ve uygulanması, Turizm Kanunu’nda değişiklikler ve eklemeler, turizm arzının arttırılması ve turizm bilgilerinin toplandığı bir merkez oluşturulması, “Makedon Köyü” projesinin inşası, Şar Dağı ve Popova Şapka rekreasyon merkezinin geliştirilmesi projesinin hazırlanması, ülkeye yabancı turist getiren turizm işletmelerinin sübvansede edilmesi, turizm hizmetlerinin sunulduğu bir web sayfasının hazırlanması olarak sıralamak mümkündür.¹⁴⁸

Merkezi yönetimin yanı sıra yerel yönetimler de kendi bölgelerinde turizmin geliştirilmesi ve desteklenmesi amacıyla tanıtım faaliyetleri düzenlemekte ve teşvikler sağlamaktadır. Bölgelerinde turizmin geliştirilmesi ile ekonomik kalkınmayı hedefleyen belediler bölgelerini tanıtıcı broşürler ve haritalar bastırıp, internet üzerinden tanıtım için de turizme yönelik web sayfaları hazırlatıp fuarlara katılmaktadır. Bunların başında: Ohri, Struga, Üsküp, Pirlepe, Manastır, Berovo, Ustrumca, Kruşevo belediyeleri gelmektedir.

Ohri Belediyesi ‘Bölgenin Kalkınması ve Turizmin Geliştirilmesi’ programı kapsamında bütçesinden 20 milyon denar ayırarak bölgeye turistleri çekecek 16 projeyi ödüllendireceğini açıklamıştır¹⁴⁹. Üsküp Belediyesi, yerli ve yabancı turistlere Üsküp ve civarında ziyaret edilmesi gereken tarihi, kültürel ve doğal yerleri tanıtan yeni bir turist rehberi hazırlamıştır¹⁵⁰. Aynı zamanda yıl içinde toplanması planlanan Üsküp bölgesinde konaklayan turistlerin ödemiş oldukları şehir-turist vergileri ile 240 bin Avro tutarında proje ile Üsküp’ün çeşitli fuar ve turizm borsalarında tanıtımına, Matka kanyonunun canlandırılması, şehir turlarının organize edilmesi ve çeşitli tanıtım

¹⁴⁸Ministerstvo Za Ekonomija Na R.M.(M.C. Ekonomi Bakanlığı), “Prioriteti na Ministerstvo za Ekonomija vo 2010 godina”, http://www.economy.gov.mk/WBStorage/Files/Programa_2010.pdf, (2 Temmuz 2010), s. 12,15.

¹⁴⁹ E.E, “Ohrid Finansira 16 Proekti za Turizmot”, **Dnevnik**, 26 Aralık 2009,s.17.

¹⁵⁰ **Dnevnik**, “Otpęatęten Nov Vodiç za Turisti”, 17 Temmuz 2009, s.15.

materyallerinin hazırlanmasında kullanılması planlanmaktadır¹⁵¹. İştıp Belediyesi ise turistlerin bölgedeki kültürel ve tarihi değerleri daha kolay bulabilmeleri amacıyla 2.000 adet turistik harita bastırmıştır¹⁵².

Turizme verilen önemin arttığını gösteren diğer bir durum da kültürel, tarihi ve doğal çevreye verilen önemin artmış olmasıdır. Tarih boyunca birçok medeniyete, devlete ev sahipliği yapmış olan Makedonya bu medeniyetlerin izlerini hala saklamaktadır. Bu tarihi izlerin gün ışığına çıkarılması için arkeolojik kazılara büyük bir ivme kazandırılmıştır. 2009 yılı bütçesinden Hükümet Makedonya'nın tarihi ve arkeolojik bakımdan önemli bölgelerinden olan Üsküp Kalesi, Stobi Antik Kenti, Heraklea-Linkestis Antik Kenti ve İsar Nekropolü'nde arkeolojik çalışmaların yapılması, bölgelerin korunması ve restorasyonu için 20 milyon Avro ayırmıştır. Bu bölgelerin yanı sıra İştıp'te Bergala, Manastır'da Gradişte bölgesinde Persey, Pirlepe'de Stibera antik şehirlerinde arkeolojik çalışmalar yürütülmektedir¹⁵³. Aynı zamanda Usturmc'a da Bansko antik kaplıca-hamamı restore edilmeye başlanmıştır¹⁵⁴. Başkent Üsküp'ün en önemli turizm çekiciliklerinden olan tarihi Türk Çarşısı'nın canlandırılmasına yönelik Kültür Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı ve ilgili belediyeler ortaklaşa çeşitli kültürel faaliyetler düzenlemektedir¹⁵⁵.

1903 yılında Makedonların Osmanlıya karşı yapmış oldukları ayaklanmanın önemli bir şehri olan Kruşevo kentinde Kruşevo-Etno Şehir kutlamaları düzenlenerek turistleri bölgeye çekilmektedir. Ayaklanmanın gerçekleştirildiği Ağustos ayı boyunca tiyatro grupları geleneksel kıyafetler

¹⁵¹ E.A-D.S, "240 İljadi Evra ZA Turistička Promocija na Metropolata", **Večer**, 8 Şubat 2010, s.11.

¹⁵² "Ştip İspeçati 2000 turistički Karti", **Dnevnik**, 3 Nisan 2010, <http://www.dnevnik.com.mk/?ItemID=B91700364ED4914D85363E1EC4BF6672>, (3 Nisan 2010).

¹⁵³ **Dnevnik**, "Prodoljuva Golemata İstrajuvačka Kampanja vo Makedonija", 26 Şubat 2009, s.18.

¹⁵⁴ V.İ, "Rekonstrukcija na 20 Antički Gradbi", **Dnevnik**, 17 Mart 2009, s.17.

¹⁵⁵ Toşe Ognjanov, "Poçnuva Revitalizacija na Skopskata Çarşija", **Dnevnik**, 18 Şubat 2010, <http://www.dnevnik.com.mk/?itemID=3A09BA95C0B1804BA63742A4B9927F98&arc=1>, (18 Şubat 2010).

giyerek, dönemin olaylarını canlandırmakta ve kenti yüz yıl öncesine götürmektedir¹⁵⁶.

Ekonomi Bakanlığının ve Turizmi Geliştirme ve Destekleme Ajansının yapmış oldukları tanıtım faaliyetlerinde Makedonya’da alternatif turizm olanakları ön planda tutulmaktadır. Yapılan tanıtım faaliyetlerinde ülkenin arkeolojik kültürel zenginlikleri, dağ turizmi ve kırsal turizm olanakları ağırlık kazanmakta, aynı zamanda şarap turizmi geliştirilmeye çalışılmaktadır. Her yıl Ocak ayında Ohri gölünde gerçekleştirilen suya haç fırlatma töreni, Vevçani ve Usturmca gibi karnavallar, milli parkların güzellikleri ve aslı korunmuş yaşayan köyler tanıtım faaliyetleri alternatif turizmin temel unsurlarını oluşturmaktadır¹⁵⁷.

Ulaştırma Bakanlığı Doyran gölünde turizmin geliştirilmesi amacıyla gölün kıyı şeridini turizm tesislerinin inşa edilmesi için metrekaresi 1 denardan başlamak üzere turizmcilere kiralamıştır¹⁵⁸. Makedonya’nın ikinci büyük gölü olan Prespa gölünde bulunan Makedonya’nın tek adası Golem Grad – Büyük Şehir adası turistlerin ziyaretine açılmıştır. Daha önceleri sadece bilim adamlarına açık olan adada dördüncü yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar inşa edilmiş yapıların kalıntıları bulunan dokuz arkeolojik bölge bulunmaktadır¹⁵⁹.

Son yıllarda özel sektörün turizm sektörüne yönelik ilgisinin ve fiziksel yatırımların giderek artmasıyla turizm sektörünün öneminin arttığı ve sektörün gelişmekte olduğunu görülmektedir. Bu yatırımların başında konaklama sektöründe yapılan yatırımlar gelmektedir. Üsküp’te Stone Bridge,

¹⁵⁶ “Pred Makedoniumot”, Večer, 21 Temmuz 2009, <http://www.vecer.com.mk/default.asp?ItemID=D18908A1E7C5C74A90B6C229AB24918B>, (21 Temmuz 2009).

¹⁵⁷ Danica Tuntevska, “Vodici vo Ohrid na Svetska Turistička Mapa”, **Dnevnik**, 12 Ocak 2009, s.16.

¹⁵⁸ **Večer**, “Zakupnina od 1 Denar od Kvadrat”, 11 Aralık 2009, s.15.

¹⁵⁹ D.R., “Golem Grad vo Prespanskoto Ezero Otvoren za Turisti”, **Utrinski Vesnik**, 15 Ağustos 2008, s.16.

Radison SAS, Marriot otelleri inşası¹⁶⁰; Prespa Gölü kıyısında Oteşevo mevkiinde Portekiz yatırımı olan Aquapura tatil köyü inşası¹⁶¹; Ohri Gölü kıyısında Bilyanini İzvori mevkiinde beş yıldızlı otelin inşaatının yapılacağı olması¹⁶², Gevgeli’de Yunanistan sınırına yakın kumar turizmine yönelik Türk Princess Otelleri gurubunun lüks Sheraton casino otel inşası konaklama sektörüne yapılan yatırımlar arasında yer almaktadır¹⁶³.

Turizm sektörünün gelişmesine yakından etki edecek diğer önemli gelişmeler arasında; havaalanlarının özelleştirilmesi, özel havayolu şirketlerinin kurulması, yabancı tur operatörlerinin ülkeyi ziyaret etmeleri ve charter uçak seferlerinin düzenlenmeye başlanması gösterilmektedir.

Makedonya’nın Üsküp ve Ohri havaalanları TAV şirketine kiralanmıştır¹⁶⁴. Makedonya’nın milli taşıyıcısı MAT’ın iflasının ardından Makedonya’nın Avrupa ile bağlantıları zayıflamıştır. Özel havayolu şirketi olan Airlift Service Avrupa’nın birçok kentine uçuş seferleri düzenlemektedir. Diğer bir özel havayolu şirketi de MAT Airways dir. Sırbistan’ın Kontiki Travel tur operatörü Makedonya’da şube açmasının ardından Makedonya’nın milli havayolu şirketinin uçağını satın alarak MAT Airways havayolu şirketini kurmuştur¹⁶⁵.

Alman¹⁶⁶, Çek, Ukrayna, Rusya, Türkiye-TÜRSAB¹⁶⁷, San Marino tur operatörlerinin Makedonya’nın turizm arzını yakından tanımak ve anlaşmalar

¹⁶⁰ Anela Petrova, “Dogovor za İzgradba na Hotelot Marriot”, **Dnevnik**, 15 Mayıs 2010, s.12.

¹⁶¹ S.T., “Najaveni 300 Vrabotuvanja vo Elitniot Kompleks Aquapura”, **Vest**, 22 Ocak 2009, s.10.

¹⁶² E.E, “Elitni Hoteli Ke Se gradat vo Ohrid”, **Dnevnik**, 3 Kasım 2009, s.10.

¹⁶³ **Dnevnik**, “Kaj Bogorodica Ke Se Gradi Hotel Şeraton”, 10 Kasım 2008, s.11.

¹⁶⁴ Svetlana Blajevska, “TAV Nov Stopan na Makedonskite Aerodromi”, **Večer**, 2 Mart 2010, <http://www.vecer.com.mk/default.asp?ItemID=394450366409B3429FDBBD45BC5D31AE>, (2 Mart 2010).

¹⁶⁵ “MAT Airways Dobi Dozvola za Letanje”, **Večer**, 16 Haziran 2010, <http://www.vecer.com.mk/default.asp?ItemID=BE074613661BC64FBF43A9BB1F895590>, (16 Haziran 2010).

¹⁶⁶ “Germanskite Turoperatori Prestojuvaa vo Ohrid”, **Dnevnik**, 2 Kasım 2009, <http://www.dnevnik.com.mk/?ItemID=5BDEDE4A0BDB394788F6BFE33B215945>, (2 Kasım 2009).

imzalamak amacıyla ülkeyi ziyaret etmeleri ülke turizmine önemli katkılar sağlamaktadır¹⁶⁸. Yaz sezonu boyunca Rusya'dan ve Hollanda'dan Makedonya'nın önemli turizm merkezi olan Ohri kentine charter uçuş seferleri başlatılmıştır¹⁶⁹.

2.2. Makedonya Turizminin Güçlü ve Zayıf yönleri, Fırsat ve Tehditleri - SWOT Analizi

Bir şirketin topyekûn gücünün, zayıflığının, fırsatlarının ve karşılaştığı tehditlerin değerlendirilmesine SWOT analizi denilmektedir¹⁷⁰. SWOT analizi yapılarak geleceğe yönelik plan ve programların yapılmasında daha isabetli kararlar alınmaktadır.

SWOT analizini sadece şirketler için değil kişiler, topluluklar, partiler, ülkeler, çeşitli kurum ve kuruluşlar için de yapmak mümkündür. Nitekim bu bölümde Makedonya turizminin güçlü yönleri, zayıf yönleri, önündeki fırsatlar ve karşısındaki tehditler SWOT analizi kullanılarak belirtilmiştir.

Makedonya turizminin güçlü, zayıf yönlerinin, fırsat ve tehditlerinin belirlenmesinde M.C. Ekonomi Bakanlığının hazırlatmış olduğu “Turizmi Geliştirme Milli Stratejisi 2009-2013” mastır planı ve gazete ve dergilerde yayınlanan birçok makale ve röportajdan istifade edilmiştir. Bununla birlikte “Makedonya Turizm Odası” Başkanı Sn. Mirodrag Atanasievki, “General

¹⁶⁷ Suzana Vrencovska, “Turistički Rabotnici od Turcija vo Ohrid”, Večer, 1 Haziran 2010, <http://www.vecer.com.mk/default.asp?ItemID=5DA39F0C273B7D4D86CE30BE88801C46>, (1 Haziran 2010).

¹⁶⁸ “Stranski Turistički Agencii gi Merat Makedonskite Turistički Potencijali”, Dnevnik, 20 Kasım 2008, <http://www.dnevnik.com.mk/?ItemID=8778A222B50DF747B3002B9CB5D54612>, (20 Kasım 2008).

¹⁶⁹ “Charter-Letovi od Holandija do Ohrid”, Dnevnik, 3 Şubat 2010, <http://www.dnevnik.com.mk/default.asp?ItemID=D6DBCDC14A975F4ABB9A51176055B1FA>, (3 Şubat 2010), “Rusi Doletuvaat vo Ohrid”, 28 Haziran 2010, <http://www.vecer.com.mk/default.asp?ItemID=28C77D0C3C6DE44198A59F5F9A771840>, (28 Haziran 2010).

¹⁷⁰ Philip Kotler, **Pazarlama Yönetimi**, Nejat Muallimoğlu (çev.), İstanbul: Beta, 2001, s. 76.

Turist” seyahat acentası genel müdürü Sn. Yüksel Kerim ve “Badem Tour” genel müdürü Sn. Cihangir Badem ile yapılan kişisel görüşmelerden elde edilen bilgilerden de istifade edilmiştir.

Güçlü	Zayıf
<ul style="list-style-type: none"> - Misafirperver halk -Coğrafi Konum -İlımlı İklim -El değmemiş tabiat – dağlar, ormanlar, göller ve nehirler -Biyolojik Çeşitlilik – birçok endemik tür -Zengin Kültürel Miras -Organik Ürünler -Olumlu Ulaşım Ağı – havaalanları ve ana karayolları -Serbest Vize Uygulaması -Yatırım çekiciliği - Ucuz yeme-içme -Bölge ülkelere kıyasla daha kaliteli ve daha uygun ücretli otobüs hizmetleri 	<ul style="list-style-type: none"> -Kamu ve özel sektör işbirliğinin az olması -Turizm araştırmaları yetersizliği -Turizm istatistikî verilerinin yetersizliği -Destinasyon-çekim merkezlerinin reklamında-tanıtımında planlama ve koordinasyon eksikliği -Hava taşımacılığında yüksek fiyatların olması - ucuzcu havayolu şirketlerinin olmaması -Tur operatörlerinin az oluşu -Turist enformasyon bürolarının zayıf ve koordinasyon ağının olmaması -Ören yerleri tabelaları yetersizliği -Turizm arzının sınırlı olması – yatırım yönünden - düşük kaliteli olması -Konaklama kapasitelerinin büyük bölümün piyasa standartlarının altında olması -Kaplıca hizmet ve tesislerinin düşük kaliteli olması -Düşük kaliteli kamp, çadır ve karavan arzı -Uluslararası çapta konferans merkezinin olmaması -Doğal kalıntıların terk edilmişlik yüzünden kötü durumda olması -Ana yol-otoyollarda dinlenme tesislerinin yetersizliği -Atık yönetiminin iyi olmaması – dönüştürme tesislerinin olmaması -Mevsimsel karakter

Fırsatlar	Tehditler
<ul style="list-style-type: none"> -Yeni ve keşfedilmemiş destinasyon – çekim merkezi -Turizme olan ilginin artması, özellikle; tabiata, tarihi ve kültür turizmine ilginin artması -Organik ürünleri olan yeşil bir destinasyon -Yayla-köy turizmi -Aktif ve macera turizmi -Kış turizminin geliştirilmesi için uygun koşullar -Termal turizmi – zengin termal kaynakları -Ziyaret ve yatırım dürtüsü olarak AB üyeliğine aday ülke olması -Doğal ve kültürel mirasa sahip yerlerin UNESCO tarafından koruma altına alınması -Transit geçiş koridorları -Bölgesel ve sınır ötesi işbirliği 	<ul style="list-style-type: none"> -Doğal çevrenin kirlenmesi- el değmemiş doğal çevre imajı için olumsuz bir durum -Bölgesel rekabet -Etnik çatışmaların tekrar alevlenme ihtimalinin ortadan kalkmamış olması -Bölgenin olumsuz imajı -Uygulanmayan strateji.

Yukarda yapmış olduğumuz SWOT analizinde de görüleceği üzere Makedonya turizminin gelişimini olumlu yönde etkileyecek olan unsurların başında Makedonya'nın coğrafi konumu, doğal, tarihi ve kültürel zenginlikleri, gelmektedir. Balkan yarımadasının merkezinde bulunması, birçok uluslararası karayolunun buradan geçmesi, Avrupalı turistlerin transit geçiş yolu olması Makedonya turizminin gelişimi için önemlidir. Denizi olmamakla birlikte Makedonya turizminin gelişmesinde en önemli unsurlardan olan doğal, tarihi ve kültürel çekicilikler açısından oldukça zengindir. Coğrafi yapısının büyük bir çoğunluğu dağlardan oluşan Makedonya kış turizminin, aktif, alternatif, av turizmi gibi turizm çeşitlerinin geliştirilmesi için elverişlidir. Dünyada bu gibi turizm türlerine olan ilginin artması Makedonya için önemli bir fırsat sayılabilmektedir. Doğal çekicilikleri arasında ise gölleri önemli yer almaktadır. Nitekim en çok turist çeken bölgeleri arasında gölleri başta gelmektedir. Bunların en önemlisi ise Ohri Gölüdür. Doğal zenginliklerin en

önemli turizm çekicilikleri arasında olması itibarla bu zenginliklerin zarar görmesi, doğal çevrenin kirletilmesi Makedonya turizmi için oldukça önemli bir tehdit sayılmaktadır.

Tarihi ve kültürel çekicilikleri ile zengin olan Makedonya'da birçok tarihi cami, hamam, han, kilise, manastır, kale bulunmaktadır. Ohri Gölü ve Ohri kentinin UNESCO tarafından koruma altında alınması Makedonya turizmi için olumlu bir etken olarak değerlendirilebilir.

Turizm faaliyetinin gerçekleştirilmesinde en önemli faktörlerden olan ulaşım Makedonya'nın genelinde iyi durumdadır. Kara trafiğinin en büyük bölümünün aktığı anayollar ve otobanları genel itibarla iyi durumdadır. Biri başkent Üsküp'te ve diğeri Ohri kentinde olmak üzere iki yolcu havaalanı hizmet vermektedir. İkisi özelleştirilmiş ve modernize edilmektedir. Üsküp havaalanına genel itibarla tarifeli uçuşlar düzenlenmekte, Ohri havaalanına ise charter uçuşlar düzenlenmektedir.

Makedonya turizminin gelişmesindeki önemli engellerin başında havayolu taşımacılığının kısıtlı ve pahalı olması gelmektedir. Mevcut havayolu şirketlerinin yüksek fiyatlı bilet satmaları ve ucuz havayolu şirketlerinin olmaması Makedonya turizmine olumsuz yönde etki etmektedir. Düşük bütçeli-ucuz havayolu şirketlerinin devletin vereceği teşvikler sayesinde Makedonya'ya gelmeleri turist sayısında artışa neden olacağı açıktır.

Makedonya'da yüzün üzerinde seyahat acentası mevcut iken bunların sadece dört, beş tanesi Makedonya'ya turist getirme faaliyetiyle uğraşmaktadır. Bunların da birbirinden bağımsız olarak çalışmaları dış pazarlarda yetersiz kalmalarına neden olmaktadır. Maalesef ortak çıkarlarına hizmet edecek bir tur operatörünü de oluşturmuş değillerdir. M.C.T.G.D.A. son iki yılda Makedonya'nın turizm çekiciliklerini yurt dışında çeşitli fuarlarda tanıtarak ve yabancı tur operatörlerini Makedonya'ya getirerek ülkenin pazarlanmasında

katkı sağlamaktadır. Yabancı turistlerin ülkeye getirilmesini sağlayacak bir tur operatörü kurulması gerekmektedir.

Mevcut turizm istatistikî verileri turizm pazarının büyüklüğü, değeri ve turist profili hakkında yeterli bilgileri vermemektedir. Sınırlı bilgilerle doğru pazarlara-ülkelere odaklanmak mümkün olmamaktadır. Bu nedenle Makedonya'yı ziyaret eden turistler hakkında daha detaylı bilgileri toplamak için bilgi toplama sitemlerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Yabancı turistlere beş yılda bir yapılan anketlerin her yıl veya iki yılda bir yapılması daha fazla bilgi elde edilmesini sağlayacaktır. Elde edilen bilgiler doğrultusunda önem arz eden ülkeler-pazarlara yönelik araştırmalar yapılmalıdır.

Turistlerin tatil planlarını yaptıkları dönemde çekim merkezleri hakkında bilgi elde etme ihtiyaçları olduğu gibi tatil süresince de tercih ettikleri çekim merkezinin tarihi ve doğal güzellikleri, gezi ve eğlence yerleri hakkında bilgi edinme ihtiyaçları vardır. Bu tür bilgileri turist enformasyon büroları sağlamaktadır. Makedonya'da belirli bölgelerde bulunan turist enformasyon büroları verdikleri hizmet bakımından yeterli değiller. Kimisinin mesai saati çok kısa kimisinin ise hukuki sorunları bulunmakta ve verdikleri hizmetler de çok sınırlıdır. Bunun yanında kaliteli hizmet vermeye başlayan turist enformasyon büroları da mevcuttur. Konuyla ilgi sorunların giderilmesi için turist enformasyon bürolarının vermesi gereken hizmetler, tabelaları, görünümleri yasalarla düzenlenmelidir. Yerel yönetimler kolay ulaşılabilen turist enformasyon büroları açmalı ve bunlar bir merkez tarafından örneğin M.C.T.G.D.A tarafından koordine edilmeli. Enformasyon büroları harita, bölge hakkında bilgi içeren rehber satabilmeli, konaklama imkanları hakkında bilgi vermeli, bölge turları satabilmeli, herhangi bir faaliyet (konser, tiyatro, maç v.s.) biletleri satma yetkileri ile donatılmalıdır.

Genelde kendi araçlarıyla seyahat eden turistlerin tarihi, kültürel, doğal çekiciliklere ulaşmada ihtiyaç duydukları kahverengi tabelalar Makedonya'da yeterli düzeyde ve kalitede değildir. Özellikle ana kara

yollarında bu tabelalara az rastlanmaktadır. Fakat bu konuda çalışmalar Ulaştırma Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Ulaştırma Bakanlığı, turizmden sorumlu Ekonomi Bakanlığı ve M.C.T.G.D.A. ortaklaşa olarak tabelaların hangi bölge ve noktalarda, dizayn, şekil ve standartlarını belirleyerek daha başarılı sonuçlar elde edebilirler.

Mevcut konaklama işletmelerinin çoğu Yugoslavya döneminde inşa edilmiş olanlardan oluşmaktadır. Bu işletmeler bağımsızlıktan sonra özelleştirilmiş olsalar bile yatırımcıların sınırlı kaynaklarından dolayı tam anlamıyla modernize edilmiş durumda değiller. Burada en önemli neden yatırımcıların devlet tarafından desteklenmemiş olması ve yabancı yatırımcıların eksik olmasıdır. Konaklama işletmeleri sınıflandırılmasında 2006 yılında eski Yugoslavya'dan kalma harfli sınıflandırma sistemine son verilerek uluslar arası sınıflandırma sistemine yani yıldızlı sınıflandırma sistemine geçilmiştir. Fakat uluslararası standartlara ulaşamamıştır. Uluslar arası otel zincirleri ise Makedonya'da az sayıda mevcuttur. Bunların çoğalması konaklama kalitesinin de yükselmesine önemli etki yapacaktır.

Kaplıcaların çoğunda sunulan hizmetler sadece tıbbi tedavi amaçlı hizmetler ile kısıtlı kalmaktadır. Günümüzde talep gören güzelleştirme, rahatlama, masaj gibi SPA hizmetleri sunulmamaktadır. Çoğu sağlık-tıbbi merkez gibi çalışmaktadır. Termal tesislerinin birkaçı özelleştirilmiş olup yenilenmekte ve modernize edilmektedir. Termal turizminin hızlı bir şekilde gelişmekte olduğu ve rekabetin yoğun olduğu göz önünde bulundurulursa daha yüksek kalitede ve daha kapsamlı hizmet sunan dört, beş yıldızlı termal tesislerin inşa edilmesi gerekmektedir.

Kampların büyük bölümü yenilenmeye ve turistlerin ihtiyaçları doğrultusunda uyarlanmaya ihtiyaç duymaktadır. Modern kamp alanlarının oluşturulması için kamp araçlarının yanı sıra kamp alanlarının bütünsel olarak alt yapısının yenilenmesi gerekmektedir.

Başkent Üsküp ve Ohri'deki otellerde konferans salonları olmakla birlikte büyük kapasiteli ve donanımlı kongre merkezleri bulunmamaktadır. Son yıllarda yükselen bir sektör olan kongre turizminden pay alabilmek için büyük kapasiteli ve donanımlı kongre merkezlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Kongre turizm piyasasında yer alabilmek için yeni bir kongre merkezinin yanı sıra, mevcut olanların yani, otellerin sunmuş oldukları kongre olanaklarının hep birlikte sunulduğu bir veri tabanının oluşturulması gerekmektedir.

Genel anlamda iyi bir karayolları ağına sahip olan Makedonya'da otoyol ve otobanlarında dinlenme tesislerinin azlığı dikkat çekmektedir. Makedonya'nın güneyi ile kuzeyini bağlayan ve Avrupalı turistlerin transit geçiş güzergâhı olan uluslar arası E-75 otobanı diğer adıyla Koridor-10 boyunca neredeyse hiçbir dinlenme tesisine rastlanmamaktadır. Bu karayolunda modern anlamda dinlenme tesislerinin inşa edilmesi sayesinde transit olarak geçen yolcuların Makedonya'da en azından birkaç saat veya bir gece geçirerek ekonomiye katkıda bulunmaları sağlanabilir.

Sürdürülebilir turizm politikaları geliştirilmediği takdirde turizm endüstrisinin gelişmesiyle doğal çevre için tehdit oluşturmaktadır. Katı atıklar turizm çekim merkezleri için önemli sorunlardan biridir. Atık yönetiminin eksikliği doğal çekiciliği olan turizm bölgelerinde yerel halkın atıklarının artmasına neden olmaktadır. Toplanan katı atıklar doğru şekilde imha edilmemesi veya dönüştürme işlemleri yapılmaması durumunda ekosisteme ve insanlara zarar vermekte ve turizm bölgesinin çekiciliğini kaybetmesine neden olmaktadır. Turizm bölgelerinde atık yönetimi politikalarının geliştirilmesi doğrultusunda arıtma tesislerinin kurulması turizmin sürdürülebilmesi için zorunludur.

SONUÇ

İktisadi, sosyal ve kültürel sonuçlar doğuran turizm sektörünün iktisadi sonuçları, diğer sonuçlarla karşılaştırıldığında oldukça önemli bir yere sahiptir. Bir hizmet sektörü olarak turizm, görünmeyen ihracat olarak da isimlendirilmektedir. Bu adı almasının nedeni ziyaretçilere mal ve hizmet satarak döviz kazandırmasıdır. Turizm sektörü yoluyla gerçekleştirilen ihracat, tüketicinin ihracata konu olan mal ve hizmete gelmesi ve yol masraflarının olmaması gibi nedenlerle yurtdışına yapılan mal ve hizmet ihracatından farklılıklar göstermektedir.

Turizmin önemli girdilerinden olan tarihi ve doğal zenginlikler turizm sektörü sayesinde birer gelir kaynağına yani döviz kaynağına dönüşmektedir. Böylece, yaratılmasında hiçbir harcama yapılmayan tarihi ve doğal güzellikler turizm sayesinde döviz kazandırıcı niteliğe kavuşmaktadır. Turizm sektörü sayesinde ihracatı mümkün olmayan mal ve hizmetler de ziyarete gelen yabancılara satılarak ihraç edilmektedir.

Birçok tarihi ve doğal zenginliğe sahip olan Makedonya bağımsızlığı öncesinde yani eski Yugoslavya döneminde 1 milyonu aşkın turisti ağarlarken 1991 yılından itibaren Yugoslavya'nın dağılmasıyla bölgede yaşanan savaşlar ve krizler nedeniyle diğer sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe de gerileme yaşanmıştır. Toparlanmaya başlarken 2001 yılında yaşanan ülke içindeki siyasi kriz ekonomik faaliyetleri sekteye uğratmıştır.

1991 yılında bağımsızlığının ardından serbest piyasa ekonomisine geçiş döneminde sıkıntılar yaşayan Makedonya 1991-1995 yılları arasında ekonomisi giderek küçülmüştür. 2001 yılına kadar toparlanan ekonomisi 2001 yılında siyasi krizin yaşanmasıyla ekonominin bütün sektörleri olumsuz yönde etkilenmiştir. 2000 yılında 1.771 Dolar olan kişi başına düşen gelir 2001 yılında 1.689 Dolara düşmüştür. İlerleyen yıllarda giderek yükselen kişi başına düşen gelir 2008 yılında 3.735 Dolara yükselmiştir. 2001 yılında 3,7 milyar

Dolar olan GSYH ise 2008 yılında 6,1 milyar Dolara yükselmiştir. Genel itibarla düşük enflasyonun yaşandığı Makedonya’da 2008 yılında küresel piyasalarda yaşanan krizler sonucunda %8,3 olarak gerçekleşmiştir.

Makedonya yıllar itibariyle süre gelen %30’un üzerinde işsizlik sorunuyla mücadele etmektedir. 2005 yılında %37’yi aşan işsizlik 2008 yılında %33,8’e gerilemiştir. Makedonya ekonomisinin diğer bir kronik sorunu ise dış ticaret açığıdır. İncelediğimiz 2000-2008 döneminde Makedonya’nın dış ticareti her yıl açık vermiştir. Bununla birlikte ödemeler bilançosu da açık vermektedir.

Tarihte birçok nedenden dolayı seyahatlerin gerçekleştirilmiş olduğu Makedonya’da ilk konaklama tesislerinin Osmanlı döneminde inşa edilmiş olan “Hanlar” olduğu kabul edilmektedir. Turizmin geliştirilmesine yönelik yapılan faaliyetlerin ilkleri arasında 1927 yılında “Yug” turizm birliğinin kurulması ve 1930 yılında “Turizm Danışma Kurulu”nun kurulması sayılmaktadır. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Yugoslavya Federasyonu’na dahil olan Makedonya’nın bütün gelişimi gibi turizminin gelişimi de Yugoslavya’nın politikaları doğrultusunda gelişmiştir. Mevcut konaklama işletmelerinin inşası bu dönemde gerçekleştirilmiştir. 1991 yılında bağımsızlığının ardından Makedonya, bölgede yaşanan savaşlar ve ambargolardan olumsuz yönde etkilenmiştir. Yugoslavya döneminde Makedonya’nın turizm merkezleri Adriyatik sahilleri ile birlikte pazarlanırken bağımsızlığının ardından yabancı turizm talebinde önemli ölçüde azalma yaşanmıştır. Bağımsızlığından önce toplam turist sayısı 1 milyonu aşarken bağımsızlığının ardından ise 500 binin altına düşmüştür. Yabancı turist sayısı ise 600 bin civarında iken 300 binin altına düşmüştür.

Makedonya’ya en çok turist gönderen ülkelin ilk dördünü komşu ülkeleri oluşturmakta ve birinci sırada ise Sırbistan Cumhuriyeti gelmektedir. Türkiye Cumhuriyeti ise ilk on ülke arasında altıncı sırada bulunmaktadır. Makedonya’nın en çok turist çeken bölgeleri ise sahilleri ve başkent Üsküp’tür.

Toplam turist sayıları bakımından birinci sırada sahilleri özellikle Ohri bölgesi yer alırken yabancı turist sayısı bakımından ise başkent Üsküp birinci sırada bulunmaktadır. Dağlık bir coğrafi yapıya sahip olan Makedonya kış turizminden yeterince istifade edememektedir. Toplam turistlerin sadece %7'si dağlık bölgeleri tercih etmektedirler. Yabancı turistlerin ise sadece %3'ü dağlık bölgeleri tercih etmektedirler. Bu durum dağlar ile zengin olan Makedonya için oldukça vahimdir. Kış turizminin geliştirilmesi amacıyla daha fazla tanıtım, daha yüksek kalitede konaklama tesisi ve etkin pazarlama yöntem ve kanalları kullanılmalıdır. Diğer önemli bir durum da yer altı şifalı sularla zengin olan Makedonya kaplıca turizmini yeterince geliştirememiştir. Tesislerinin eski, çağdışı, donanımı eskimiş, dolayısıyla modern tesislere sahip olmaması termal turizmin gelişmemesinin başlıca nedenleri arasında yer almaktadır.

Makedonya'nın turizm gelirleri Merkez Bankası verilerine göre ve "Dırjaven Zavod Za Statistika"nın verilerine göre farklılık arz etmektedir. Makedonya Cumhuriyeti Merkez Bankası verilerine göre 2008 yılında turizm gelirlerinin GSYH'nın %1,83'ünü oluşturmaktadır. Fakat Merkez Bankası verilerinde turizm sektörü temsilci olarak sadece otel ve restoranlar görünmektedir. Diğer taraftan "Dırjaven Zavod Za Statistika"nın verileri incelendiğinde turizm gelirleri GSYH'nın %2,5-%3'ünü oluşturmaktadır.

Turizmin döviz getirici özelliği sayesinde Makedonya'nın ödemeler bilançosunda payı az olmakla birlikte olumlu katkı sağlamaktadır. Devamlı eksi veren cari işlemler hesabına olumlu yönde katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda bir alt hesap olan hizmetler hesabının 2006 yılından itibaren artı kalanla kapanmasına da neden olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde görülen önemli sorunların başında gelen işsizlik sorununun giderilmesinde insan emeğinin yoğun olarak kullanıldığı ve otomasyonun diğer sektörlerde olduğundan daha az kullanıldığı turizm sektörü, işsizlik sorununun çözülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. İşsizlik oranının yaklaşık %35 olduğu Makedonya, 2008 yılında turizm sektöründe yaklaşık

50.000 kişi istihdam edilmiştir. 2005 yılında toplam istihdamın % 7,2'sini turizm sektöri oluştururken 2008 yılında ise bu oran % 8,1'e yükselmiştir.

Yaklaşık %35 işsizlikle mücadele eden, dış ticaretten dolayı ödemeler bilançosu açık veren Makedonya, istihdam arttırıcı ve döviz getirici özellikleriyle gelişmekte olan ülke ekonomilerine olumlu yönde katkı sağlayan turizm sektörüne oldukça önem vermelidir. Nitekim son yıllarda Makedonya Hükümetinin yapmış olduğu ülke tanıtım faaliyetleri ve vermiş olduğu teşviklerle turizme verilen önemin giderek arttığı görölmektedir. Buna örnek olarak; Ekonomi Bakanlığı tarafından turizmin geliştirilmesine yönelik "2009-2013 Milli Turizm Stratejisi" adı altında bir master plan hazırlanmış olması, turizmin geliştirilmesi maksadıyla devlet eliyle "MTGDA" Makedonya Turizmi Geliştirme ve Destekleme Ajansı kurulması, Makedonya Turizm Odası kurulması gösterilmektedir.

Ekonomi Bakanlığı ve Makedonya Turizmi Geliştirme ve Destekleme Ajansı aracılığıyla Makedonya turizmini tanıtmak maksadıyla yoğun olarak yurtdışında birçok fuara katılmakta, Makedonya'nın dünyaya daha etkin tanıtılması ve turist çekilebilmesi amacıyla dünya televizyonlarında Makedonya'yı tanıtıcı "Macedonia Timless" kısa tanıtım filmleri yayınlatmaktadır. Tanıtım çalışmalarının yanı sıra Ekonomi Bakanlığı turizmin gelişmesinde katkı sağlayacak olan iş forumları, toplantılar, etkinlikler düzenlemeyi parasal olarak teşvik etmektedir. Bunun yanı sıra yurt dışından turist getiren seyahat acentalarına 45 Avro sübvansiyon sağlamaktadır.

Makedonya coğrafi konumu itibariyle Avrupa'nın göbeğindedir. Zengin tarihi mirasa ve doğal çekiciliklere sahip olan Makedonya, coğrafi konumunu fırsata çevirip dünya genelinde turizme olan talebin artmasını fırsat bilip turizm pastasından payını arttırmak için çaba göstermelidir. Bu sayede döviz gelirleri artacak ve işsizlik sorunu hafifletilecektir. Ülke vatandaşlarının ekonomik refahını arttırabilecektir.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Bogojeviç, Kumbaracı, Lidiya. **Üsküp'te Osmanlı Mimari Eserleri**, Suat Engüllü (çev.), İstanbul, Enka, 2008.

İçöz, Orhan. **Turizm Ekonomisi**, Üçüncü Basım. Ankara: Turhan Kitabevi. 2005.

İlyas, Enver. **Rumeli'nin Canevi**, Üsküp: Birlik Yayınları, 2003.

İnbaşı, Mehmet. "Tarihsel Perspektif: Türklerin Balkanlara Yerleşmesi", **Balkan Türkleri Balkanlar'da Türk Varlığı**, Erhan Türbedar (drl.), Ankara: ASAM Yayınları, 2003, ss.1-18.

İzeti, Metin. **Alaca Camii**, Makedonya Kültürel Eserleri Koruma Merkezi, Üsküp: 2008.

Karluk, S. Rıdvan. **Türkiye Ekonomisi**, Altıncı Baskı. İstanbul: Beta 1999.

Karluk, S. Rıdvan. **Uluslar arası Ekonomi**, Beşinci Basım. İstanbul: Beta 1998.

Korunovski, Sašo. **Kulturnoto Nasledstvo**, Ohrid: Grafopak, 2006.

Kotler, Philip. **Pazarlama Yönetimi**, Nejat Muallimoğlu (çev.), İstanbul: Beta, 2001.

Kozak, Nazmi, Meryem A. Kozak, Metin Kozak. **Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar**, Altıncı Basım. Ankara: Detay Yayıncılık, 2006.

Marinoski, Naum. **Turistiçkata Geografija Na Republika Makedonija**, Ohrid: Univerzitet Sv. Kliment Ohridski, Institut za İstrajuvanje na Turizmot, 1999.

Nejkov, Dušan. **Politika Na Razvoj Na Turizmot Jugoslavija**, Manastır: Univerzitet vo Bıtola, 1983.

Oktay, Osmançavuşoğlu, Emel. "Çözülemeyen Düğüm Makedonya Sorunu ve Makedonya Türkleri", **Balkan Türkleri Balkanlar'da Türk Varlığı**, Erhan Türbedar (drl.), Ankara: ASAM Yayınları, 2003, ss.120-142.

Panov, Mitko. **Geografija Na Makedonija**, Üsküp: Prosvetno Delo, 1996.

Petrova, Elenora. **Stobi**, Skopje: Skenpoin, Na Makedonija, Konzervativen Centar Za Kulturnoto Nasledstvo, 2008.

Stojmilov, Aleksandar. **Geografija Na Makedonija**, Üsküp: Prosvetno Delo, 1995.

Stojmilov, Aleksandar. **Turistička Geografija**, Üsküp: Prosvetno Delo, 1993.

Yarcan, Şükrü ve Metehan Peköz, **Seyahat İşletmeleri**, Dördüncü Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, Şubat 2001.

Yıldırım, Kemal ve Doğan Karaman. **Makroekonomi**, Eskişehir: Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayını No:145, 1999.

Sürelî Yayınlar:

Çımat, A. ve O. Bahar. (2003). “Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisinin İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerleme”, **Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi**, <http://www.akdeniz.edu.tr/iibf/dergi/Sayi06/05Cimat.pdf> (15 Temmuz 2009).

Bojaciev, Vladimir. “Nacionalen Park Galiçica”, **Turizmot - Zbornik Na Trudovi Na FTU – Ohrid**, 1993, ss.148-162.

Stojmilov, Aleksandar. “Debarski Banji, Banlişte i Kosovraška Banja”, **Geografski Razgledi**, Geografsko Društvo Na S.R.M., 1971, ss.112-127.

Stojmilov, Aleksandar. “Katlanovska Banja”, **Geografski Razgledi**, Geografsko Društvo Na S.R.M., 1969, ss.78-83.

Stojmilov, Aleksandar. “Strumička Banja – Bansko”, **Geografski Razgledi**, Geografsko Društvo Na S.R.M., 1975, ss.45-50.

Vasilevska, İvanka. “Turizam u Makedoniji”, **Tourism**, An International Interdisciplinary Journal, Vol. 5-6, 1998, ss. 22-37.

Zikov, Mihajlo ve Vasil Atanasovski. “Prirodno Nasledstvo Vo Republika Makedonija i Načinot Na Negovota Zaštita”, **Ekologija i Zaštita Na Životnata Sredina**, Društvo NA Ekolozite Na Makedonija, 1993, ss.28-42.

Raporlar ve Diğer Yayınlar :

Dış Ticaret Müsteşarlığı. **Makedonya Cumhuriyeti Ülke Raporu**. Ankara, 2008.

Dırjaven Zavod Za Statistika. **Popis Na Ugostitelskite Objekti 2008**. (Devlet İstatistik Kurumu. **Konaklama Kapasiteleri Sayımı 2008**). <http://www.stat.gov.mk/pdf/2009/8.1.9.07.pdf> (06.03.09).

Dırjaven Zavod Za Statistika. **İnvesticii Vo Osnovni Sredstva Vo R.M. Za 2002**. (Devlet İstatistik Kurumu. **Makedonya Cumhuriyeti' de 2002 yılında Temel Araçlara Yatırımlar**. Skopje, 2003.

Dırjaven Zavod Za Statistika. **İnvesticii Vo Osnovni Sredstva Vo R.M. Za 2004**. (Devlet İstatistik Kurumu. **Makedonya Cumhuriyeti' de 2004 yılında Temel Araçlara Yatırımlar**). Skopje, 2005.

Dırjaven Zavod Za Statistika. **İnvesticii Vo Osnovni Sredstva Vo R.M. Za 2006**. (Devlet İstatistik Kurumu. **Makedonya Cumhuriyeti' de 2006 yılında Temel Araçlara Yatırımlar**). Skopje, 2008.

Dırjaven Zavod Za Statistika. **Turizmot Vo Makedonija 2003-2007**. (Devlet İstatistik Kurumu. **Makedonya'da Turizm 2003-2007**). Skopje, 2008.

Dırjaven Zavod Za Statistika. **Statistički Godišnik Na Makedonija 2008**. (Devlet İstatistik Kurumu. **Makedonya'nın İstatistik Yıllığı 2008**. Skopje, 2009.

Ministerstvo Za Ekonomija Na R.M. (M.C. Ekonomi Bakanlığı). **Kabare, Gece Kulübü, Disko Kulübü ve Açık Hava Disko Turistik İşletme Lisansı Kayıt Listesi**. Skopje, 2009

Ministerstvo Za Ekonomija Na R.M. (M.C. Ekonomi Bakanlığı). **Pregled Na Kategorizirani Oteli, Sostojba 28.02.2009**. Skopje, 2009.

Ministerstvo Za Ekonomija Na R.M. **Kaytegorizacija Na Oteli, Moteli i Pansijoni**. (M.C. Ekonomi Bakanlığı. **Otel, Motel ve Pansiyonların sınıflandırılması**). <http://cert.economy.gov.mk/MEKTurizam/default-mk.asp?ItemID=F5DE39B9FBC61F41B3AC1A127CCFE6B3> (12.01.2009).

Ministerstvo Za Ekonomija Na R.M. **Registar NA Turistički Agencii**. (M.C. Ekonomi Bakanlığı. **Seyahat Acentaları Sicil Kaydı**.) <http://cert.economy.gov.mk/MEKTurizam/default->

MK.asp?ItemID=540E5988437B13419E19BA645E89EA41
(20.01.2009).

Ministerstvo Za Ekonomija Na R.M. **Zakon za Turistickata Deynost.** (M.C. Ekonomi Bakanlığı. **Turizm Faaliyeti Kanunu**).
<http://cert.economy.gov.mk/MEKTurizam/WBStorage/Files/ZakonZaTuristickataDejnost.pdf> (20.01.2009)

Ministerstvo Za Ekonomija Na R.M. **Zakon za Ugostitelskata Deynost** (M.C. Ekonomi Bakanlığı. **Konaklama-Ağırlama Faaliyeti Kanunu**).
<http://cert.economy.gov.mk/MEKTurizam/WBStorage/Files/ZakonZaUgostitelskataDejnost.pdf> (24.02.2009)

Ministerstvo Za Ekonomija Na R.M. (M.C. Ekonomi Bakanlığı). **Prioriteti Na Ministerstvo za Ekonomiya vo 2010 godina.**
http://www.economy.gov.mk/WBStorage/Files/Programa_2010.pdf (2 Temmuz 2010).

“Narodna Banka Na R.M.”, (M.C. Merkez Bankası). **Makro Indikatori.**

“Narodna Banka Na R.M.”, (M.C. Merkez Bankası). **Godişen İzveštaj 1992Yıllık Rapor 1992**, Skopje, 1993.

“Narodna Banka Na R.M.”, (M.C. Merkez Bankası). **Yıllık Rapor 2000**, Skopje, 2001.

“Narodna Banka Na R.M.”, (M.C. Merkez Bankası). **Yıllık Rapor 2001**. Skopje, 2002.

“Narodna Banka Na R.M.”, (M.C. Merkez Bankası). **Yıllık Rapor 2002**. Skopje, 2003.

“Narodna Banka Na R.M.”, (M.C. Merkez Bankası). **Yıllık Rapor 2003**. Skopje, 2004.

“Narodna Banka Na R.M.”, (M.C. Merkez Bankası). **Yıllık Rapor 2004**. Skopje, 2005.

“Narodna Banka Na R.M.”, (M.C. Merkez Bankası). **Yıllık Rapor 2005**. Skopje, 2006.

“Narodna Banka Na R.M.”, (M.C. Merkez Bankası). **Yıllık Rapor 2007**. Skopje, 2008.

“Narodna Banka Na R.M.”, (M.C. Merkez Bankası). **İkinci Çeyrek Raporu 2008**, Skopje, 2008.

“Narodna Banka Na R.M.”, (M.C. Merkez Bankası). **Yıllık Raporu 2008**. Skopje, 2009.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, **Dünya’da ve Türkiye’de Turizm 2009**, <http://www.kultur.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFDAD6ED77DDF5AE29A3216081A23BEF0D>, (10 Eylül 2010).

TİKA. **Makedonya Ülke Raporu**. Ankara, 2005.

Gazete, İnternet ve Diğer Kaynaklar:

A.E.-D.S. “240 İljadi Evra Za Turistička Promocija na Metropolata”, **Večer**. 8 Şubat 2010.

E.E. “Elitni Hoteli Ke Se gradat vo Ohrid”, **Dnevnik**. 3 Kasım 2009.

E.E. “Ohrid Finansira 16 Proekti za Turizmot”, **Dnevnik**. 26 Aralık 2009.

İ.V. “Rekonstrukcija na 20 Antički Gradbi”, **Dnevnik**, 17 Mart 2009.

Petrova, Anela. “Dogovor za İzgradba na Hotelot Marriot”, **Dnevnik**. 15 Mayıs 2010.

R.D. “Golem Grad vo Prespanskoto Ezero Otvoren za Turisti”, **Utrinski Vesnik**. 15 Ağustos 2008.

T.S. “Najaveni 300 Vrabotuvanja vo Elitniot Kompleks Aquapura”, **Vest**. 22 Ocak 2009.

Tuntevska, Danica. “Vodici vo Ohrid na Svetska Turistička Mapa”, **Dnevnik**. 12 Ocak 2009.

Dnevnik. “Kaj Bogorodica Ke Se Gradi Hotel Şeraton”, 10 Kasım 2008.

Dnevnik. “Makedonskata Turistička Ponuda na Saem vo Belgrad”, 23 Şubat 2010.

Dnevnik. “Prodoljuva Golemata İstrajuvačka Kampanja vo Makedonija”, 26 Şubat 2009.

Večer. “Makedonija na Şangaj Expo 2010”, 22 Haziran 2010.

Večer. “Prezentacija na Makedonskiot Turizam”, 15 Mart 2010.

Večer. “Zakupnina od 1 Denar od Kvadrat”, 11 Aralık 2009.

- Blajevska, Svetlana. "TAV Nov Stopan na Makedonskite Aerodromi", Večer. 2 Mart 2010. <http://www.vecer.com.mk/default.asp?ItemID=394450366409B3429FDBBD45BC5D31AE> (2 Mart 2010).
- Ognjanov, Toše. "Počnuva Revitalizacija na Skopskata Çaršija". Dnevnik, 18 Şubat 2010. <http://www.dnevnik.com.mk/?itemID=3A09BA95C0B1804BA63742A4B9927F98&arc=1> (18 Şubat 2010).
- Vrencovska, Suzana. "Turistički Rabotnici od Turcija vo Ohrid", Večer. 1 Haziran 2010. <http://www.vecer.com.mk/default.asp?ItemID=5DA39F0C273B7D4D86CE30BE88801C46> (1 Haziran 2010).
- "Charter-Letovi od Holandija do Ohrid", Dnevnik. 3 Şubat 2010. <http://www.dnevnik.com.mk/default.asp?ItemID=D6DBCDC14A975F4ABB9A51176055B1FA> (3 Şubat 2010).
- "Makedonya'dan Türk Turizm Acentalarına Teşvik Müjdesi", Zaman Makedonya. 20 Şubat 2010. <http://mk.zaman.com.tr/mk-tr/detaylar.do?load=detay&link=2732> 21 Şubat 2010.
- "MAT Airways Dobi Dozvola za Letanje", Večer. 16 Haziran 2010. <http://www.vecer.com.mk/default.asp?ItemID=BE074613661BC64FBF43A9BB1F895590> (16 Haziran 2010).
- "Otpeçaten Nov Vodiç za Turisti", Dnevnik. 17 Temmuz 2009. <http://www.dnevnik.com.mk/default.asp?ItemID=FE1F699D2EE599468B0C504F89C2AF5A> (17 Temmuz 2009).
- "Pred Makedoniumot", Večer. 21 Temmuz 2009. <http://www.vecer.com.mk/default.asp?ItemID=D18908A1E7C5C74A90B6C229AB24918B> (21 Temmuz 2009).
- "Rusi Doletuvaat vo Ohrid", 28 Haziran 2010. <http://www.vecer.com.mk/default.asp?ItemID=28C77D0C3C6DE44198A59F5F9A771840>. (28 Haziran 2010)
- "Stranski Turistički Agencii gi Merat Makedonskite Turistički Potencijali", Dnevnik. 20 Kasım 2008. <http://www.dnevnik.com.mk/?ItemID=8778A222B50DF747B3002B9CB5D54612> (20 Kasım 2008).

“Ştip İspeçati 2000 turistiçki Karti”, Dnevnik. 3 Nisan 2010.
<http://www.dnevnik.com.mk/?ItemID=B91700364ED4914D85363E1EC4BF6672> (3 Nisan 2010).

Ministerstvo Za Ekonomija Na R.M. (M.C. Ekonomi Bakanlığı). Zamenik Ministerot za Ekonomija ja pretstavi Republika Makedonija Kako Turistiçka Atraktivna Destinacija Pred Holangjanite.
<http://www.economy.gov.mk/default-mk.asp?ItemID=F4E84C21F121A848B87739AE0B1AB4B1> (8 Şubat 2010).

Ministerstvo Za Ekonomija Na R.M. (M.C. Ekonomi Bakanlığı). Zamenik Ministerot Haci Vaskov go Otvori Saemot za Turizam vo Ohrid.
<http://www.economy.gov.mk/default-mk.asp?ItemID=24271D011C4B874B927CDEACECA33770> (8 Şubat 2010).

Ministerstvo Za Ekonomija Na R.M. (M.C. Ekonomi Bakanlığı). Ministerot za Ekonomija Fatmir Besimi go Promoviraşe Upatstvoto za Subvencioniranje na Stranskiot Organiziran Turistiçki Promet za 2010 Godina.
<http://www.economy.gov.mk/?ItemID=DE4D66686C9CAA428C08C4431F4EA7D3> (12 Ocak 2010).

Makedonya Tarihi, <http://www.webhatti.com/tarih/54414-makedonya-tarihi.html> (15 Aralık 2008).

Ohrid Lake, <http://makedonija.name/land.php?page=ohridlake> , (15.03.2009).

Mustafa, İlker. (ilker.mustafa@ohridnet.gov.mk), Ohri Belediyesi Turizm Bürosu-Ohri Belediyesinde Kamp Alanları, Bajramali Ljuşi’ye kişisel e-posta. [baylusi@gmail.com] (10.03.09).